Surse clasice

Augustin

Despre adevărata religie

Humanitas

DESPRE ADEVĂRATA RELIGIE

AUGUSTIN

Despre adevărata religie

Traducere din latină de CRISTIAN BEJAN
Studiu introductiv și note de ALIN TAT
Control științific al traducerii de
LUCIA WALD

HUMANITAS

BUCUREȘTI

Coordonatorul colecției
ALEXANDER BAUMGARTEN

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
AUGUSTIN, Sf.
Despre adevărata religie / Augustin; trad: Cristian Bejan, studiu introd. și note: Alin Tat. – București: Humanitas, 2007
ISBN 978-973-50-1523-7

I. Bejan, Cristian (trad.)
II. Tat, Alin (pref.)

2

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/317 18 19 fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30, fax 021/313 50 35, C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

NOTĂ INTRODUCTIVĂ

Pentru realizarea prezentei versiuni românești a lucrării augustiniene *De vera religione / Despre adevărata religie*, am utilizat textul latinesc al ediției **Sancti Aurelii Augustini *De vera religione*** (împreună cu *De doctrina christiana*), **cura et studio K.-D. Daur, Turnholti (Typographi Brepols Editores Pontificii), 1962**, apărută în *Corpus Christianorum, Series Latina* (CCL), pars IV, 1, și, deopotrivă, CCL și *Patrologia Latina*, tom XXXIV, col. 124–172. Am considerat necesar să preluăm din *Patrologia Latina* modul de frazare a textului latinesc, deoarece soluțiile adoptate de această ediție în privința stabilirii punctuației ni s-au părut mai apropiate de tradiția învățămîntului clasic românesc și mai potrivite cu desfășurarea firească a discursului în limba română.

Prezenta traducere constituie prima versiune în limba română a lucrării *De vera religione* a Sfîntului Augustin. Confruntați, pe de o parte, cu dinamismul și amplitudinea oratorică a frazei augustiniene, iar, pe de altă parte, cu necesitatea redării cît mai exacte în limba română a unor concepte, termeni și expresii folosite de autor, am optat în traducere nu pentru reformulare, ci, pe cît posibil, pentru urmărirea

fidelă a frazei augustiniene, în exactitatea sa aproape geometrică, atît de elegantă și strălucitoare, considerînd că un text cît mai coerent și limpede — care să nu se îndepărteze sau, mai grav, să mutileze gîndul exact al autorului — va satisface exigențele cititorului de azi, specialist sau nu.

În ceea ce privește traducerea pasajelor biblice inserate de Sfîntul Augustin în textul lucrării, am preferat o traducere proprie a acestora, considerînd că este mult mai profitabilă transpunerea cît mai inteligibilă și clară a nuanțelor textului sacru într-o limbă română care să satisfacă necesitățile argumentației augustiniene.

Sînt profund recunoscător doamnei prof. univ. dr. Lucia Wald de la Universitatea din București, pentru amabilitatea, răbdarea și acribia cu care a confruntat traducerea cu originalul și pentru numeroasele sugestii care au dus la îmbunătățirea traducerii și, în bună măsură, a comentariilor care o însoțesc.

De asemenea, le sînt recunoscător tuturor celor care m-au încurajat și ajutat să realizez această lucrare.

Mulțumesc Editurii Humanitas pentru fidelitatea cu care — îmbrățișînd proiecte editoriale generoase din punct de vedere cultural, cu importante rezonanțe și afinități spirituale — statornicește în spațiul intelectual românesc reperele exemplare ale unor colecții cum este prezenta „Surse clasice“, a cărei serie latină este inaugurată cu prezenta lucrare augustiniană.

CRISTIAN BEJAN

FILOZOFIE, ELENISM ȘI CRISTOLOGIE ÎN *DE VERA RELIGIONE*

I. Obiectul și compoziția tratatului. *De vera religione* face parte dintre lucrările din perioada de tinerețe ale lui Augustin, fiind redactată în preajma anului 390, cu puțin timp înaintea hirotonirii sale. Cartea îi este dedicată lui Romanianus, același personaj căruia îi adresase, în 386, lucrarea *Contra Academicos*. Acest Romanianus a fost mai întîi finanțatorul studiilor de retorică ale tînărului Augustin la Carthagina (în jurul anului 370), apoi susținătorul lui la întoarcerea în Thagaste. Entuziasmul mai vîrstnicului admirator îl face pe Augustin chiar să îmbrățișeze noua religie, de care se arată atras: maniheismul (374). Opt ani mai tîrziu, îl regăsim la Mediolanum alături de prietenul său, în momentul crizei religioase care-l va readuce în Biserica creștină.

Au existat mai multe opțiuni privind structura lucrării augustiniene, fără ca vreuna dintre acestea să se fi impus definitiv exegezei. Astfel, Wilhelm Theiler a propus o diviziune în cinci segmente fundamentale: (Theiler, 1933, p. 7) A. Introducere: Biserica universală reprezintă adevărata religie (1–20); B. Ființa deplină și ființa mutabilă (21–44); C. Înălțarea omului la ființa supremă (45–67); D. Coborîrea omului înspre neant (68–106); E. Încheiere (107–113).

du Roy, 1966, p. 315, n. 3

În ediția sa, Olivier du Roy a propus o structură mai analitică și mai apropiată cadrului istorico-filozofic al redactării: A. Introducere (I, 1–VIII, 15); 2. Introducere antiporfiriană (IX, 16–X, 20); introducere antimaniheistă (XI, 21–XVII, 34); 3. Două încercări succesive de descriere a căderii sufletului și a reînălțării sale prin *medicina temporalis* (XVIII, 35–XXVIII, 51); 4. Anagogie (XXIX, 52–XXXVIII, 69); 5. Întreita concupiscență și întreitul remediu (XXXVIII, 69–XLV, 107); concluzie antiporfiriană (XLV, 108–113).

Van Fleteren, 1976, pp. 478–479

E. Van Fleteren a propus, la rîndul său, următoarea schemă cu mai multe subdiviziuni:

I. Introducere (I, 1–X, 20): adevărata religie îi conduce pe oameni la mîntuire, împlinind idealul vechilor filozofi (I, 1–VI, 11); dedicația către Romanianus (VII, 12–X, 20);

II. Problema răului (XI, 21–XXIII, 44): mișcarea către ființă și neființă (XI, 21–XII, 25); natura voluntară a răului (XIII, 26–XVII, 34); metafizica ființei create: răul constă în pervertirea unei acțiuni (XVIII, 35– XXIII, 44);

III. Înălțarea sufletului la Dumnezeu (XXIV, 45–LIV, 106): autoritatea (XXIV, 45–XXVIII, 51); rațiunea (XXIX, 52–LIV, 106): a. înălțarea sufletului la sine (XXIX, 52–XXXII, 60); b. falsitatea ca obstacol (XXXIII, 61– XXXVI, 67); c. viciul ca obstacol (XXXVII, 68–LIV, 106): introducere (XXXII, 68–XXXVIII, 71), întreitul viciu: plăcerea (XXXIX, 72–XLV, 83), mîndria (XLV, 84–XLVIII, 93), curiozitatea (XLIX, 94–LI, 100); concluzie (LII, 101–LIV, 106).

Urmînd indicațiile din *Retractationes*, Van Fleteren[4] identifică patru teme majore în *De vera religione*: 1. adevărata religie trebuie să-l adore pe Dumnezeul-Treime; 2. religia creștină a fost dată oamenilor din milostivire divină; 3. omul trebuie să-l adore liber pe Dumnezeu; 4. teoria maniheistă a răului este nesatisfăcătoare.

Van Fleteren, 1976, pp. 479–480

În capitolul pe care-l consacră revizuirii acestei lucrări din *Retractationes*, Augustin notează: „Atunci am scris și o carte *De vera religione*, în care se discută în foarte multe feluri și foarte pe larg că Unul Adevărat Dumnezeu, adică Treimea, Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt, trebuie cinstit cu adevărata religie și că din marea Lui milă, printr-o chivernisire supusă timpului, a fost dată omului religia creștină, care este adevărata religie, precum și în ce chip trebuie pregătit omul, prin viața sa, pentru același cult al lui Dumnezeu. Foarte mult se vorbește însă și în această carte contra celor două naturi ale maniheilor“ (trad. rom. N.I. Barbu).

Retractationes, I, XIII, 1

II. „Platonismul“ augustinian. Creștinismul și elenismul sînt entități culturale suficient de largi pentru a nu putea fi utilizate fără circumscrieri, chiar și atunci cînd dorim stabilirea unui raport general. Totuși, elenismul constituie fondul comun al gînditorilor creștini din Antichitatea tîrzie, cel puțin a celor de limbă greacă și latină. Individualizînd acest raport generic, se poate obține o gamă nuanțată de poziții *teologice* față de filozofia greacă la autorii creștini ai secolelor al II-lea–al IV-lea.

Quasten, 1955, pp. 212–213, Bouyer, 1960, p. 263

Teza *elenizării creștinismului*, susținută de Adolf von Harnack în a sa *Dogmengeschichte* (Tübingen, 1889–1891), a fost treptat abandonată. Cercetarea patristică s-a orientat înspre redefinirea problematicii, mutînd dezbaterea din cadrul său teologic inițial în perspectiva pluralismului interpretărilor. Astfel, pentru G. Madec, inversarea relației dintre elenism și creștinism în favoarea celui dintîi nu reprezintă contrazicerea tezei enunțate, ci doar o necesară clarificare:

Madec, 1994, pp. 16–17

„Creștinarea elenismului nu este antiteza, ci mai degrabă un aspect fundamental al elenizării creștinismului."

Dialogul acestor primi gînditori creștini cu elita lumii păgîne nu se reduce la un act conjunctural și inconștient, de preluare a unor teme preexistente în beneficiul unui nou ideal cultural, ci

Ibid., p. 17

„împrumuturile lor trebuie considerate fapte de doctrină, și nu doar simple semne de dependență". Pe de altă parte, hermeneutica grăbită să descopere semnele evidente ale „pervertirii" prin mijloace filozofice a mesajului creștin genuin își atinge repede limitele metodologice, deoarece desconsideră logica proprie a gîndirii patristice:

Ibid., pp. 18–19

„De aceea, toate fenomenele filozofice din operele patristice: judecățile asupra filozofiei și a filozofilor, citatele explicite și, *a fortiori*, descoperirile și conjecturile erudiției filologice despre diversele împrumuturi pe care Părinții le-au făcut din filozofie reclamă în definitiv un studiu propriu-zis patrologic. Justificarea teoriei și a practicii filozofice a gînditorilor creștini trebuie căutată în coerența doctrinelor lor."

Desigur, am putea concede asupra faptului că așa-numitul *platonism* specific patristicii, urmat de un *aristotelism* al scolasticii sînt idei prea generale pentru a putea fi reținute la o analiză riguroasă; tot așa, teza lui Pierre Thévenaz — conform căreia există trei faze în raportul elenism–creștinism: 1. sincretism (Iustin), 2. eclectism (școala alexandrină), 3. sinteză („neoplatonismul creștin") — trebuie amendată, deoarece reflectă o perspectivă exterioară *logicii* patristice[12], dar, în ciuda acestor concesii, problema unui orizont conceptual platonician al patristicii ar putea constitui o bază fundamentală de abordare a operei augustiniene, relevantă în cazul tratatului *De vera religione*.

von Ivanka, 1990, p. 13 sqq.

Gilson, 1941–2, pp. 249–250

Thévenaz, 1951, pp. 4–20

De fapt, „platonismul" autorilor patristici, inclusiv al lui Augustin, valorizează în sens apologetic pasajele *corpus*-ului platonician care permit o asemenea operație, dar se delimitează net de *platonicienii* contemporani, contra cărora dezvoltă polemici tot mai sistematice. Celsus și Porfir nu au fost singurii vizați, ci poate doar cei mai semnificativi adversari ai apologeticii creștine. Raportul cultural cu platonismul ambiant a fost rezumat de G. Madec, pe baza analizelor lui E.R. Dodds[13]: „Era un fel de bun comun, în care partea de *platonism* apărea drept preponderentă din momentul în care era vorba de teologie și spiritualitate, de transcendența lui Dumnezeu și de idealul asemănării divine. Gînditorii creștini găseau o mulțime de texte și de teme consonante cu convingerile lor, din care se puteau servi în mod liber, atît pentru a promova inteligența credinței, cît și pentru a-i seduce pe „platonicieni" și a-i convinge că nu au

Madec, 1994, p. 31 și Dodds, 1965, p. 143

de făcut decît un pas pentru a deveni creștini." Această coexistență la nivel cultural poate explica în mai mare măsură „platonismul" atribuit patristicii decît presupuse „sinteze", imposibile între cele două viziuni religioase.

În acest cadru, atitudinea lui Augustin față de tradiția platoniciană comportă cîteva elemente, atît biografice, cît și intelectuale, care-i dau contur. Mai întîi, el nu-și ascunde simpatia față de școala filozofică aparent cea mai apropiată de poziția creștină și care, în plus, i-a marcat existența în perioada decisivă a convertirii. Proximitatea unor afirmații platoniciene nu se confundă însă cu identificarea celor două instanțe.

La nivelul strictei istorii a circulației textelor platoniciene, întrebarea referitoare la lecturile lui Augustin cuprinse în sintagma *libri Platonicorum* nu a primit răspuns definitiv. Astfel, în mai sau iunie 386, Augustin primea „prin intermediul unui om plin de o nemaipomenită trufie" (trad. rom. de Gh. I. Șerban, Editura Humanitas, 2005) niște cărți de-ale platonicienilor, traduse din greacă de Marius Victorinus. S-a exersat multă erudiție și subtilitate filologică pentru a se decide dacă Augustin „a citit doar Plotin (P. Henry) sau doar Porfir (W. Theiler) sau Plotin și Porfir (P. Courcelle, J.J. O'Meara) sau mai întîi Plotin și apoi Porfir (O. du Roy, A. Mandouze)". Oricare ar fi totuși adevărul, problema ambiguității sursei gnoseologice, împărțită între *Prologul* ioaneic și *libri Platonicorum* face improbabilă invocata „sinteză" dintre platonism și creștinism în cazul lui Augustin.

Confessiones, VII, 9, 13

Madec, 1996, p. 38

Gîndirea sa filozofico-teologică nu poate fi redusă la un amestec, mai mult sau mai puțin reușit, de creștinism și elenism, ci la posibilitatea asimilării conceptuale, pe care o poate explica, probabil, cel mai bine fericita expresie a lui H.I. Marrou, conform căreia convertirea din 386 a fost simultan și o „convertire la filozofie“. Marrou, 1997, p. 141

Totuși, dificultatea unei astfel de concilieri rezidă și în faptul că aceste doctrine, cea platoniciană și cea augustiniană, reprezintă, și în plan conceptual, dar și în asumarea lor existențială, două religii incompatibile. Ceea ce Augustin asimilează din platonismul Antichității târzii se reduce la aspecte periferice, în timp ce substanța acestuia îi rămîne străină: ierarhizarea divinității, eternitatea lumii, revelația primitivă a Logosului, transmigrația sufletelor sînt tot atîtea obstacole doctrinale care se opun dogmelor creștine. Dörrie, 1972, pp. 285–302

J. Trouillard identifică astfel momentul genezei neoplatonismului: „ziua în care platonicienii au început să caute în *Parmenide* secretul filozofiei lui Platon. Acel moment, se pare, îi aparține lui Plotin, cu teoria sa despre cei trei unu“. La întrebarea dacă Augustin poate fi numit neoplatonician după criteriile conceptuale ale acestei tradiții, utilizînd precizările furnizate de J. Trouillard, răspunsul rămâne negativ. Trouillard, 1973, pp. 83–85

Dimpotrivă, orizontul receptării augustiniene a filozofilor este unul de exeget scripturar. Augustin împărtășește teza dependenței de Biblie a filozofilor greci, însă preferă să accentueze îndemnul apostolului Pavel la o cunoaștere „naturală“ sau filozofică, *De civitate Dei*, VIII, 11–12

Romani, I, 19–20 prin intermediul creației. Această teză trebuie interpretată printr-o altă teorie augustiniană, și anume Madec, 1962, pp. 273–309 cea a iluminării interioare a Verbului: raționalitatea „naturală" ar fi imposibilă fără o iluminare divină directă, de natură continuă: „Cele două teorii, cea a împrumutului și cea a participării la Verb, joacă un rol analog în raport cu filozofia: preluarea vreunei teme de la Platon nu înseamnă, în spiritul Părinților, combinarea platonismului cu creștinismul; semnifică eliberarea unor parcele de adevăr de conținutul Madec, 1994, p. 33 lor de eroare (păgînismul), pentru a le reintroduce în adevărul total."

Cu ocazia sondării terenului propriu filozofiei sau a comerțului dintre Atena (filozofie) și Ierusalim (revelație), Augustin folosește imaginea metalului prețios, obținut prin medierea providenței. În *Con-* *Confessiones*, VII, 9, 15, dar și *De doctrina christiana*, II, 40, 60 *fesiuni* el scrie: „Dar și eu venisem la Tine din rîndul neamurilor și mi-am îndreptat atenția spre aurul pe care Tu ai voit ca poporul Tău să-l ia din Egipt, fiindcă aurul Tău era peste tot pe unde Tu erai și, prin apostolul Tău, ai spus atenienilor *că noi toți numai întru Tine ne mișcăm și sîntem, așa cum au afirmat și unii dintre poeții și gînditorii lor.* Ei bine, cărțile acelea erau întru totul inspirate de aici" (*trad. rom. cit.*). Aurul, ca simbol al adevărului, poate fi astfel detectat și în cadrul elenismului, fiind privit și ca prefigurare parțială a plenitudinii reprezentate de creștinism.

Cercul milanez. În schimb, chestiunea „platonismului" lui Augustin se află în conexiune cu așa-numitului „cerc milanez", care i-a făcut posibilă convertirea și i-a ocazionat intrarea în Biserică.

Clarificarea unor aspecte referitoare la gruparea intelectuală din jurul episcopului Ambrozie ar furniza elemente suplimentare pentru o corectă situare a lui Augustin în contextul epocii și al Bisericii sale. Pierre Courcelle este unul dintre cei care au formulat concluzii despre existența unui cerc creștin neoplatonician la Mediolanum, ale cărui aspecte a încercat să le deceleze. Pe urmele sale, Aimé Solignac afirmă: „nu s-ar putea pune la îndoială existența unui mediu neoplatonizant printre oamenii cultivați ai Mediolanumului“. André Mandouze, la rîndul său, recunoaște importanța acestui mediu cultural pentru destinul ulterior al lui Augustin: „evoluția lui Augustin nu s-ar putea înțelege decît prin referire la acest mediu particular, indisolubil intelectual și spiritual care, la acea dată, caracteriza orașul Mediolanum“. Personalitățile cele mai semnificative care compun acest „grup“ sînt — în afară de Augustin — Marius Victorinus, Simplicianus, Ambrozie, Mallius Theodorus. Neoplatonismul domină actualitatea filozofică milaneză, fiind poate singura școală activă în epocă. A. Solignac consideră chiar că acest cerc „neoplatonician“ „deborda mediul creștin“ și că „scrierile lui Plotin par să fi jucat rolul unui centru de interes în jurul căruia oameni de convingeri diverse puteau simpatiza cu acea discretă toleranță specifică oamenilor distinși“.

Courcelle, 1968, pp. 311–382

Solignac, 1988, p. 43

Mandouze, 1968, p. 59

Courcelle, 1968, p. 95

Ibid.

Dintre membrii acestui cerc, un rol special în interpelarea și dialogul cu Augustin l-a avut Simplicianus. Conform acestuia, în restituirea istorică a lui Pierre Hadot, există două categorii intelectuale distincte, corespunzătoare celor două opțiuni posibile:

Hadot, 1971, p. 237, n. 12

„sau ești *Platonicus*, sau ești *christianus*, însă platonismul creștin nu există". Simplicianus propune confruntarea hermeneutică avînd ca fundament biblic *Prologul* ioaneic și, în contrapondere, *libri Platonicorum*. Cercetările recente ale lui Goulven Madec pledează totuși în favoarea unei reconsiderări a „cercului milanez": „acest cerc nu are consistență decît o dată cu *centrul* său, care nu este altul decît Augustin; iar *razele* sale sînt raporturile neoplatoniciene ale lui Augustin cu Simplicianus, cu Mallius Theodorus, cu orgoliosul milanez". Faptul că Marius Victorinus, Ambrozie și Augustin practică modalități diferite de raportare la problematica neoplatoniciană constituie un argument în sprijinul acestei noi ipoteze și în respingerea apelativului comun de „neoplatonism creștin".

Madec, 1994, pp. 38–39

Dar interpretarea *corpus*-ului platonician disponibil generează, în cazul lui Augustin, o nouă ontologie, spre deosebire de Plotin, care privilegiază henologia. Analizînd profilul platonismului, așa cum apare acesta într-o serie de opere din diferite perioade, originalitatea lecturii augustiniene a fost rezumată de Madec în șase caracteristici: 1. Platonicienii au tematizat corect divinul, spre deosebire de alte școli filozofice, care s-au limitat la domeniul senzației și al imanenței: „Platonismul este filozofia prin care spiritul, eliberat de legăturile senzației și ale imaginației, îndeplinește mișcarea sa de transcendență." 2. Platonicienii au cunoscut *logos*-ul divin.

Contra Academicos, III, 17, 37–20, 43, *Confessiones*, VII, *De civitate Dei*, III–X, *De Trinitate*, XIII

Madec, 1994, pp. 39–42

Augustin face apel aici la Porfir, ale cărui texte le interpretează într-un sens trinitar: „Porfir a vorbit despre Tatăl, despre Inteligența paternă și despre

Confessiones, VII, 9, 13

unul intermediar, care trebuie să fie Duhul Sfînt. De altfel, Platon însuși este cel care a dat filozofiei o orientare trinitară, adăugînd dialectica contemplației pitagoreice și acțiunii socratice". 3. Platonicienii nu au avut autoritatea necesară pentru a reuși să-și popularizeze doctrina. Dualitatea dintre tezele profesate în cadrul școlii și practica socială constituie o inadvertență regretabilă: „în Antichitate, sectele filozofice își etalau divergențele doctrinale, dar se confundau în conformismul lor la idolatrie. În ceea ce-l privește pe Platon, puterea sa de persuasiune nu era la înălțimea seducției stilului său". 4. Concluzia platonicienilor consecvenți cu propria concepție filozofică trebuie să fie convertirea la creștinism și schimbarea acelor minime aspecte de doctrină care contravin noului ideal. 5. platonismul este incapabil de a depăși contradicția dintre o bună teologie și o religie deficientă: „Creștinismul restaurează coerența dintre teorie și practică, instaurează identitatea dintre filozofia adevărată și religia adevărată." 6. Platonismul își are centrul hermeneutic în creștinism. Persoana lui Cristos devine pentru Augustin cheia explicativă a problemelor ontologice și gnoseologice puse, în manieră generală, de Platon.

Madec, 1994, p. 40

De vera religione, II, 2

Madec, 1994, p. 41

Epistulae, 118, 3, 21

De civitate Dei, VIII–X

Madec, 1994, p. 41

De civitate Dei, X, 29

Philosophia christiana? Étienne Gilson a identificat un singur fragment în întreaga operă augustiniană în care apare sintagma *philosophia christiana*. În *Contra Iulianum Pelagianum*, Augustin spune: *Obsecro te, non sit honestior philosophia gentium, quam nostra Christiana, quae una est vera philosophia, quandoquidem studium vel amor sapientiae*

Gilson, 1944, p. 413

Contra Iulianum, IV, 14, 72

significatur hoc nomine [...] *Erubescamus interim variis disputationibus impiorum, qui didicimus in vera verae pietatis sanctaque philosophia, et* contra spiritum carnem, et contra carnem concupiscere spiritum. De altfel, expresia *philosophia christiana* are puține ocurențe în ansamblul literaturii patristice de limbă latină din primele secole. Pe de altă parte, Dom Gregorio Penco a arătat că termenul *philosophia* are o răspîndire restrînsă în acest spațiu, spre deosebire de patristica greacă.

Galateni, 5, 17

Penco, 1960, pp. 79–93

Augustin folosește uneori sintagma *verissima philosophia*, a cărei proveniență Pierre Courcelle i-o atribuie lui Porfir: „Augustin reia pe cont propriu — literal — sintagma porfiriană *verissima philosophia* și înțelege prin aceasta, foarte exact, doctrina filozofilor care au știut să respingă morala cinicilor și să-l pună de acord pe Aristotel cu filozofia platoniciană a inteligibilelor.“ Olivier du Roy însă consideră că această sintagmă (*una verissimae philosophiae disciplina*) se referă, cel puțin în *Contra Academicos*, la plotinism, în timp ce Ragnar Holte o aplică creștinismului, din cauza referinței la întrupare, menționată în continuare în același pasaj. Goulven Madec evidențiază caracterul parțial al celor două teze, deoarece Augustin nu considera incompatibile sau exclusive sursele adevărului aduse aici în dezbatere: „Nu este cazul să tranșăm; deoarece această filozofie ideală este cea a lumii inteligibile, a lui Dumnezeu și a Verbului, pe care Augustin a găsit-o identică în cărțile platonicienilor și în *Prologul* ioaneic. Filozofia adevărată, autentică nu are altă funcție decît asigurarea înțelegerii misterului Treimii.“ Dar, pentru

Courcelle, 1972, p. 654

Contra Academicos III, 17, 37

du Roy, *op. cit.*, p. 116

Holte, 1962, p. 87

Madec, 1994, p. 168

Augustin, criteriul discriminant în cazul *adevăratului* platonism este cel cristologic; în funcție de această opțiune, el aprobă sau respinge *soluția* filozofică. Cu toate acestea, el suprapune finalitatea filozofiei și cea a religiei, astfel încît platonismul devine un posibil prealabil al creștinismului, deoarece Platon însuși, dacă ar mai trăi, ar adopta modul de viață creștin. Apoi, diferența care subzistă între filozofia profesată în școli și modul de existență creștin constă într-o altă pondere a raportului *ratio–auctoritas*: „Religia dispensează, prin modalitatea autorității la care aderăm prin credința în Cristos, Verb întrupat, ceea ce filozofia, căutare a înțelepciunii, înțelege prin intermediul rațiunii."

De ordine, II, 5, 6

De vera religione, V, 8

Ibid., IV, 7

Madec, 1994, p. 169

Pe de altă parte, noțiunea augustiniană de *ratio* diferă de sensul scolastic ulterior, întrucît exercitarea ei este imposibilă în lipsa unei iluminări directe a Verbului. Atît în cazul platonismului, cît și în situația unei vieți creștine, rațiunea sau spiritul funcționează *doar* în regim divin. Atitudinea lui Augustin față de filozofie nu s-a schimbat nici în operele ulterioare. Astfel, în *De civitate Dei* argumentația apologetică respectă aceeași schemă utilizată în *De vera religione*: „Nici filozofia în sine, și nici filozofii în căutarea înțelepciunii nu sînt denigrați de Augustin, ci exact ratarea idealului filozofic, contradicția pe care el o vede între doctrina teologică și practica lor religioasă, cauțiunea dată politeismului și, simultan, opoziția față de creștinismul la care se încăpățînează."

De civitate Dei, X, 32, 1

Madec, 1994, p. 175

Pentru a desemna ceea ce magiștri medievali continuatori ai operei sale vor teoretiza drept *theologia*, Augustin folosește frecvent *doctrina christiana*, pe

Madec, 1994, p. 177 care o utilizează în toate perioadele operei sale. Aceasta nu înseamnă, în schimb, posibilitatea unei opoziții deschise de Augustin între filozofia și semnificația acestei sintagme, ci folosirea ei trebuie asociată și cu caracterul dinamic și relativ instabil al vocabularului său filozofico-teologic. Dimpotrivă, putem asuma teza unei absorbții complete a tradiției filozofice, așa cum și-o imagina Augustin, în proiectul său teologic vizibil deja în *De vera religione.* G. Madec încheie investigația semantică citată de noi, punînd accentul pe originalitatea ocurenței augustiniene a „filozofiei creștine“: „Trebuie oare să ne mai mirăm că expresia *filozofie creștină* nu apare decît în mod excepțional sub pana lui Augustin? Fapt este că el nu s-a îngrijit să impună o formulă generală care să desemneze doctrina creștină, decît tocmai cea de *doctrina christiana.* Însă el nu ar fi bănuit, cu siguranță, existența vreunei contradicții în termenii sintagmei *philosophia christiana.* Ar fi văzut mai degrabă o simplă tautologie.“

În schimb, filozofia nu se definește, la Augustin, prin raportare la teologie, ci prin referire la etimologie: *amor* sau *studium sapientiae*, spre deosebire de Ambrozie, predecesorul său, care accentua aspectul deficient al căutărilor filozofice.

Este adevărat că speculațiile pe care filozofia le ocazionează par a fi pentru Augustin o sumă de erori acumulate de-a lungul timpului. Totuși, el a cunoscut prin experiență directă sensul convertirii la filozofie, așa cum o exprimă în *Confesiuni*, pe care o integrează direct și necritic în inițierea sa în experiența credinței. De altfel, încă din prima sa operă,

Confessiones, III, 4, 7–8

Contra Academicos, Augustin are o idee proprie despre platonism și istoria lui. Influența *cărților platoniciene* nu a redus la pasivitate capacitatea sa critică și de reflecție, iar ca argument stă rezultatul — verificabil în textele augustiniene — prin care „platonismul“ este rezumat la doctrina celor două lumi și nicidecum — așa cum procedează neoplatonicienii — la ierarhia ipostazelor. Dogma creștină a întrupării constituie diferența fundamentală față de orice versiune a platonismului, deoarece abia aceasta face posibilă concretizarea idealului filozofic. Din această perspectivă, nu trebuie exagerată influența efectivă în plan teologic a platonismului asupra gîndirii augustiniene, deoarece schemele triadice utilizate trimit la un context creștin clar, și nu doar la o interpretare a ipostazelor neoplatonice.

Contra Academicos III, 17, 37

La sfîrșitul acestei mic studiu, teza despre raportul lui Augustin cu filozofia poate fi formulată astfel: *philosophia christiana* — echivalentă, de fapt, în multe pasaje, cu *philosophia* — este singura adevărată filozofie, iar platonismul nu joacă rolul unui instrument privilegiat al teologiei. Evaluarea favorabilă a platonismului nu derivă dintr-o astfel de schemă conceptuală, ci din interpretarea augustiniană — de natură istorico-filozofică — conform căreia această doctrină s-ar afla în consonanță cu dogmele creștine referitoare la existența unui Dumnezeu creator și chiar a unui Dumnezeu cu rol de mediator între divinitate și lumea creată. Această concluzie amendează ipoteza conform căreia augustinismul ar reprezenta o combinație filozofico-teologică între creștinism și platonism, demonstrînd caracterul

asumat creștin al construcției conceptuale, independentă de o raționalitate platoniciană pusă în serviciul teologiei, dar definită independent de aceasta din urmă și anterior ei.

III. **De vera religione** *și cheia cristologică a filozofiei.* Redactat la scurtă vreme după convertirea sa, și aici platonismul și creștinismul susțin deopotrivă importanța unor teme filozofice precum existența lumii inteligibile, a spiritului și a transcendenței, a convertirii la o viață autentică. Însă, dacă „platonismul" este acceptabil în *teorie*, în opinia lui Augustin reprezentanții acestuia nu se ridică niciodată la același nivel în *practică*. Chiar Socrate sau Platon, care criticau superstițiile religiei populare din perspectiva filozofică a Dumnezeului unic, în viața cotidiană se conformau și ei regulilor cetății în materie de cult religios adus idolilor. Desăvîrșita stilistică platoniciană nu făcea decît să camufleze și mai bine incapacitatea de a convinge prin intermediul dialecticii sale.

De vera religione, II, 2

Pe de altă parte însă, în optica augustiniană, mesajul creștin are un plus de credibilitate, deoarece: „dacă Platon însuși ar mai fi în viață și ar accepta să-l întreb sau, mai degrabă, dacă vreun discipol al său l-ar fi întrebat [...]: « oare, dacă există vreun bărbat măreț și divin care să convingă neamurile cel puțin să creadă astfel de lucruri, chiar dacă nu ar fi în stare să le înțeleagă [...], l-ar considera oare pe acest bărbat demn de onoruri divine? »"

De vera religione, III, 3

Argumentul care validează această teză constă în eficacitatea misionară a creștinismului: „Căci, dacă

ar reînvia Platon și Socrate, cu numele cărora ei (filozofii) se mîndresc și dacă ar găsi templele pline, iar școlile lor părăsite și neamul omenesc chemat și îndepărtat de la dorința de bunuri vremelnice și trecătoare spre speranța vieții veșnice și către bunuri spirituale și inteligibile, ar spune, poate (dacă ei ar fi fost așa, după cum ni se amintește că au fost): « Acestea sînt adevărurile de care n-am cutezat să convingem neamurile și am cedat obiceiurilor lor de viață mai degrabă decît i-am condus pe ei spre credința și hotărîrea noastră.“ *De vera religione*, IV, 6

Cristos, Cuvîntul întrupat, realizează idealul platonician al înțeleptului, iar prin aceasta întreaga economie a elenismului devine o propedeutică la creștinism (*dispensatio temporalis*). Atît rațiunea, celebrată dc filozofi, cît și calea autorității, specifică religiei, au aceeași finalitate, înțelepciunea. Ele nu trebuie privite drept antagonice într-un mod arbitrar, deoarece ambele conduc, printr-un joc subtil al providenței, la descoperirea *omului interior* iluminat de Adevărul veșnic. Criteriul decisiv al apartenenței la această comunitate renăscută spiritual îl reprezintă, în cele din urmă, smerenia, ca atitudine opusă orgoliului: „dacă acei bărbați (filozofii) ar fi putut trăi din nou împreună cu noi, și-ar fi dat cu siguranță seama care e autoritatea ce are grijă mai ușor de oameni și, prin modificarea unor cuvinte și idei, ar deveni creștini, cum au făcut cei mai mulți dintre discipolii lui Platon din timpurile mai apropiate și din vremea noastră. În schimb, dacă ei nu ar recunoaște și nu ar face aceasta, stăruind în trufia și invidia lor, nu văd cum ar putea, cu aceste ademeniri *De vera religione*, IV, 7

meschine, să se întoarcă repede la lucrurile despre care ei spuseseră că trebuie căutate și dorite.“

Coerența cercetării filozofice — în măsura în care sintagma este legitimă în augustinism — își găsește formularea adecvată, încă o dată, în cristologie. *Sapientia* lui Cicero, *Nous*-ul tradiției grecești preluat din *cărțile platoniciene* și *logos*-ul ioaneic sînt trei concepte semnificative ale acestui parcurs, sintetizate în dogma creștină. Tradiția filozofiei grecești este omniprezentă în tratat: paragraful 64 al tratatului proclamă un regim al imaginii în care putem să recunoaștem teoria clasică a imaginii din tratatul *Despre suflet* al lui Aristotel, transmis probabil indirect lui Augustin; teoria frumosului din *De vera religione* este vizibil tributară teoriilor grecești ale esteticii proporției, în paragrafele 77–78 se poate resimți o influență stoică a elogiului ordinii universale, transmisă, poate, prin tratatele plotiniene *Despre providență.* Toate aceste aspecte particulare apar, în fond, în miezul unei intense pledoarii pentru inteligibilitatea adevărului, care este un rod al formației platoniciene a lui Augustin. Toate aceste aspecte formează substanța filozofică a unui splendid tratat, care dezbate, în fond, problema adevărului unei religii din perspectiva unor reprezentări provenite din tradiția filozofică și asumate riguros de Augustin.

Teza identității adevăratei religii cu filozofia veritabilă explică raportul platonismului cu creștinismul lui Augustin. Acesta din urmă îi conferă celui dintîi validitate în ontologie, epistemologie și etică, deoarece persoana lui Isus Cristos recapitulează și mo-

mentele semnificative ale economiei mîntuirii, dar și temele fundamentale ale filozofiei, ca studiu propedeutic al creației.

Alin Tat

Notă: textele citatelor biblice în limba română utilizate în note au fost preluate din ediția *Septuagintei*, realizată de Colegiul Noua Europă și Editura Polirom cu începere din anul 2004. În cazul *Confesiunilor* augustiniene, am folosit traducerea profesorului Gh.I. Șerban, apărută la Editura Humanitas în anul 2005.

DE VERA RELIGIONE

DESPRE ADEVĂRATA RELIGIE

DE VERA RELIGIONE

I. **1.** Cum omnis vitae bonae ac beatae via in vera religione sit constituta, qua unus deus colitur et purgatissima pietate cognoscitur principium naturarum omnium, a quo universitas et incohatur et perficitur et continetur, hinc evidentius error deprehenditur eorum populorum, qui multos deos colere quam unum verum deum et dominum omnium maluerunt, quod eorum sapientes, quos philosophos vocant, scholas habebant dissentientes et templa communia. Non enim vel populos vel sacerdotes latebat, de ipsorum deorum natura quam diversa sentirent, cum suam quisque opinionem publice profiteri non formidaret atque omnibus si posset persuadere moliretur; omnes tamen cum sectatoribus suis diversa et adversa sentientibus ad sacra communia nullo prohibente veniebant. Non nunc agitur, quis eorum verius senserit, sed certe illud satis, quantum mihi videtur, apparet aliud eos in religione suscepisse cum populo et aliud eodem ipso populo audiente defendisse privatim.

DESPRE ADEVĂRATA RELIGIE

Cult și doctrină păgînă

I. **1.** Fiindcă întreaga cale ce duce la o viață bună și fericită[1] este întemeiată pe adevărata religie, în care este venerat unicul Dumnezeu și în care, cu cea mai curată pietate, este recunoscut în el începutul întregii creații prin care universul ia naștere, se desăvîrșește și se menține[2], apare încă și mai evidentă greșeala acelor neamuri care au preferat să se închine mai multor zei mai degrabă decît să-l cinstească pe unicul adevărat Dumnezeu și Domnul a tot ce există, și aceasta datorită faptului că înțelepții lor, pe care ei îi numesc filozofi, deși aparțineau unor școli ce se opuneau ca doctrină[3], frecventau totuși aceleași temple. Nu le erau necunoscute nici oamenilor de rînd și nici sacerdoților părerile atît de diferite ale acestora cu privire la natura zeilor lor, de vreme ce nici unul dintre ei nu se temea să-și facă cunoscută în mod public propria părere și fiecare se străduia, dacă era posibil, să-i convingă de aceasta pe toți ceilalți. Cu toate acestea, toți filozofii, împreună cu discipolii lor, deși nutreau gînduri diferite și chiar opuse lor, veneau, fără să-i oprească cineva, la ceremoniile religioase publice. Nu este vorba acum de a ști care dintre ei gîndea într-un fel mai apropiat de adevăr, căci e suficient de clar, după părerea mea, că ei, în ceea ce

II. **2.** Socrates tamen audacior ceteris fuisse perhibetur iurando per canem quemlibet et lapidem quemlibet et quidquid iuraturo esset in promptu et quasi ad manum occurrisset. Credo intellegebat qualiacumque opera naturae, quae administrante divina providentia gignerentur, multo quam hominum et quorumlibet opificum esse meliora et ideo divinis honoribus digniora quam ea, quae in templis colebantur. Non quo vere lapis et canis essent colenda sapientibus, sed ut hoc modo intellegerent qui possent tanta superstitione demersos esse homines, ut emergentibus hic esset tam turpis demonstrandus gradus, ad quem venire si puderet viderent, quanto magis pudendum esset in turpiore consistere. Simul et illos, qui mundum istum visibilem summum Deum esse opinabantur, admonebat turpitudinis suae docens esse consequens, ut quilibet lapis tamquam summi Dei particula coleretur; quod si exsecrarentur, mutarent sententiam et unum deum quaererent. Quem solum supra mentes nostras esse et a quo omnem animam et totum istum mundum fabricatum postea suavius ad legendum quam potentius ad persuadendum scripsit Plato. Non enim sic isti nati erant, ut populorum suorum opinionem ad verum cultum veri dei a simulacrorum superstitione atque ab huius mundi vanitate converterent. Itaque et ipse

privește religia, una considerau ca adevărat împreună cu oamenii de rînd, în timp ce alta susțineau în particular în fața acelorași oameni[4].

Tradiția lui Socrate și Platon

II. **2.** Se spune că Socrate a fost mai îndrăzneț decît alții, jurînd pe orice cîine, pe orice piatră, pe orice îi cădea sub ochi și pe orice, ca să spun așa, avea la îndemînă în momentul jurămîntului[5]. Totuși, după părerea mea, el își dădea seama că orice creație a naturii, născută prin grija providenței, este cu mult mai desăvîrșită decît creațiile realizate de oameni și de orice fel de artiști și, de aceea, este mai demnă de onoruri divine decît statuile la care se închinau în temple. Socrate nu făcea acestea pentru că piatra și cîinele trebuiau într-adevăr cinstiți de cei înțelepți, ci pentru ca, în felul acesta, să înțeleagă cei care puteau că oamenii au fost cufundați într-o superstiție atît de mare încît celor care erau gata să se elibereze trebuia să li se arate starea atît de rușinoasă spre care ei își dădeau seama că se îndreaptă, cu toate că le era rușine, cu atît mai mult cu cît trebuia mai degrabă să le fie rușine că se complac într-o stare cu mult mai nedemnă. În același timp, și celor ce socoteau această lume vizibilă ca fiind Dumnezeul suprem, Socrate le amintea josnicia lor morală, arătînd că de aici rezultă logic că ei s-ar putea închina la orice piatră ca la o părticică din divinitatea supremă, iar, dacă aceasta li s-ar fi părut o blasfemie, ei și-ar fi schimbat părerea și l-ar fi căutat pe unicul Dumnezeu. Apoi, Platon a scris pentru a fi citit cu mai multă plăcere mai degrabă decît pentru a convinge cu mai multă tărie că unicul Dumnezeu este deasupra minților noastre și că sufletul și toată această

Socrates cum populo simulacra venerabatur, et post eius damnationem mortemque nemo ausus est iurare per canem nec appellare quemcumque lapidem Iovem, sed haec tantummodo memoriae litterisque mandare. Quod utrum timore an aliqua cognitione temporum fecerint, iudicare non est meum.

III. **3.** Illud tamen fidentissime dixerim pace horum omnium, qui eorum libros pervicaciter diligunt, Christianis temporibus quaenam religio potissimum tenenda sit et quae ad veritatem ac beatitudinem via, non esse dubitandum. Si enim Plato ipse viveret et me interrogantem non aspernaretur, vel potius si quis eius discipulus eo ipso tempore quo vivebat, cum sibi ab illo persuaderetur non corporeis oculis, sed pura mente veritatem videri, cui quaecumque anima inhaesisset, eam beatam fieri atque perfectam, ad quam percipiendam nihil magis impedire quam vitam libidinibus deditam et falsas imagines rerum sensibilium, quae nobis ab hoc sensibili mundo per corpus impressae varias opiniones erroresque generarent; quamobrem sanandum esse animum ad intuendam incommutabilem rerum formam et eodem modo semper se habentem atque undique sui similem pulchritudinem, nec distentam locis, nec tempore variatam, sed unum atque

lume de el au fost create. Acești oameni nu erau meniți să întoarcă gîndul neamurilor lor de la superstiția idolilor și de la deșertăciunea acestei lumi spre cultul autentic al adevăratului Dumnezeu. De aceea, pînă și Socrate se închina la idoli împreună cu oamenii de rînd, iar, după condamnarea sa la moarte, nimeni n-a mai îndrăznit să jure pe vreun cîine și nici să mai dea numele de Iupiter vreunei pietre, ci doar să încredințeze aceste fapte amintirii prin intermediul scrierilor[6]. Nu-mi revine să judec dacă ei au făcut acestea de teama unor pedepse sau urmînd ideile vremurilor lor.

Ideile platoniciene și creștinismul

III. **3.** Cu toate acestea, aș putea spune cu deplină încredere, cu voia celor care iubesc cu tărie cărțile acestora, că nu trebuie pus la îndoială, în aceste vremuri creștine, ce religie și ce cale trebuie urmate mai degrabă spre a ajunge la adevăr și fericire. Căci, dacă Platon însuși ar mai fi în viață și ar accepta să-l întreb sau, mai curînd, dacă vreun discipol al său l-ar fi întrebat pe vremea cînd era încă în viață — în timp ce era convins de acesta că adevărul, de care orice suflet este atașat, nu poate fi văzut cu ochii trupului, ci cu mintea pură și că sufletul devine fericit și desăvîrșit; dar pentru a obține aceasta, nimic nu-i împiedică pe oameni mai mult decît viața dedicată plăcerilor și falsele imagini ale lucrurilor sensibile; impresiile produse în noi de această lume sensibilă cu ajutorul simțurilor trupului dau naștere la diverse păreri greșite[7]; de aceea, sufletul trebuie însănătoșit pentru a vedea forma imuabilă a lucrurilor și frumusețea ce se găsește în același fel întotdeauna și întru totul asemănătoare sieși, care nu se schimbă în funcție de loc și nu se transformă în funcție de timp, ci rămîne unică

idem omni ex parte servantem quam non crederent esse homines, cum ipsa vere summeque sit: *cetera nasci, occidere, fluere, labi,* et tamen, in quantum sunt, ab illo aeterno deo per eius veritatem fabricata constare, in quibus animae tantum rationali et intellectuali datum, ut eius aeternitatis contemplatione perfruatur atque afficiatur ex ea aeternamque vitam possit mereri; sed dum nascentium atque transeuntium rerum amore ac dolore sauciatur et dedita consuetudini huius vitae atque sensibus corporis inanibus evanescit imaginibus, irridet eos, qui dicunt esse aliquid, quod nec istis videatur oculis nec ullo phantasmate cogitetur, sed mente sola et intellegentia cerni queat: cum haec ergo a magistro sibi persuaderentur, si ex eo quaereret ille discipulus, utrum si quisquam existeret vir magnus atque divinus, qui talia populis persuaderet credenda saltem, si percipere non valerent, aut, si qui possent percipere, non pravis opinionibus multitudinis implicati vulgaribus obruerentur erroribus, eum divinis honoribus dignum iudicaret, responderet credo ille non posse hoc ab homine fieri, nisi quem forte ipsa dei virtus atque sapientia ab ipsa rerum natura exceptum nec hominum magisterio, sed intima illuminatione ab incunabulis illustratum tanta honestaret gratia, tanta firmitate roboraret, tanta denique maiestate subveheret, ut omnia contemnendo, quae pravi homines cupiunt, et omnia perpetiendo, quae horrescunt, et omnia faciendo, quae mirantur, genus humanum ad tam salubrem fidem summo amore atque auctoritate converteret. De honoribus vero

și aceeași în orice parte a sa; oamenii nu ar crede că această frumusețe există, deși ea există cu adevărat și în cel mai desăvîrșit grad: *celelalte se nasc, mor, trec și pier*[8]; și totuși, în măsura în care există, cele făcute de acel Dumnezeu veșnic prin adevărul său se mențin și că, dintre celelalte lucruri, numai sufletului rațional și intelectual i-a fost dat să se bucure pe deplin de contemplarea veșniciei acestuia și să fie impresionat de ea și să poată merita o viață veșnică; dar, cît timp sufletul e sfîșiat de dragoste și de durere pentru lucrurile care se nasc și trec și, robit de obiceiurile acestei vieți și de simțurile trupului, se risipește în imagini deșarte și-i ia în rîs pe cei care afirmă că există ceva care nu poate fi văzut cu ochii și nici nu poate să fie judecat prin vreo viziune a închipuirii, ci poate fi văzut doar cu ajutorul minții și al inteligenței — așadar, în timp ce acel discipol era convins de magistrul său de toate acestea, dacă l-ar fi întrebat: „oare, dacă există vreun bărbat măreț și divin care să convingă neamurile cel puțin să creadă astfel de lucruri, chiar dacă n-ar fi în stare să le înțeleagă sau, dacă ar fi în stare să le înțeleagă, în măsura în care n-ar fi împiedicați de părerile greșite ale mulțimii, ar fi copleșiți de greșelile obișnuite, l-ar considera oare pe acest bărbat demn de onoruri divine?“, atunci Platon ar răspunde, cred, că acestea nu pot fi realizate de un om decît dacă, fiind deasupra naturii lucrurilor și fiind luminat din leagăn, nu prin învățătura oamenilor, ci printr-o iluminare interioară, însăși puterea și înțelepciunea divină[9] l-ar fi înnobilat cu atîta har, l-ar fi înzestrat cu atîta hotărîre și, în sfîrșit, întărit cu atîta măreție, încît, disprețuind toate acele lucruri pe care oamenii de rea-credință și le doresc și, suportînd

eius frustra se consuli, cum facile possit existimari, quanti honores debeantur sapientiae dei, qua gestante ille et gubernante pro vera salute generis humani magnum aliquid proprium et quod supra homines esse mereretur.

4. Quae si facta sunt, si litteris monumentisque celebrantur, si ab una regione terrarum, in qua sola unus colebatur deus et ubi talem nasci oportebat, per totum orbem terrarum missi electi viri virtutibus atque sermonibus divini amoris incendia concitarunt, si confirmata saluberrima disciplina illuminatas terras posteris reliquerunt et, ne de praeteritis loquar, quae potest quisque non credere, si hodie per gentes populosque praedicatur: *In principio erat verbum et verbum erat apud deum et deus erat verbum. Hoc erat in principio apud deum. Omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil;* si ad hoc percipiendum, diligendum, perfruendum, ut anima sanetur et tantae luci hauriendae mentis acies convalescat, dicitur avaris: *Nolite vobis condere thesauros in terra, ubi tinea et rubigo exterminat et ubi fures effodiunt et furantur, sed thesaurizate vobis thesaurum in caelo, ubi neque tinea neque rubigo exterminant neque fures effodiunt. Ubi enim est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum*; dicitur luxuriosis: *Qui seminat in carne, de carne metet corruptionem, qui seminat in*

toate acele lucruri care-i sperie și făcînd toate acele lucruri care-i uimesc, neamul omenesc s-ar întoarce, grație unei iubiri și autorități atît de mari, spre o credință atît de sănătoasă. De fapt, în legătură cu onorurile datorate acestui om, i s-ar cere inutil o părere lui Platon, fiindcă se poate ușor socoti cît de mari onoruri i se cuvin înțelepciunii lui Dumnezeu; purtat și condus fiind de aceasta, omul acela, pentru adevărata mîntuire a neamului omenesc, ar merita ceva măreț și care să depășească posibilitățile oamenilor[10].

Răspîndirea creștinismului

4. Dacă aceste minuni au avut loc, dacă bărbați aleși le fac cunoscute prin documente scrise[11], dacă dintr-o singură regiune a pămîntului (doar acolo unde este venerat unicul Dumnezeu și unde trebuia să se nască un astfel de om), fiind trimiși în întreaga lume, ei au stîrnit iubirea înflăcărată pentru Dumnezeu prin predicile și calitățile lor deosebite, dacă prin învățătura dovedită ca foarte sănătoasă ei au lăsat urmașilor pămînturile luminate și (ca să nu mai vorbesc despre evenimente trecute, pe care oricine ar putea să nu le creadă) dacă azi se predică neamurilor și popoarelor: *La început era Cuvîntul și Cuvîntul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvîntul. Acesta era întru început la Dumnezeu. Toate prin El s-au făcut; și fără El nimic nu s-a făcut din ce s-a făcut*[12]; dacă, pentru a cunoaște acest Cuvînt, pentru a-l iubi, pentru a se bucura de el, ca sufletul să se însănătoșească și ascuțimea minții să prindă puteri pentru a absorbi o atît de mare lumină[13], li se spune celor avari: *Nu vă strîngeți comori pe pămînt, unde le mănîncă molia și rugina, și unde le sapă și le fură hoții. Ci strîngeți-vă*

spiritu, de spiritu metet vitam aeternam; dicitur superbis: *Qui se exaltat, humilabitur, et qui se humiliat, exaltabitur*; dicitur iracundis: *Accepisti alapam, para alteram maxillam*; dicitur discordiosis: *Diligite inimicos vestros*; dicitur superstitiosis: *Regnum dei intra vos est*; dicitur curiosis: *Nolite quaerere, quae videntur, sed quae non videntur. Quae enim videntur, temporalia sunt, quae autem non videntur, aeterna*; postremo dicitur omnibus: *Nolite diligere mundum, quoniam ea, quae in mundo sunt, concupiscentia carnis est et concupiscentia oculorum et ambitio saeculi*;

5. si haec per totum orbem iam populis leguntur et cum veneratione libentissime audiuntur; si post tantum sanguinem, tantos ignes, tot cruces martyrum tanto fertilius et uberius usque ad barbaras nationes ecclesiae pullularunt; si tot iuvenum et virginum millia contemnentium nuptias casteque viventium iam nemo miratur — quod cum fecisset Plato, usque adeo perversam temporum suorum timuit opinionem, ut perhibeatur sacrificasse naturae, ut tamquam peccatum illud aboleretur; si haec sic accipiuntur, ut quomodo antea talia disputare, sic nunc contra disputare monstruosum sit; si tali pollicitationi atque sponsioni per omnes terrarum partes, quas homines incolunt, sacra Christiana traduntur;

comori în cer, unde nici molia și nici rugina nu le mănîncă, unde hoții nu le sapă și nu le fură. Căci unde este comoara ta, acolo va fi și inima ta[14]; li se spune desfrînaților: *Cel ce seamănă în propriul său trup, din trup va secera pieirea; iar cel ce seamănă în spirit, din spirit va secera viața veșnică*[15]; li se spune celor trufași: *Căci oricine se înalță pe sine se va smeri, iar cel ce se smerește se va înălța pe sine*[16]; li se spune celor mînioși: *Ai primit o palmă, pregătește și celălalt obraz*[17]; li se spune celor aplecați spre dezbinare: *Iubiți-i pe dușmanii voștri*[18]; li se spune celor superstițioși: *Împărăția lui Dumnezeu este înăuntrul vostru*[19]; li se spune celor curioși: *„Nu căutați cele ce se văd, ci cele ce nu se văd. Căci cele ce se văd sînt trecătoare, dar cele ce nu se văd sînt veșnice*[20]; în sfîrșit, li se spune tuturor: *Nu iubiți lumea, pentru că cele care sînt în lume înseamnă pofta cărnii și pofta ochilor și trufia vieții*[21];

Măreția creștinismului

5. dacă acestea le sînt deja citite neamurilor pe întregul pămînt și sînt ascultate cu foarte mare plăcere și evlavie; dacă, după atîta sînge, atîtea ruguri și atîtea crucificări ale martirilor, bisericile s-au înmulțit cu atît mai mult pînă la populațiile barbare; dacă nimeni nu se mai miră de atîtea mii de tineri și fecioare care disprețuiesc căsătoria și care trăiesc fără prihană (după ce Platon a făcut acest lucru, într-atît s-a temut de părerea contrară a epocii sale, încît se spune că s-a sacrificat naturii ca să fie înlăturat acest fapt ca un păcat); dacă acestea sînt acceptate, așa cum mai înainte era ciudat a susține astfel de opinii, tot așa acum este ciudat a nu le împărtăși; dacă în toate părțile pămîntului locuite de oameni ritualurile creștine

si haec cottidie leguntur in ecclesiis et a sacerdotibus exponuntur; si tundunt pectora, qui haec implere conantur; si tam innumerabiles aggrediuntur hanc viam, ut desertis divitiis et honoribus huius mundi ex omni hominum genere uni deo summo totam vitam dicare volentium desertae quondam insulae ac multarum terrarum solitudo compleatur; si denique per urbes atque oppida, castella, vicos, agros etiam villasque privatas in tantum aperte suadetur et appetitur a terrenis aversio et in unum deum verumque conversio, ut cottidie per universum orbem humanum genus una paene voce respondeat: „Sursum cor se habere ad Dominum", quid adhuc oscitamus crapulam hesternam et in mortuis pecudibus divina eloquia perscrutamur; si quando autem ad disputationem venitur, Platonico nomine ora crepantia quam pectus vero plenum magis habere gestimus?

IV. **6.** Qui ergo sensibilem istum mundum contemnere et animam virtute purgandam summo deo subicere atque subiungere vanum aut malum putant, alia ratione refellendi sunt, si tamen cum his dignum est disputare. Qui autem bonum et appetendum fatentur, cognoscant deum et cedant deo, per quem populis iam omnibus haec credenda persuasa sunt. Quod utique ab ipsis fieret, si tantum valerent, aut si non fieret, crimen invidentiae vitare non possent. Ergo cedant ei, a quo factum est, nec curiositate aut inani

sînt încredințate celor care au făcut o astfel de făgăduință și un astfel de angajament; dacă acestea sînt citite în fiecare zi în biserici și sînt expuse de preoți; dacă cei care încearcă să înfăptuiască acestea se pocăiesc; dacă tot mai mulți pornesc pe această cale pentru ca pustietatea zonelor odinioară nelocuite și a multor pămînturi să fie umplută de toți cei care vor să-și dedice întreaga viață unicului Dumnezeu atotputernic, după ce au părăsit bogățiile și onorurile acestei lumi; dacă, în cele din urmă, prin orașe, cetăți, fortărețe, sate, cîmpuri chiar și case particulare se recomandă și se cere atît de clar renunțarea la cele lumești și întoarcerea la unicul adevărat Dumnezeu, încît, în fiecare zi, pe tot pămîntul, neamul omenesc să răspundă aproape într-un singur glas că „ei au sufletul sus la Domnul"[22], de ce mai dorim încă îmbuibarea[23] de altădată și examinăm atenți voința divină în măruntaiele animalelor sacrificate și, dacă uneori se ajunge la neînțelegeri, de ce ne dorim să avem glasuri care să nu mai contenească invocînd un nume platonician, mai degrabă decît sufletul plin de adevăr?

IV. **6.** Așadar, cei care socotesc drept un lucru inutil și dăunător disprețul pentru această lume sensibilă și purificarea sufletului prin virtute, încredințîndu-l și supunîndu-l Dumnezeului suprem, trebuie combătuți în alt mod, chiar dacă merită să discuți cu ei. Însă cei care mărturisesc că disprețul pentru această lume sensibilă este un lucru bun și de dorit să-l cunoască și să i se supună lui Dumnezeu, prin care toate neamurile au fost convinse că aceste adevăruri trebuie crezute. În orice caz, și filozofii ar face acest lucru, dacă ar fi în stare sau, dacă nu l-ar face,

Creștinism și ideal filozofic

iactantia impediantur, quominus agnoscant, quid intersit inter paucorum timidas coniecturas et manifestam salutem correptionemque populorum. Illi enim si reviviscerent, quorum isti nominibus gloriantur, et invenirent refertas ecclesias, templa deserta, a cupiditate bonorum temporalium atque affluentium ad spem vitae aeternae et bona spiritalia et intellegibilia vocari et currere humanum genus, dicerent fortasse, si tales essent, quales fuisse memorantur: Haec sunt, quae nos persuadere populis non ausi sumus, et eorum potius consuetudini cessimus quam illos in nostram fidem voluntatemque traduximus.

7. Ita si hanc vitam illi viri nobiscum rursum agere potuissent, viderent profecto, cuius auctoritate facilius consuleretur hominibus, et paucis mutatis verbis atque sententiis Christiani fierent, sicut plerique recentiorum nostrorumque temporum Platonici fecerunt. Aut si hoc non faterentur neque facerent in superbia et invidia remanentes, nescio utrum possent ad ea ipsa, quae appetenda et desideranda esse dixerant, cum istis sordibus viscoque revolare. Nam tertio vitio curiositatis in percunctandis daemonibus, quo isti maxime, cum quibus nunc agitur, pagani a Christiana salute revocantur, quia nimis puerile est, nescio utrum tales illi praepedirentur viri.

n-ar putea evita păcatul invidiei. Să cedeze, așadar, celui care a realizat acest lucru și să nu fie împiedicați de curiozitate sau de lăudăroșenie deșartă, să-și dea seama ce deosebire există între judecățile timide ale cîtorva și siguranța mîntuirii și îndreptarea evidentă a neamurilor. Căci, dacă Platon și Socrate, cu numele cărora ei se mîndresc, ar reînvia și dacă ei ar găsi bisericile pline, iar templele lor părăsite și neamul omenesc chemat și îndepărtat de la dorința de bunuri vremelnice și trecătoare spre speranța vieții veșnice și către bunuri spirituale[24] și inteligibile, ar spune, poate (dacă ei ar fi fost așa după cum ni se amintește că au fost): „Acestea sînt adevărurile de care n-am cutezat să convingem neamurile și mai degrabă am cedat obiceiurilor lor de viață decît i-am condus pe ei spre credința și hotărîrea noastră."

Platon și creștinismul

7. Prin urmare, dacă acei bărbați ar fi putut trăi din nou împreună cu noi, și-ar fi dat cu siguranță seama care e autoritatea ce se îngrijește mai bine de oameni[25] și, prin modificarea unor cuvinte și idei, ar deveni creștini, cum au făcut cei mai mulți dintre discipolii lui Platon din timpurile mai apropiate și din vremea noastră[26]. În schimb, dacă ei n-ar recunoaște și n-ar face aceasta, stăruind în trufia și invidia lor, nu văd cum ar putea, cu aceste ademeniri meschine, să se întoarcă repede la lucrurile despre care ei spuseseră că trebuie căutate și dorite. Căci nu știu dacă acești oameni, mai cu seamă păgîni — despre care este vorba aici —, ar putea fi opriți de la al treilea păcat, adică acela al iscodirii demonilor, din care cauză se îndepărtează de mîntuirea creștină, această vină fiind prea puerilă.

V. **8.** Sed quoquo modo se habeat philosophorum iactantia, illud cuiuis intellegere facile est religionem ab eis non esse quaerendam, qui eadem sacra suscipiebant cum populis et de suorum deorum natura ac summo bono diversas contrariasque sententias in scholis suis eadem teste multitudine personabant. Quod si hoc unum tantum vitium Christiana disciplina sanatum videremus, ineffabili laude praedicandam esse neminem negare oporteret. Haereses namque tam innumerabiles a regula Christianitatis aversae testes sunt non admitti ad communicanda sacramenta eos, qui de patre deo et sapientia eius et munere divino aliter sentiunt et hominibus persuadere conantur quam veritas postulat. Sic enim creditur et docetur, quod est humanae salutis caput, non aliam esse philosophiam, id est sapientiae studium, et aliam religionem, cum hi, quorum doctrinam non approbamus, nec sacramenta nobiscum communicant.

9. Quod in illis minus mirandum est, qui eorum quoque sacramentorum ritu dispares esse voluerunt, sicut nescio qui Serpentini qui appellantur, sicut Manichaei, sicut alii nonnulli. Sed in illis magis animadvertendum hoc magisque praecavendum, qui paria sacramenta celebrantes tamen, quia sententia dispares sunt et errores suos animosius defendere quam cautius corrigere maluerunt, exclusi a catholica communione et a participatione quamvis parium sacramentorum propria vocabula propriosque conventus non in sermone tantum, sed etiam in superstitione

Filozofia și religia adevărată

V. **8.** Însă, oricare ar fi lăudăroșenia filozofilor, este ușor de înțeles pentru oricine că religia nu trebuie căutată la cei care săvîrșeau împreună cu oamenii de rînd aceleași ceremonii religioase, în timp ce, în școlile lor, în prezența aceleiași mulțimi, își afirmau cu tărie părerile diferite și contrare despre natura zeilor lor și despre binele suprem. Sau, dacă am lua în considerare numai această greșeală atît de mare vindecată de învățătura creștină, ar trebui ca toți să fim de acord că ea trebuie propovăduită și elogiată. Căci atît de multe secte potrivnice dogmei creștine sînt martore la faptul că nu le este permisă participarea la sfintele sărbători[27] celor care gîndesc despre Dumnezeu-Tatăl și înțelepciunea sa și darul divin altfel decît cere adevărul și încearcă să-i convingă pe ceilalți oameni. Iar în acest fel se crede și se învață — ceea ce este lucrul principal pentru mîntuirea neamului omenesc — că același lucru este filozofia, adică iubirea de înțelepciune, și credința, întrucît cei a căror învățătură noi nu o apreciem nu participă împreună cu noi la ceremoniile religioase[28].

Creștinii și ereziile

9. Acest fapt nu trebuie să ne mire în ceea ce-i privește pe cei care au vrut să aibă ritualuri diferite de ale noastre, precum nu știu care așa-numiții serpenți[29], ca maniheii[30] și alți cîțiva. Dar lucrul acesta trebuie observat și, mai cu seamă, prevenit în privința celor care, celebrînd totuși ritualuri asemănătoare cu ale noastre, fiindcă se deosebesc de noi prin învățătură, preferînd să-și apere cu mai multă tărie greșelile lor decît să le îndrepte cu mai multă prudență, au fost excluși din comunitatea creștină, deși au dobîndit nu numai în limbaj, ci chiar în practica religioasă cuvinte

meruerunt, ut Photiniani et Ariani multique praeterea. Nam de his, qui schismata fecerunt, alia quaestio est. Posset enim eos area dominica usque ad tempus ultimae ventilationis velut paleas sustinere, nisi vento superbiae nimia levitate cessissent et sese a nobis ultro separassent. Iudaei vero quamvis uni omnipotenti deo supplicent, sola tamen temporalia et visibilia bona de illo exspectantes rudimenta novi populi ab humilitate surgentia in ipsis suis scripturis nimia securitate noluerunt advertere atque ita in veteri homine remanserunt. Quae cum ita sint, neque in confusione paganorum neque in purgamentis haereticorum neque in languore schismaticorum neque in caecitate Iudaeorum quaerenda religio est, sed apud eos solos, qui Christiani catholici vel orthodoxi nominantur, id est integritatis custodes et recta sectantes.

VI. **10.** Haec enim ecclesia catholica per totum orbem valide lateque diffusa omnibus errantibus utitur ad provectus suos et ad eorum correctionem, cum evigilare voluerint. Utitur enim gentibus ad materiam operationis suae, haereticis ad probationem doctrinae suae, schismaticis ad documentum stabilitatis suae, Iudaeis ad comparationem pulchritudinis suae. Alios ergo invitat, alios excludit, alios relinquit, alios antecedit, omnibus tamen gratiae dei participandae dat potestatem, sive illi formandi sint

proprii ceremoniilor religioase asemănătoare cu ale noastre și comunități proprii, precum fotienii[31], arienii[32] și mulți alții pe lîngă aceștia. Însă alta este problema în privința celor care au creat schisme[33]. Căci s-ar fi putut ca pe aceștia, după cum se întîmplă cu pleava, aria Domnului să-i fi ținut pînă la vremea vînturării de pe urmă, dacă n-ar fi cedat vîntului mîndriei dintr-o prea mare ușurătate și nu s-ar fi separat din proprie inițiativă de noi[34]. Apoi iudeii, deși se roagă unicului Dumnezeu atotputernic, dorindu-și totuși de la el bunuri trecătoare și vizibile, nu au vrut, din prea multă siguranță de sine, să recunoască în Scripturile lor începuturile unui nou neam scos din umilință și, în acest fel, au rămas la condiția vechiului om. De vreme ce lucrurile stau așa, adevărata religie nu trebuie căutată nici în dezordinea păgînilor, nici în impuritățile ereticilor, nici în lîncezeala schismaticilor, nici în orbirea în care se găsesc iudeii[35], ci numai la cei care se numesc creștini universali, și anume drept-credincioși, adică cei care-i păzesc integritatea și-i urmează calea dreaptă.

Biserica și „corporalii“

VI. 10. Căci această Biserică universală[36], răspîndită în lung și-n lat pe tot pămîntul, se folosește de toți cei rătăciți pentru a-și atinge scopurile și pentru a-i face să se îndrepte, atunci cînd ei vor dori să se trezească. De fapt, se folosește de păgîni ca material al lucrării sale, de eretici spre dovada învățăturii sale, de schismatici spre dovada statorniciei sale, de iudei ca termen de comparație al frumuseții sale. Prin urmare, Biserica pe unii îi cheamă la ea, pe alții îi dă deoparte, pe aceștia îi abandonează, pe aceia îi depășește; cu toate acestea, ea le dă tuturor posibilitatea să

adhuc sive reformandi sive recolligendi sive admittendi. Carnales autem suos, id est viventes aut sentientes carnaliter tamquam paleas tolerat, quibus in area frumenta tutiora sunt, donec talibus tegminibus exuantur. Sed quia in hac area pro voluntate quisque vel palea vel frumentum est, tamdiu sustinetur peccatum aut error cuiuslibet, donec aut accusatorem inveniat aut pravam opinionem pertinaci animositate defendat. Exclusi autem aut poenitendo redeunt aut in nequitiam male liberi defluunt ad admonitionem nostrae diligentiae aut schisma faciunt ad exercitationem nostrae patientiae aut haeresim aliquam gignunt ad examen sive occasionem nostrae intellegentiae. Hi sunt exitus Christianorum carnalium, qui non potuerunt corrigi aut sustineri.

11. Saepe etiam sinit divina providentia per nonnullas nimium turbulentas carnalium hominum seditiones expelli de populo Christiano etiam bonos viros. Quam contumeliam vel iniuriam suam cum patientissime pro ecclesiae pace tulerint neque ullas novitates vel schismatis vel haeresis moliti fuerint, docebunt homines, quam vero affectu et quanta sinceritate caritatis deo serviendum sit. Talium igitur virorum propositum est aut sedatis remeare turbinibus aut, si id non sinantur — vel eadem tempestate perseverante vel ne suo reditu talis aut saevior oriatur — tenent voluntatem consulendi etiam eis ipsis, quorum motibus perturbationibusque cesserunt sine ulla conventiculorum segregatione usque

participe la harul lui Dumnezeu[37], fie că încearcă încă să-i formeze sau să-i îndrepte, fie că încearcă să-i recîștige sau să-i reprimească[38]. Însă Biserica îi tolerează pe cei înclinați plăcerilor trupului, adică pe cei care trăiesc și gîndesc după nevoile trupului, ca pe o pleavă, datorită căreia recoltele sînt mai în siguranță pe arii, pînă cînd sînt descojite de astfel de învelișuri. Dar, fiindcă pe această arie fiecare este, după voia sa, fie pleavă, fie grîu, păcatul sau greșeala fiecăruia[39] este tolerat pînă ce fie că-și găsește un acuzator, fie că-și apără cu ardoare opinia greșită. Însă cei dați deoparte fie se întorc căindu-se, fie, folosindu-se prost de libertate, alunecă în ticăloșie pentru a ne avertiza să fim atenți sau fac schisme pentru a ne pune la încercare răbdarea sau dau naștere vreunei erezii pentru a ne da ocazia să ne încercăm inteligența. Aceasta e soarta creștinilor dornici de plăcerile trupului, care nu au putut fi nici îndreptați, nici tolerați.

Providența și erezia exemplară

11. Adesea providența îngăduie chiar ca pînă și bărbați buni să fie alungați din rîndul comunității creștinilor din cauza răzvrătirilor prea furtunoase a celor dornici de plăcerile trupești. Dacă au suportat, spre liniștea Bisericii, cu foarte multă răbdare atîta jignire sau atîta nedreptate și nu au pus la cale vreo nouă schismă sau erezie, ei îi vor învăța pe toți oamenii cu ce devotament adevărat și cu cîtă dragoste sinceră trebuie slujit Dumnezeu. Intenția unor astfel de bărbați este, de fapt, fie să se întoarcă după ce furtuna s-a potolit sau, dacă nu le este îngăduit acest lucru — fie pentru că aceeași furtună persistă, fie ca să nu apară în urma revenirii lor o asemenea furtună sau una mai aprigă —, să-și mențină voința de a-i ajuta chiar

ad mortem defendentes et testimonio iuvantes eam fidem, quam in ecclesia catholica praedicari sciunt. Hos coronat in occulto pater in occulto videns. Rarum hoc videtur genus, sed tamen exempla non desunt; immo plura sunt, quam credi potest. Ita omnibus generibus hominum et exemplorum ad animarum curationem et ad institutionem spiritalis populi utitur divina providentia.

VII. **12.** Quamobrem cum ante paucos annos promiserim tibi scribere, carissime mihi Romaniane, quid de vera religione sentirem, tempus nunc esse arbitratus sum, postquam tuas acerrimas interrogationes sine ullo certo fine fluctuare ea caritate, qua tibi obstrictus sum, diutius sustinere non possem. Repudiatis igitur omnibus, qui neque in sacris philosophantur nec in philosophia consecrantur, et his, qui vel prava opinione vel aliqua simultate superbientes a regula et communione ecclesiae catholicae deviarunt, et his, qui suarum scripturarum lumen et spiritalis populi gratiam, quod novum testamentum vocatur, habere noluerunt, quos quanta potui brevitate perstrinxi. Tenenda est nobis Christiana religio et eius ecclesiae communicatio, quae catholica est et catholica nominatur, non solum a suis, verum etiam ab omnibus inimicis. Velint nolint enim ipsi quoque haeretici et schismatum alumni, quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, catholicam nihil aliud quam catholicam vocant. Non enim possunt intellegi, nisi hoc eam nomine discernant, quo ab universo orbe nuncupatur.

pe cei care, prin agitațiile și neînțelegerile lor, s-au depărtat fără să se mai separe în vreun grup aparte, apărînd pînă la moarte și ajutînd, prin mărturisirea lor, credința despre care ei știu că este propovăduită în Biserica universală. Privindu-i pe ascuns, Tatăl îi încununează pe ascuns[40]. Un astfel de caz pare rar, și totuși exemplele nu lipsesc, ba chiar sînt mai numeroase decît s-ar putea crede. Astfel, providența se folosește de orice fel de oameni și de exemple pentru îngrijirea sufletelor și pentru formarea poporului spiritual.

Dedicația către Romanianus

VII. **12.** De aceea, preascumpul meu Romanianus[41], fiindcă de cîțiva ani ți-am promis să-ți scriu ce gîndesc despre adevărata religie, am socotit că este momentul s-o fac acum[42], întrucît, dată fiind dragostea ce mă leagă de tine, n-aș putea lăsa ca întrebările tale foarte insistente să rămînă mult timp, fără vreun motiv întemeiat, lipsite de răspuns. Să-i lăsăm deoparte pe toți cei care nu știu să fie nici filozofi în chestiunile religioase, nici religioși în chestiunile filozofice și pe cei care, plini de trufie, fie dintr-o părere greșită, fie din ură, s-au abătut de la învățătura și comunitatea Bisericii universale, ca și pe cei care n-au vrut să primească nici lumina Sfintelor Scripturi și nici harul poporului spiritual, adică Noul Testament, pe care i-am criticat, atît cît am putut mai pe scurt. Noi trebuie să susținem religia creștină și comunitatea Bisericii sale, care este universală și universală e numită nu numai de adepții, ci și de toți dușmanii săi[43]. Căci, vrînd-nevrînd, pînă și ereticii și adepții schismelor, cînd nu vorbesc cu ai lor, ci cu străinii, nu numesc universală nimic altceva decît Biserica universală. Căci n-ar putea fi înțeleși dacă n-ar deosebi-o prin numele cu care e cunoscută de întreaga lume.

13. Huius religionis sectandae caput est historia et prophetia dispensationis temporalis divinae providentiae, pro salute generis humani in aeternam vitam reformandi atque reparandi. Quae cum credita fuerit, mentem purgabit vitae modus divinis praeceptis conciliatus et idoneam faciet spiritalibus percipiendis, quae nec praeterita sunt nec futura, sed eodem modo semper manentia nulli mutabilitati obnoxia, id est unum ipsum deum patrem et filium et spiritum sanctum, qua trinitate, quantum in hac vita datum est cognita omnis intellectualis et animalis et corporalis creatura ab eadem trinitate creatrice esse, in quantum est, et speciem suam habere et ordinatissime administrari sine ulla dubitatione perspicitur. Non ut aliam partem totius creaturae fecisse intellegatur pater et aliam filius et aliam spiritus sanctus, sed et simul omnia et unamquamque naturam patrem fecisse per filium in dono spiritus sancti. Omnis enim res vel substantia vel essentia vel natura vel si quo alio verbo melius enuntiatur, simul habet haec tria: ut et unum aliquid sit et specie propria discernatur a ceteris et rerum ordinem non excedat.

VIII. **14.** Quo cognito satis apparebit, quantum homo assequi potest, quam necessariis et invictis et iustis legibus deo et domino suo cuncta subiecta sint, ex quo illa omnia, quae primo credidimus nihil nisi auctoritatem secuti, partim sic intelleguntur, ut videamus esse certissima, partim sic, ut videamus fieri posse atque ita fieri oportuisse doleamusque adhuc illos haec non credentes, qui nos antea credentes

13. Baza acestei religii ce trebuie urmată o constituie istoria și profeția manifestării în timp[44] a providenței pentru mîntuirea neamului omenesc, care trebuie format și pregătit pentru viața veșnică. Atunci cînd acestea vor fi crezute, felul de viață pus în slujba învățăturilor divine va curăța mintea și o va face capabilă să dobîndească cele spirituale, care nu sînt nici trecute, nici viitoare, ci se mențin întotdeauna în același fel, nesupuse nici unei schimbări, adică unicul Dumnezeu-Tatăl și Fiul și Duhul Sfînt. După ce această Treime e cunoscută, atît cît ne este îngăduit în această viață, se înțelege că aceeași Treime creatoare face, pe cît se poate, să ia naștere orice creație intelectuală, spirituală și materială și să aibă o formă a ei și să fie organizată, fără îndoială, cu foarte multă grijă. Și să nu se înțeleagă că Tatăl a făcut o parte din întreaga creație, o alta Fiul și cealaltă Duhul Sfînt, ci în același timp toate lucrurile și fiecare natură în parte le-a făcut Tatăl prin Fiul cu darul Sfîntului Duh[45]. Căci orice lucru, fie substanță, fie esență, fie natură, sau, dacă ar putea fi denumit mai bine printr-un alt cuvînt, are în același timp aceste trei proprietăți: să fie unic, să se distingă printr-o formă proprie de celelalte și să nu se abată de la ordinea universală.

Treimea creatoare

VIII. 14. Înțelegînd aceasta, va fi suficient de clar — atît cît poate omul să înțeleagă — pe baza cîtor legi necesare, de neclintit și drepte, toate lucrurile au fost supuse lui Dumnezeu, stăpînul lor. Datorită acestuia, toate cele pe care, la început, noi nu le-am crezut deloc, ci doar am urmat îndemnul său[46], pe de o parte le înțelegem astfel încît ne par foarte sigure, iar pe de altă parte le înțelegem astfel încît ne par că pot

Dogmă și istorie

irridere quam nobiscum credere maluerunt. Non enim iam illa hominis sacrosancta susceptio et virginis partus et mors filii dei pro nobis et resurrectio a mortuis et in caelum ascensio et consessus ad dexteram patris et peccatorum abolitio et iudicii dies et corporum resuscitatio cognita aeternitate trinitatis et mutabilitate creaturae creduntur tantum et non etiam iudicantur ad summi dei misericordiam, quam generi humano exhibet, pertinere.

15. Sed quoniam verissime dictum est: *Oportet multas haereses esse, ut probati manifesti fiant inter vos,* utamur etiam isto divinae providentiae beneficio. Ex his enim hominibus haeretici fiunt, qui etiamsi essent in ecclesia, nihilominus errarent, cum autem foris sunt, plurimum prosunt non verum docendo quod nesciunt, sed ad verum quaerendum carnales et ad verum aperiendum spiritales catholicos excitando. Sunt enim innumerabiles in sancta ecclesia deo probati viri, sed manifesti non fiunt inter nos, quamdiu imperitiae nostrae tenebris delectati dormire malumus, quam lucem veritatis intueri. Quapropter multi, ut diem dei videant et gaudeant, per haereticos de somno excitantur. Utamur ergo etiam haereticis, non ut eorum approbemus errores, sed ut catholicam disciplinam adversus eorum insidias asserentes vigilantiores et cautiores simus, etiamsi eos ad salutem revocare non possumus.

avea loc și că astfel au trebuit să aibă loc. Și-i deplîngem pe cei care încă nu cred acestea și care au preferat să rîdă de noi — cei care de mai înainte credeam —, decît să creadă împreună cu noi. Căci nici după ce eternitatea Treimii și nestatornicia creației au fost cunoscute nu se dă crezare nici acelui ajutor sfînt pentru om, nici nașterii din Fecioară, nici morții Fiului lui Dumnezeu pentru noi, nici reînvierii din morți, nici înălțării la cer, nici așezării sale la dreapta Tatălui, nici iertării păcatelor, nici zilei judecății și nici învierii trupurilor și nici chiar nu se ia seama că toate acestea se datorează îndurării Dumnezeului cel atotputernic pe care el o arată neamului omenesc.

Utilitatea ereziilor

15. Dar, fiindcă foarte adevărat s-a spus: *Trebuie să fie între voi și multe eresuri, ca să se învedereze între voi cei încercați*[47], să ne folosim chiar de această favoare a providenței. Căci dintre acești oameni apar eretici care, deși sînt în Biserică, totuși păcătuiesc; în schimb, cînd sînt în afara Bisericii, sînt de foarte mare folos, nu învățîndu-i pe alții un adevăr pe care nu-l cunosc, ci îndemnîndu-i pe cei dornici de plăcerile trupului să caute adevărul și pe creștinii spirituali să-l descopere. În sfînta Biserică sînt nenumărați bărbați plăcuți lui Dumnezeu, dar — cît timp, încîntați de umbrele necunoașterii noastre, preferăm să dormim decît să contemplăm lumina adevărului — ei nu se arată între noi[48]. De aceea mulți, ca să vadă și să se bucure de ziua lui Dumnezeu[49], sînt treziți din somn de eretici. Să ne folosim, așadar, chiar de eretici, nu pentru a le aproba greșelile, ci pentru a fi mai atenți și mai precauți în apărarea învățăturii creștine de capcanele lor, deși nu putem să-i îndreptăm pe ei spre mîntuire.

IX. **16.** Credo autem affuturum deum, ut ista scriptura praecedente pietate legentibus bonis non adversus unam aliquam, sed adversus omnes pravas et falsas opiniones possit valere. Contra eos tamen potissimum est instituta, qui duas naturas vel substantias singulis principiis adversus invicem rebelles esse arbitrantur. Offensi enim quibusdam rebus, et rursus quibusdam delectati non earum quibus offenduntur, sed earum quibus delectantur volunt esse auctorem deum, et cum consuetudinem suam vincere nequeunt iam carnalibus laqueis irretiti, duas animas esse in uno corpore existimant, unam de deo, quae naturaliter hoc sit quod ipse, alteram de gente tenebrarum, quam deus nec genuerit nec fecerit nec protulerit nec abiecerit, sed quae suam vitam, suam terram, suos fetus et animalia, suum postremo regnum habuerit ingenitumque principium, sed quodam tempore adversus deum rebellasse, deum autem, qui aliud quod faceret non haberet et, quomodo aliter posset hosti resistere, non inveniret, necessitate oppressum misisse huc animam bonam et quamdam particulam substantiae suae, cuius commixtione [atque miseria] hostem temperatum esse somniant et mundum fabricatum.

17. Neque nunc opiniones eorum refellimus, quod partim iam fecimus, partim quantum deus siverit faciemus, sed in hoc opere, quomodo adversus eos fides catholica tuta sit, et quomodo non perturbent animum ea, quibus commoti homines in eorum cedunt sententiam, rationibus, quas dominus

IX. **16.** Eu cred însă că Dumnezeu va ajuta ca această scriere, ce se împotrivește nu numai uneia singure, ci tuturor părerilor greșite și false, să poată fi de folos celor buni care o citesc cu multă evlavie. Totuși, ea a fost scrisă mai curînd împotriva celor care socotesc că fiecare principiu are două naturi sau substanțe care se găsesc într-o luptă continuă[50]. Căci, fiind nemulțumiți de unele lucruri și mulțumiți, la rîndul lor, de altele, nu dintre cele care-i nemulțumesc, ci dintre cele care-i mulțumesc, ei vor ca Dumnezeu să fie creatorul și — fiindcă nu pot, prinși în lanțurile plăcerilor trupului, să-și învingă felul obișnuit de a trăi — consideră că într-un singur trup există două suflete, unul care provine de la Dumnezeu, care, prin natura sa, ar fi identic cu acesta, și altul care provine din lăcașul umbrelor, pe care Dumnezeu nici nu l-ar fi născut, nici nu l-ar fi făcut, nici nu l-ar fi dat la iveală, nici nu l-ar fi lăsat deoparte, ci care ar avea o viață proprie, un spațiu propriu, propriile odrasle și creaturi, în cele din urmă împărăția sa și propriul său principiu înnăscut. Dar, la un moment dat, s-a revoltat împotriva lui Dumnezeu, și acesta, care n-ar fi avut ce să facă altceva și n-ar fi găsit cum să-i poată rezista altfel dușmanului, a trimis, fiind nevoit, în acel loc sufletul bun și o parte din substanța sa, prin al cărei amestec [și nefericire][51] ei își închipuie că dușmanul a fost potolit și lumea a fost creată.

Contra manihcilor

17. Eu nu resping acum părerile acestora — întrucît, pe de o parte, am făcut deja acest lucru, pe de altă parte, îl voi mai face[52] atît cît îmi va îngădui Dumnezeu —, ci voi arăta în această lucrare, pe cît îmi stă în putință și cu argumentele pe care Dumnezeu găsește cu cale să mi le dea, cum în fața acelor păreri credin-

Credința în fața manihcilor

dare dignatur, quantum possumus demonstramus. Illud sane in primis tenere te volo, qui bene nosti animum meum, non hoc me fugiendae arrogantiae gratia quasi solemniter dicere: quidquid in his litteris erroris inveniri poterit, hoc solum mihi esse tribuendum, quidquid autem verum et convenienter expositum uni omnium bonorum munerum largitori deo.

X. **18.** Quamobrem sit tibi manifestum atque perceptum nullum errorem in religione esse potuisse, si anima pro deo suo non coleret animam aut corpus aut phantasmata sua aut horum aliqua duo coniuncta aut certe simul omnia, sed in hac vita societati generis humani sine dolo temporaliter congruens aeterna meditaretur unum deum colens, qui nisi permaneret incommutabilis, nulla mutabilis natura remaneret. Mutari autem animam posse non quidem localiter, sed tamen temporaliter suis affectionibus quisque cognoscit. Corpus vero et temporibus et locis esse mutabile cuivis advertere facile est. Phantasmata porro nihil sunt aliud quam de specie corporis corporeo sensu attracta figmenta, quae memoriae mandare, ut accepta sunt, vel partiri vel multiplicare vel contrahere vel distendere vel ordinare vel perturbare vel quolibet modo figurare cogitando facillimum est, sed cum verum quaeritur cavere et vitare difficile.

ța creștină e sigură și cum motivele prin care oamenii impresionați cedează în fața părerilor acestora nu ne pot tulbura sufletul. Vreau, mai ales, să ții minte acest lucru, tu, care-mi cunoști bine sufletul, că nu spun aceasta dintr-o aroganță de care trebuie să ne ferim: orice greșeală s-ar putea găsi în această scriere trebuie pusă numai pe seama mea, însă orice adevăr și orice lucru prezentat cum se cuvine trebuie atribuit unicului Dumnezeu, mai darnic decît toate răsplățile bune.

Sufletul și imutabilitatea divină

X. **18.** De aceea, să-ți fie clar și să știi că n-ar fi putut exista în cadrul religiei nici o greșeală, dacă sufletul, în locul Dumnezeului său, n-ar cinsti un alt suflet sau un trup sau propriile închipuiri sau două dintre aceste lucruri puse la un loc sau, de fapt, toate, pentru o vreme[53]. În această viață, conformîndu-se sincer cerințelor conviețuirii umane, ar trebui să se gîndească la cele veșnice, cinstindu-l pe unicul Dumnezeu, care, dacă n-ar rămîne neschimbat, nici un element al universului schimbător n-ar mai exista. Însă oricine știe că sufletul poate să se modifice în funcție nu numai de loc, ci chiar de timp, din pricina propriilor sentimente. De asemenea, este ușor de observat de către oricine că trupul se modifică după timp și loc. Închipuirile, la rîndul lor, nu sînt nimic altceva decît imaginile strînse de la nivelul formelor materiale cu ajutorul simțurilor, pe care este foarte ușor să le ținem minte așa cum le-am primit, sau să le împărțim, sau să le înmulțim, sau să le adunăm, sau să le punem în ordine ori în dezordine, sau să le reprezentăm în orice fel cu ajutorul gîndirii. În schimb, e greu să le eviți și să te ferești de ele cînd cauți adevărul.

19. Non ergo creaturae potius quam creatori serviamus nec evanescamus in cogitationibus nostris et perfecta religio est. Aeterno enim Creatori adhaerentes et nos aeternitate afficiamur necesse est. Sed quia hoc anima peccatis suis obruta et implicata per se ipsam videre ac tenere non posset, nullo in rebus humanis ad divina capessenda interposito gradu, per quem ad dei similitudinem a terrena vita homo niteretur, ineffabili misericordia dei temporali dispensatione per creaturam mutabilem, sed tamen aeternis legibus servientem, ad commemorationem primae suae perfectaeque naturae partim singulis hominibus partim vero ipsi hominum generi subvenitur. Ea est nostris temporibus Christiana religio, quam cognoscere ac sequi securissima ac certissima salus est.

20. Defendi autem adversus loquaces et aperiri quaerentibus multis modis potest omnipotente ipso deo per se ipsum demonstrante, quae vera sunt, et ad haec intuenda et percipienda bonas voluntates per bonos angelos et quoslibet homines adiuvante. Eo modo autem quisque utitur, quem videt congruere his, cum quibus agit. Ego itaque diu multumque considerans, quales oblatrantes et quales quaerentes expertus sim vel qualis ipse sive cum latrarem sive cum quaererem fuerim, hoc modo mihi utendum putavi. Quae vera esse perspexeris tene et ecclesiae catholicae tribue, quae falsa respue et mihi qui homo sum ignosce, quae dubia crede, donec aut respuenda esse aut vera esse aut semper credenda esse vel ratio

Creștinismul, scară spre Creator

19. Să nu slujim, așadar, creaturii mai mult decît creatorului și să nu rătăcim în cugetările noastre: în acest fel, religia devine desăvîrșită[54]. Căci, apropiindu-ne de creatorul etern, și noi trebuie să avem parte de veșnicie. Dar, întrucît sufletul împovărat și împiedicat de păcatele sale nu-l poate vedea și înțelege de la sine, fiindcă în lucrurile omenești, pentru a ajunge la cele divine, nu există nici o scară pe care omul să urce de la viața profană la asemănarea cu Dumnezeu, prin bunătatea de nespus a lui Dumnezeu, distribuită în timp creației supuse schimbării, dar care servește totuși legile eterne, i se dă ajutor pe de o parte fiecărui om, pe de altă parte neamului omenesc pentru a-și aminti[55] de prima sa natură, desăvîrșită. În vremea noastră, aceasta e religia creștină, care, dacă e cunoscută și urmată, este cea mai lipsită de griji și cea mai sigură mîntuire.

Credința și criteriul adevărului

20. Dar în multe feluri cele care sînt adevărate pot fi apărate contra palavragiilor[56] și dezvăluite celor care le caută[57], de vreme ce Dumnezeu cel atotputernic ne arată prin el însuși adevărul și-i ajută pe cei care au bunăvoință să le vadă și să le înțeleagă, prin îngerii cei buni și prin oameni de tot felul[58]. Însă fiecare se folosește de felul care i se pare potrivit pentru cei cu care trebuie discutat. Așadar, gîndindu-mă mult timp cu ce flecari și cu ce iscoditori am avut de-a face sau cum eram eu pe vremea cînd vorbeam aiurea sau cînd îl căutam pe Dumnezeu, am socotit că ar fi mai bine să procedez astfel: reține cele recunoscute ca adevărate și pune-le pe seama Bisericii universale; în schimb, respinge ceea ce e fals și iartă-mă pe mine, care sînt om, și crede ceea ce-ți pare nesigur, pînă ce fie rațiunea îți va demonstra, fie autoritatea te va sfă-

doceat vel praecipiat auctoritas. Intende igitur in haec quae sequuntur diligenter et pie, quantum potes. Tales enim adiuvat deus.

XI. **21.** Nulla vita est, quae non sit ex deo, quia deus utique summa vita est et ipse fons vitae, nec aliqua vita, in quantum vita est, malum est, sed in quantum vergit ad mortem. Mors autem vitae non est nisi nequitia, quae ab eo quod ne quidquam sit dicta est, et ideo nequissimi homines nihili homines appellantur. Vita ergo voluntario defectu deficiens ab illo, qui eam fecit et cuius essentia fruebatur, et volens contra dei legem frui corporibus, quibus eam deus praefecit, vergit ad nihilum. Et haec est nequitia, non quia corpus iam nihil est; nam et ipsum habet aliquam concordiam partium suarum, sine qua omnino esse non posset. Ergo ab eo factum est et corpus, qui omnis concordiae caput est. Habet corpus quandam pacem suae formae, sine qua prorsus nihil esset. Ergo ille est et corporis conditor, a quo pax omnis est et qui forma est infabricata atque omnium formosissima. Habet aliquam speciem, sine qua corpus non est corpus. Si ergo quaeritur, quis instituerit corpus, ille quaeratur, qui est omnium speciosissimus. Omnis enim species ab illo est. Quis est autem hic nisi unus deus, una veritas, una salus omnium et prima atque summa essentia, ex qua est omne quidquid est, in quantum est, quia in quantum est quidquid est bonum est?

tui ce trebuie respins sau ce este adevărat sau ce trebuie întotdeauna să se creadă. Pe cît poți, așadar, ia aminte cu grijă și evlavie la cele ce urmează. Căci Dumnezeu îi ajută pe oamenii care procedează astfel.

XI. **21.** Nu există viață care să nu provină de la Dumnezeu, căci Dumnezeu este, de fapt, viața cea mai desăvîrșită și însuși izvorul vieții[59], și nici o altă viață nu este un rău în măsura în care e viață, ci doar în măsura în care se îndreaptă spre moarte. Însă moartea vieții nu este decît nimicnicie care și-a luat numele de la nimic[60] și, de aceea, oamenii cei mai ticăloși sînt numiți oameni de nimic[61]. Așadar, viața care se depărtează din proprie voință de cel care a făcut-o și de a cărui esență se bucura și, dorind să se bucure în ciuda legii lui Dumnezeu de lucrurile materiale deasupra cărora Dumnezeu a pus esența, se îndreaptă spre neant. În aceasta constă nimicnicia, nu fiindcă trupul este neant; căci și trupul prezintă o oarecare armonie între părțile sale, fără de care n-ar putea în nici un chip exista. Așadar, de Dumnezeu a fost făcut și trupul, principiu al oricărei armonii. Trupul are un oarecare echilibru în alcătuirea sa, fără de care n-ar fi absolut nimic. Așadar, el este și creatorul trupului de la care provine întregul echilibru și care este modelul cel mai frumos dintre toate. El are o frumusețe a sa fără de care trupul nu este trup. Dacă am căuta cine a făcut trupul, l-am căuta pe cel care este cel mai frumos dintre toți. Căci de la Dumnezeu vine orice frumusețe. Dar cine este el, dacă nu unicul Dumnezeu, unicul Adevăr, unica mîntuire pentru toți și prima și cea mai desăvîrșită esență din care provine tot ce există, în măsura în care există? Căci, în măsura în care există, orice lucru existent este bun.

Temeiul divin al vieții

22. Et ideo ex deo non est mors. Non enim deus mortem fecit nec laetatur in perditione vivorum, quoniam summa essentia esse facit omne quod est, unde et essentia dicitur. Mors autem non esse cogit quidquid moritur, in quantum moritur. Nam si ea, quae moriuntur, penitus morerentur, ad nihilum sine dubio pervenirent; sed tantum moriuntur, quantum minus essentiae participant, quod brevius ita dici potest: Tanto magis moriuntur, quanto minus sunt. Corpus autem minus est quam vita quaelibet, quoniam quantulumcumque manet in specie, per vitam manet, sive qua unumquodque animal sive qua universa mundi natura administratur. Corpus ergo magis subiacet morti et ideo vicinius est nihilo. Quapropter vita, quae fructu corporis delectata negligit deum, inclinatur ad nihilum, et ista est nequitia.

XII. **23.** Hoc autem pacto vita carnalis et terrena efficitur et ob hoc etiam caro et terra nominatur, et quamdiu ita est, regnum dei non possidebit et eripitur ei quod amat. Id enim amat, quod et minus est quam vita, quia corpus est. Et propter ipsum peccatum, quod amatur, fit corruptibile, ut fluendo deserat amatorem suum, quia et ille hoc amando deseruit deum. Praecepta enim eius neglexit dicentis: Hoc manduca et hoc noli. Trahitur ergo ad poenas, quia diligendo inferiora in egestate voluptatum suarum et in doloribus apud inferos ordinatur. Quid est enim dolor qui dicitur corporis, nisi corruptio repentina salutis eius rei, quam male utendo anima corruptioni

22. De aceea, moartea nu vine de la Dumnezeu, căci nu Dumnezeu a făcut moartea și nu el se bucură de moartea celor vii[62], fiindcă esența cea mai desăvîrșită face să fie tot ceea ce ființează, din care motiv se numește esență[63]. Însă moartea face să nu mai existe ceea ce moare, în măsura în care moare. Căci, dacă cele care mor ar muri cu totul, ar ajunge cu siguranță la neant; însă, cu cît acestea iau mai puțin parte la esență, cu atît mor, ceea ce s-ar putea spune mai pe scurt astfel: cu atît mai mult mor, cu cît au o mai mică valoare. Trupul însă are o mai mică valoare decît oricare viață, fiindcă, oricît de puțin își păstrează forma, și-o păstrează cu ajutorul vieții, care fie conduce orice fel de viețuitoare, fie întreaga natură a lumii. Așadar, trupul cu atît mai mult este supus morții și pentru aceasta e mai aproape de neant. De aceea, viața care, atrasă de plăcerile trupului, uită de Dumnezeu se îndreaptă spre neant. În aceasta stă stricăciunea. Moartea și neantul

XII. **23.** Dar astfel viața devine carnală și pămîntească[64] și, din acest motiv, omul este numit carne și pămînt[65] iar, cît timp este astfel, el nu va avea parte de împărăția lui Dumnezeu[66] și i se ia ceea ce iubește. Căci iubește ceea ce are valoare mai mică decît viața, fiindcă este trup. Și, din pricina acestui păcat[67], ceea ce-l iubește devine pieritor, încît, dispărînd, se desparte de cel care-l iubește, fiindcă și acela, iubind acest lucru, l-a părăsit pe Dumnezeu. Căci a nesocotit porunca celui care spunea: *Poți mînca acest fruct, dar să nu-l mănînci pe acela*[68]. Așadar, este împins spre pedepse, fiindcă, iubind lucrurile cele mai josnice, e sortit în iad durerilor și lipsei plăcerilor. Dar ce este durerea numită a trupului dacă nu o neașteptată Esența păcatului

obnoxiavit? Quid autem dolor qui dicitur animi, nisi carere mutabilibus rebus, quibus fruebatur aut frui se posse speraverat? Et hoc est totum quod dicitur malum, id est peccatum et poena peccati.

24. Si autem, dum in hoc stadio vitae humanae anima degit, vincat eas, quas adversum se nutrivit, cupiditates fruendo mortalibus et ad eas vincendas gratia dei se adiuvari credat mente illi serviens et bona voluntate, sine dubitatione reparabitur et a multis mutabilibus ad unum incommutabile revertetur reformata per sapientiam non formatam, sed per quam formantur universa, frueturque deo per spiritum sanctum, quod est donum dei. Ita fit homo spiritalis omnia iudicans, ut ipse a nemine iudicetur, diligens dominum deum suum in toto corde, in tota anima, in tota mente et diligens proximum suum non carnaliter, sed tamquam se ipsum. Se autem spiritaliter diligit, qui ex toto quod in eo vivit deum diligit. In his enim duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae.

25. Inde iam erit consequens, ut post mortem corporalem, quam debemus primo peccato, tempore suo atque ordine suo hoc corpus restituatur pristinae stabilitati, quam non per se habebit, sed per animam stabilitam in deo. Quae rursus non per se stabilitur, sed per deum, quo fruitur ideoque amplius quam corpus vigebit. Corpus enim per ipsam vigebit et

înrăutățire a sănătății acelui lucru pe care, folosindu-se greșit de el, sufletul l-a supus pieirii? Dar ce este durerea care se numește a sufletului, dacă nu abținerea de la cele trecătoare, de care se bucura sau sperase că poate să se bucure? Acesta e tot ceea ce se numește rău, adică păcatul și pedeapsa păcatului.

Viața prin har

24. Dar dacă sufletul, cît timp rămîne în această arenă a vieții omenești[69], ar învinge poftele pe care le-a hrănit împotriva voinței sale, bucurîndu-se de lucrurile trecătoare și ar crede că este ajutat prin harul lui Dumnezeu să le învingă, slujindu-l pe Dumnezeu și cu gîndul, și cu voința sa, fără îndoială că va fi refăcut și se va întoarce de la multele lucruri trecătoare spre Unul cel nesupus schimbării, nefiind refăcut prin înțelepciunea creată, ci prin aceea prin care toate sînt create și se va bucura de Dumnezeu prin Duhul Sfînt[70], fiindcă este darul acestuia. Astfel, atunci devine omul spiritual, judecînd toate lucrurile pentru a nu fi judecat de nimeni[71], iubindu-l pe Domnul, Dumnezeul său, din toată inima, din tot sufletul, din tot cugetul său și iubindu-și aproapele nu întru carne, ci ca pe sine însuși. Dar se iubește întru spirit cel care-l iubește pe Dumnezeu din tot ceea ce trăiește în el. Căci pe aceste două porunci se întemeiază toată legea și profeții[72].

Sufletul și trupul după moarte

25. De aici va rezulta că, după moartea fizică, pe care o datorăm păcatului originar, acest trup va fi redat, la timpul și la rîndul său, vechii sale statornicii, de care nu va avea parte prin sine însuși, ci cu ajutorul sufletului, devenit statornic întru Dumnezeu[73]. La rîndul său, acesta nu e statornic prin sine însuși, ci cu ajutorul lui Dumnezeu, de care se bucură, și, din acest motiv,

ipsa per incommutabilem veritatem, qui filius dei unicus est, atque ita et corpus per ipsum filium dei vigebit, quia omnia per ipsum. Dono etiam eius, quod animae datur, id est sancto spiritu, non solum anima cui datur salva et pacata et sancta fit, sed ipsum etiam corpus vivificabitur eritque in natura sua mundissimum. Ille enim dixit: *Mundate quae intus sunt, et quae foris sunt munda erunt.* Dicit et apostolus: *Vivificabit et mortalia corpora vestra propter spiritum manentem in vobis.* Ablato ergo peccato auferetur poena peccati; et ubi est malum? *Ubi est, mors, contentio tua? Ubi est, mors, aculeus tuus?* Vincit enim essentia nihilum et sic *absorbetur mors in victoria.*

XIII. **26.** Nec aliquid sanctificatis malus angelus oberit, qui diabolus dicitur, quia et ipse in quantum angelus est non est malum, sed in quantum perversus est propria voluntate. Fatendum est enim et angelos natura esse mutabiles, si solus deus est incommutabilis. Sed ea voluntate, qua magis deum quam se diligunt, firmi et stabiles manent in illo et fruuntur maiestate ipsius ei uni libentissime subditi. Ille autem angelus magis se ipsum quam deum diligendo subditus ei esse noluit et intumuit per superbiam et a summa essentia defecit et lapsus est. Et ob hoc minus est quam fuit, quia eo quod minus erat frui voluit, cum magis voluit sua potentia frui quam dei. Quamquam enim non summe, tamen amplius

va avea mai multă putere decît trupul. Căci trupul va fi mai puternic cu ajutorul sufletului, și acesta prin adevărul neschimbat care este unicul Fiu al lui Dumnezeu. Astfel, și trupul va fi puternic cu ajutorul Fiului lui Dumnezeu, fiindcă toate prin el au fost făcute[74]. Prin darul acestuia care îi e dat sufletului, adică prin Duhul Sfînt, nu numai sufletul căruia îi e dat obține mîntuirea, pacea și sfințenia, ci chiar trupului îi va fi dată viața și va deveni foarte curat în natura sa. Căci Fiul lui Dumnezeu spune: *Curăță ceea ce este pe dinăuntru și va fi curat ceea ce este pe dinafară*[75]. Și apostolul spune: *Va face vii și trupurile voastre cele muritoare, prin Duhul său care locuiește în voi*[76]. Îndepărtînd, așadar, păcatul, va fi înlăturată și pedeapsa păcatului; și unde este răul? *Unde-ți e, moarte, biruința? Moarte, unde-ți e boldul?*[77] Căci ființa învinge neantul, și astfel *moartea este înghițită de biruință*[78].

Iubirea de sine a diavolului

XIII. **26.** Îngerul cel rău, care e numit diavol, nu le va pricinui nici un necaz sufletelor curate, fiindcă nici el nu este un rău[79] în măsura în care e înger, ci în măsura în care a fost pervertit din propria sa voință. Căci, dacă numai Dumnezeu e neschimbător, trebuie admis că și îngerii sînt supuși schimbării prin natura lor. Dar, prin acea voință prin care ei îl iubesc pe Dumnezeu mai mult decît pe sine, rămîn de o tărie de neclintit în el și se bucură de măreția acestuia, supunîndu-se cu mult drag doar lui. În schimb, acel înger, iubindu-se pe sine mai mult decît pe Dumnezeu, n-a vrut să se supună acestuia și s-a umflat de trufie și s-a depărtat de ființa desăvîrșită și a căzut. De aceea este inferior față de ceea ce a fost mai înainte, fiindcă a vrut să se bucure de ceea ce era inferior, cînd a vrut

erat, quando eo quod summe est fruebatur, quoniam deus solus summe est. Quidquid autem minus est quam erat, non in quantum est, sed in quantum minus est malum est. Eo enim, quo minus est quam erat, tendit ad mortem. Quid autem mirum, si ex defectu inopia et ex inopia invidentia, qua diabolus utique diabolus est ?

XIV. **27.** Defectus autem iste, quod peccatum vocatur, si tamquam febris invitum occuparet, recte iniusta poena videretur, quae peccantem consequitur et quae damnatio nuncupatur. Nunc vero usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium. Et hoc quidem ita manifestum est, ut nulla hinc doctorum paucitas, nulla indoctorum turba dissentiat. Quare aut negandum est peccatum committi aut fatendum voluntate committi. Non autem recte negat peccasse animam, qui et poenitendo eam corrigi fatetur et veniam poenitenti dari et perseverantem in peccatis iusta dei lege damnari. Postremo si non voluntate male facimus, nemo obiurgandus omnino aut monendus est. Quibus sublatis Christiana lex et disciplina omnis religionis auferatur necesse est.

Voluntate ergo peccatur et, quoniam peccari non dubium est, ne hoc quidem dubitandum video habere animas liberum voluntatis arbitrium. Tales enim servos suos meliores esse deus iudicavit, si ei servirent

să se bucure mai mult de puterea sa decît de cea a lui Dumnezeu. Căci, deși nu era desăvîrșit, totuși se bucura de ceea ce era superior cînd se bucura de ceea ce este desăvîrșit, fiindcă doar Dumnezeu este desăvîrșit. Însă nici un lucru care este inferior față de ceea ce a fost mai înainte nu este un rău în măsura în care este, ci în măsura în care este inferior. Căci, cu cît este inferior față de ceea ce a fost mai înainte, cu atît se îndreaptă spre moarte. Dar ce este de mirare dacă prin pierdere apare sărăcia și din sărăcie invidia prin care diavolul este pînă la urmă diavol?

Păcatul și căința

XIV. **27.** Dar, dacă această pierdere care poartă numele de păcat ar fi pus stăpînire fără voia lui pe el, precum febra, ar părea foarte nedreaptă pedeapsa care-l ajunge pe cel care a păcătuit, numită damnare. Dar păcatul este un rău voluntar, așa încît în nici un chip n-ar fi păcat dacă n-ar fi săvîrșit de bunăvoie. Iar acest fapt este atît de clar, încît nici puținătatea celor, învățați, nici mulțimea celor neînvățați nu se deosebesc. De aceea, fie trebuie negat faptul că un păcat e săvîrșit, fie trebuie mărturisit că e săvîrșit de bunăvoie. Cel care însă mărturisește că sufletul este îndreptat prin căință și că este iertat cel care se căiește și că este damnat, prin legea dreaptă a lui Dumnezeu, cel care persistă în păcat — acela nu neagă, pe bună dreptate, că sufletul a păcătuit. În cele din urmă, dacă noi păcătuim fără voia noastră, nimeni nu trebuie mustrat sau avertizat. Dacă acestea nu ar mai avea loc, ar trebui să nu mai existe nici legea creștină, și nici întreaga învățătură pe care această religie a impus-o.

Prin urmare, se păcătuiește în mod voit și, fiindcă nu trebuie pus la îndoială păcatul, cred că nu trebuie

liberaliter, quod nullo modo fieri posset, si non voluntate, sed necessitate servirent.

28. Liberaliter igitur deo angeli serviunt neque hoc deo, sed ipsis prodest. Deus enim bono alterius non indiget, quoniam a se ipso est. Quod autem ab eo genitum est, id ipsum est, quia non est factum, sed genitum. Illa vero quae facta sunt eius bono indigent, summo scilicet bono, id est summa essentia. Minus autem sunt quam erant, cum per animae peccatum minus ad illum moventur, nec tamen penitus separantur, nam omnino nulla essent. Quod autem affectibus contingit animae, hoc locis corpori, nam illa movetur voluntate, corpus autem spatio. Quod autem homini a perverso angelo persuasum dicitur, et ad hoc utique voluntate consensit. Nam si necessitate id fecisset, nullo peccati crimine teneretur.

XV. **29.** Quod vero corpus hominis cum ante peccatum esset in suo genere optimum, post peccatum factum est imbecillosum et morti destinatum, quamquam iusta vindicta peccati sit, plus tamen clementiae domini quam severitatis ostendit. Ita enim nobis suadetur a corporis voluptatibus ad aeternam essentiam veritatis amorem nostrum oportere converti. Et

pus la îndoială nici faptul că sufletul are liberul-arbitru al voinței. Căci Dumnezeu a considerat că robii săi sînt mai buni dacă ei i se supun de bunăvoie, ceea ce în nici un fel nu s-ar putea realiza dacă i s-ar supune nu de bunăvoie, ci din necesitate.

Îngerii și liberul-arbitru

28. Așadar, îngerii îi slujesc de bunăvoie lui Dumnezeu, iar acest lucru nu lui Dumnezeu îi este de folos, ci lor înșiși. Căci Dumnezeu nu are nevoie de bunul altuia, fiindcă acesta vine de la el însuși. Însă orice lucru care a luat naștere de la el există nu fiindcă este făcut, ci fiindcă este născut. De fapt, cele făcute au nevoie de bunul acestuia, evident de binele suprem, adică de esența supremă. Dar acestea sînt inferioare față de cele ce au fost mai înainte, fiindcă, din cauza păcatului sufletului, ele se îndreaptă mai puțin spre Dumnezeu și nu sînt totuși complet separate de acesta, căci atunci n-ar mai exista deloc. Însă ceea ce sînt sentimentele pentru suflet sînt spațiile pentru trup, căci sufletul e pus în mișcare prin voință[80], iar trupul prin locul unde se află. Se spune însă că omul a fost convins de un înger rău și și-a dat de bunăvoie consimțămîntul asupra păcatului. Căci, dacă ar fi făcut acest lucru din necesitate, nu ar fi fost considerat vinovat de nici un păcat.

Pedagogia divină

XV. **29.** De fapt, fiindcă înainte de păcat trupul omului era foarte bun în felul său, în urma lui a devenit slab și sortit morții și, deși pedeapsa păcatului este dreaptă, totuși ea arată mai mult îngăduința de care a dat dovadă Domnul decît severitatea lui. Căci astfel sîntem învățați că dragostea noastră trebuie să se întoarcă de la plăcerile trupului la esența eternă

est iustitiae pulchritudo cum benignitatis gratia concordans, ut, quoniam bonorum inferiorum dulcedine decepti sumus, amaritudine poenarum erudiamur. Nam ita etiam nostra supplicia divina providentia moderata est, ut et in hoc corpore tam corruptibili ad iustitiam tendere liceret et deposita omni superbia uni deo vero collum subdere, nihil de se ipso fidere, illi uni se regendum tuendumque committere. Ita ipso duce homo bonae voluntatis molestias huius vitae in usum fortitudinis vertit. In copia vero voluptatum prosperisque successibus temporalium temperantiam suam probat et roborat, acuit in tentationibus prudentiam, ut non solum in eas non inducatur, sed fiat etiam vigilantior et in amorem veritatis, quae sola non fallit, ardentior.

XVI. **30.** Sed cum omnibus modis medeatur animis deus pro temporum opportunitatibus, quae mira sapientia eius ordinantur, de quibus aut non est tractandum aut inter pios perfectosque tractandum est, nullo modo beneficentius consuluit generi humano quam cum ipsa dei sapientia, id est unicus filius consubstantialis patri et coaeternus totum hominem suscipere dignatus est, *et verbum caro factum est et habitavit in nobis.* Ita enim demonstravit carnalibus et non valentibus intueri mente veritatem corporeisque sensibus deditis, quam excelsum locum inter creaturas habeat humana natura; quod non solum visi-

a adevărului; și, de asemenea, frumusețea dreptății este în armonie cu harul bunătății atît de mult, încît, deoarece am fost amăgiți de dulceața bunurilor inferioare, ne învățăm cu amărăciunea pedepselor. Căci astfel providența ne-a micșorat chiar și chinurile, încît și în acest trup, atît de supus stricăciunii, să-i fie permis sufletului să tindă spre dreptate și, renunțînd la orice fel de trufie, omul chiar să-și plece capul în fața unicului adevărat Dumnezeu și să nu se încreadă în nimic de la sine însuși și să se încredințeze aceluia unic care trebuie să-l conducă și să-i poarte de grijă. Condus astfel de Dumnezeu, omul de bună voie întoarce necazurile acestei vieți în folosul puterii sufletești[81]. De fapt, își încearcă și-și întărește cumpătarea în mulțimea plăcerilor și în prielnice reușite ale lucrurilor vremelnice, își sporește prudența în ispite, astfel încît nu numai să nu mai fie împins spre ele[82], ci să devină chiar mai vigilent și mai înflăcărat în dragostea pentru singurul adevăr care nu înșală pe nimeni.

Întruparea Fiului

XVI. **30.** Dar, fiindcă după împrejurările pe care le stabilește minunata sa înțelepciune Dumnezeu se îngrijește de suflete în toate felurile în legătură cu care fie nu trebuie să se cerceteze, fie trebuie cercetate de oameni pioși și desăvîrșiți, El în nici un fel nu s-a îngrijit cu mai multă bunătate de neamul omenesc decît atunci când însăși înțelepciunea sa, adică unicul Fiu, de aceeași natură și coetern cu Tatăl, a fost socotit demn să-și asume întreaga natură umană *și Cuvîntul s-a făcut trup și a locuit printre noi*[83]. Căci, în acest fel, el le-a demonstrat celor ce iubesc plăcerile trupești și celor incapabili să înțeleagă adevărul cu mintea lor și celor dedați plăcerilor cărnii și simțurilor trupești ce

biliter — nam id poterat et in aliquo aethereo corpore ad nostrorum aspectuum tolerantiam temperato — sed hominibus in vero homine apparuit. Ipsa enim natura suscipienda erat quae liberanda. Et ne quis forte sexus a suo creatore se contemptum putaret, virum suscepit, natus ex femina est.

31. Nihil egit vi, sed omnia suadendo et monendo. Veteri quippe servitute transacta tempus libertatis illuxerat et opportune iam homini suadebatur atque salubriter, quam libero esset creatus arbitrio. Miraculis conciliavit fidem deo qui erat, passione homini quem gerebat. Ita loquens ad turbas ut deus nuntiatam sibi matrem negavit et tamen, ut evangelium loquitur, puer parentibus subditus erat. Doctrina enim deus apparebat, aetatibus homo. Item aquam in vinum conversurus ut deus dicit: *Recede a me, mulier, mihi et tibi quid est? Nondum venit hora mea.* Cum autem venisset hora, qua ut homo moreretur, de cruce cognitam matrem commendavit discipulo, quem prae ceteris diligebat. Satellites voluptatum divitias perniciose populi appetebant; pauper esse voluit. Honoribus et imperiis inhiabant; rex fieri noluit. Carnales filios magnum bonum putabant; tale coniugium prolemque contempsit. Contumelias superbissime horrebant; omne genus contumeliarum sustinuit. Iniurias intollerabiles esse arbitrabantur; quae maior iniuria quam iustum innocentemque damnari? Dolores corporis exsecrabantur; flagellatus atque cruciatus est. Mori metuebant; morte multatus

loc privilegiat are natura umană între creaturi; acest lucru le-a fost arătat nu numai în mod vizibil — căci putea să le fie arătat într-un trup ceresc accesibil privirilor noastre —, ci li s-a arătat oamenilor într-un om adevărat. De fapt, trebuia să-și asume însăși natura pe care trebuia s-o elibereze. Și ca nici unul dintre sexe să nu se considere disprețuit de creatorul său, și-a asumat condiția unui bărbat, născut fiind de o femeie.

Înțelepciunea Fiului

31. Cristos n-a făcut nimic cu forța, ci le-a făcut pe toate îndemnînd și povățuind. Fiindcă, odată încheiată vremea vechii sclavii, vremea libertății începuse să strălucească și, de aceea, omul era îndemnat la momentul potrivit și în chip salutar cu ce liber-arbitru a fost creat. Prin miracole, El a stîrnit credința în Dumnezeul care era, și prin suferință a stîrnit credința în omul pe care-l întruchipa. Astfel, vorbind ca Dumnezeu în fața mulțimii, El a spus că n-o cunoaște pe mama[84] care i-a fost anunțată și, cu toate acestea, după cum spune Evanghelia, Fiul se supusese părinților[85]. Căci prin învățătură el apărea drept Dumnezeu și, prin vîrste, om. Tot așa avea să prefacă apa în vin, cînd spune ca Dumnezeu: *Depărtează-te de mine, femeie, ce am a face Eu cu tine? Nu mi-a venit încă ceasul*[86]. Însă, după ce a venit ceasul în care avea să moară ca om, a văzut-o de pe cruce pe mama sa cu apostolul pe care-l iubea cel mai mult[87]. Slujitorii cărnii, neamurile, cereau, în chip funest, bogății; El a vrut să fie sărac[88]. Ei rîvneau onoruri și puteri; El nu a vrut să devină rege[89]. Ei îi socoteau pe fiii născuți din carnea lor un lucru de mare preț; el a disprețuit atare căsătorie și urmaș. Ei se temeau foar-

est. Ignominiosissimum mortis genus crucem putabant; crucifixus est. Omnia, quae habere cupientes non recte vivebamus, carendo vilefecit. Omnia, quae vitare cupientes a studio veritatis deviabamus, perpetiendo deiecit. Non enim ullum peccatum committi potest, nisi dum appetuntur ea quae ille contempsit, aut fugiuntur quae ille sustinuit.

32. Tota itaque vita eius in terris per hominem, quem suscipere dignatus est, disciplina morum fuit. Resurrectio vero eius a mortuis nihil hominis perire naturae, cum omnia salva sunt deo, satis indicavit, et quemadmodum cuncta serviant creatori suo sive ad vindictam peccatorum sive ad hominis liberationem quamque facile corpus animae serviat, cum ipsa subicitur deo. Quibus perfectis non solum nulla substantia malum est, quod fieri nunquam potest, sed etiam nullo malo afficitur, quod fieri per peccatum et vindictam potuit. Et haec est disciplina naturalis Christianis minus intellegentibus plena fide digna, intellegentibus autem omni errore purgata.

te mult de jigniri; el a îndurat orice fel de jigniri. Ei socoteau că nedreptățile sînt de nesuportat; ce nedreptate mai mare decît să fie condamnat el, cel drept și nevinovat? Ei urau durerile trupului; el a fost biciuit și crucificat[90]. Ei se temeau de moarte; el a fost pedepsit cu moartea. Ei socoteau crucea drept cel mai nedemn fel de a muri; el a fost crucificat. Lipsindu-se de toate cele care, cît timp doream să le avem, ne făceau să trăim în mod greșit, el le-a micșorat valoarea. Suportînd toate cele care, cît timp doream să le evităm, ne făceau să ne depărtăm de dragostea pentru adevăr, el le-a călcat în picioare. Căci nu se poate săvîrși vreun păcat decît atunci cînd sînt dorite cele pe care el le-a desconsiderat sau sînt evitate cele pe care el le-a îndurat.

Sensul vieții lui Cristos

32. De aceea, întreaga sa viață pe pămînt, prin omul pe care a găsit cu cale să-l întruchipeze, a însemnat învățătura moravurilor. Iar învierea sa din morți a arătat clar că nimic nu piere din natura omului, atunci cînd toate sînt mîntuite de Dumnezeu, și a arătat suficient în ce fel toate slujesc creatorului lor fie spre pedepsirea păcătoșilor, fie spre eliberarea omului și cît de ușor trupul slujește sufletului cînd el este pus în slujba lui Dumnezeu. Acestea fiind realizate, nu numai că nici o substanță nu este un lucru rău (ceea ce nicicînd nu s-ar putea produce), ci chiar prin nici un rău nu se poate face ceea ce s-a putut realiza prin păcat și pedeapsă. Aceasta este adevărata învățătură demnă de cea mai mare încredere pentru creștinii care o înțeleg mai puțin, însă lipsită de orice greșeală pentru cei care într-adevăr o înțeleg.

XVII. **33.** Iam vero ipse totius doctrinae modus partim apertissimus partim similitudinibus in dictis, in factis, in sacramentis ad omnem animae instructionem exercitationemque accommodatus, quid aliud quam rationalis disciplinae regulam implevit? Nam et mysteriorum expositio ad ea dirigitur, quae apertissime dicta sunt, et si ea tantum essent, quae facillime intelleguntur, nec studiose quaereretur nec suaviter inveniretur veritas neque, si essent in scripturis et in sacramentis non essent signacula veritatis, satis cum cognitione actio conveniret. Nunc vero, quoniam pietas timore incohatur, caritate perficitur, populus timore constrictus tempore servitutis in vetere lege multis sacramentis onerabatur. Hoc enim talibus utile erat ad desiderandam gratiam dei, quae per prophetas ventura canebatur. Quae ubi venit, ab ipsa dei sapientia homine assumpto, a quo in libertatem vocati sumus, pauca sacramenta saluberrima constituta sunt, quae societatem Christiani populi, hoc est sub uno deo liberae multitudinis, continerent. Multa vero, quae populo Hebraeo, hoc est sub eodem uno deo compeditae multitudini, imposita erant, ab actione remota sunt, in fide atque interpretatione manserunt. Ita nunc nec serviliter alligant et exercent liberaliter animum.

34. Quisquis autem ideo negat utrumque testamentum ab uno deo esse posse, quia non eisdem sacramentis tenetur populus noster, quibus Iudaei tenebantur vel adhuc tenentur; potest dicere non

XVII. **33.** De aceea, însuşi felul întregii învăţături — pe de o parte foarte clar, pe de altă parte pregătit prin vorbe, fapte şi practici religioase asemănătoare să instruiască şi să formeze sufletul[91] — ce altceva a îndeplinit dacă nu regula învăţăturii raţionale? Căci şi expunerea tainelor este ordonată după cele care au fost spuse foarte limpede şi, dacă acestea ar fi doar cele care sînt înţelese foarte uşor, nici adevărul n-ar fi căutat cu zel, şi nici n-ar fi găsit[92] cu plăcere, şi nici fapta nu s-ar potrivi prea bine cu învăţătura dacă semnele adevărului ar fi în scrieri şi nu s-ar regăsi şi în ceremoniile religioase. Dar, în realitate, întrucît evlavia se naşte din teamă şi se desăvîrşeşte prin dragoste[93], poporul constrîns de teamă în vremea sclaviei era împovărat[94], în legea veche, de multe practici religioase. Căci acest lucru era util pentru astfel de oameni spre a-şi dori harul dumnezeiesc care era anunţat de profeţi că va veni. Cînd acesta s-a arătat, omul fiind dăruit cu însăşi înţelepciunea lui Dumnezeu, de care noi am fost chemaţi la libertate[95], puţine practici religioase foarte folositoare s-au constituit care să menţină comunitatea creştinilor, adică mulţimea liberă supusă unicului Dumnezeu. De fapt, multe dintre cele care fuseseră impuse poporului evreu, adică mulţimii supuse aceluiaşi Dumnezeu unic, au fost îndepărtate în practică şi au rămas în interpretarea credinţei. Astfel, acum ele nu ne leagă ca pe nişte sclavi, ci ne formează sufletul ca unor oameni liberi.

Teama şi libertatea în legea nouă

34. De aceea, oricine poate spune că cele două Testamente nu au cum să provină de la un singur Dumnezeu, fiindcă poporul nostru nu păstrează aceleaşi practici religioase[96] pe care le păstrau sau le

Acelaşi Dumnezeu în ambele Testamente

posse fieri, ut unus pater familias iustissimus aliud imperet eis, quibus servitutem duriorem utilem iudicat, aliud eis quos in filiorum gradum adoptare dignatur. Si autem praecepta vitae movent, quod in vetere lege minora sunt, in evangelio maiora, et ideo putatur non ad unum deum utraque pertinere, potest qui hoc putat perturbari, si unus medicus alia per ministros suos imbecillioribus, alia per se ipsum valentioribus praecipiat ad reparandam vel obtinendam salutem. Ut enim ars medicinae, cum eadem maneat neque ullo pacto ipsa mutetur, mutat tamen praecepta languentibus, quia mutabilis est nostra valetudo, ita divina providentia, cum sit ipsa omnino incommutabilis, mutabili tamen creaturae varie subvenit et pro diversitate morborum alias alia iubet aut vetat, ut a vitio, unde mors incipit, et ab ipsa morte ad naturam suam et essentiam ea quae deficiunt, id est ad nihilum tendunt, reducat et firmet.

XVIII. **35.** Sed dicis mihi: Quare deficiunt? Quia mutabilia sunt. Quare mutabilia sunt? Quia non summe sunt. Quare non summe sunt? Quia inferiora sunt eo, a quo facta sunt. Quis ea fecit? Qui summe est. Quis hic est? Deus incommutabilis trinitas, quoniam et per summam sapientiam ea fecit et summa benignitate conservat. Cur ea fecit? Ut essent.

păstrează și acum iudeii, ar putea susține că nu se poate întîmpla ca un părinte foarte drept să poruncească ceva celor pentru care socotește utilă o sclavie mai dură și altceva celor pe care-i consideră demni de a-i adopta drept fiii săi. Dar, dacă normele de viață se schimbă, întrucît acestea sînt de o valoare mai mică în vechea lege și de o valoare mai mare în Evanghelie și, de aceea, se socotește că cele două Testamente nu aparțin aceluiași Dumnezeu, cel care gîndește așa ar putea fi surprins de faptul că un medic ar recomanda, prin asistenții săi, celor mai bolnavi un tratament și, prin el însuși, celor mai sănătoși altul, pentru obținerea și refacerea sănătății. Căci, după cum medicina, chiar dacă rămîne aceeași și nu se schimbă în nici un fel, își schimbă totuși recomandările în funcție de bolnavi, fiindcă starea noastră de sănătate se poate modifica, la fel și providența, deși nu se schimbă deloc, vine totuși în ajutorul creației supuse în diverse feluri schimbării și, în funcție de varietatea bolilor, recomandă sau interzice acestuia un leac, aceluia altul pentru a readuce creaturile care decad, adică tind spre neant, din starea de decădere, care e începutul morții, și de la moartea însăși la natura și esența lor și astfel le întărește.

Sensul creației din nimic și binele

XVIII. **35.** Dar tu mă întrebi: „De ce decad?" Fiindcă sînt schimbătoare. „De ce sînt schimbătoare?" Fiindcă nu sînt desăvîrșite. „De ce nu sînt desăvîrșite?" Fiindcă sînt inferioare celui care le-a creat. „Cine le-a creat?" Cine este desăvîrșit. „Cine este acesta?" Dumnezeu, Treime nesupusă schimbării, fiindcă le-a creat prin cea mai mare înțelepciune și le păstrează cu cea mai mare bunătate. „De ce le-a creat?"

Ipsum enim quantumcumque esse bonum est, quia summum bonum est summe esse. Unde fecit? Ex nihilo. Quoniam quidquid est quantulacumque specie sit necesse est. Ita etsi minimum bonum tamen bonum erit et ex deo erit. Nam quoniam summa species summum bonum est, minima species minimum bonum est. Omne autem bonum aut deus aut ex deo, ergo ex deo est etiam minima species. Sane quod de specie, hoc etiam de forma dici potest. Neque enim frustra tam speciosissimum quam etiam formosissimum in laude ponitur. Id igitur est, unde fecit deus omnia, quod nullam speciem habet nullamque formam, quod nihil est aliud quam nihil. Nam illud, quod in comparatione perfectorum informe dicitur, si habet aliquid formae, quamvis exiguum, quamvis incohatum, nondum est nihil, ac per hoc id quoque in quantum est non est nisi ex deo.

36. Quapropter etiam si de aliqua informi materia factus est mundus, haec ipsa facta est omnino de nihilo. Nam et quod nondum formatum est, tamen aliquo modo, ut formari possit, incohatum est, dei beneficio formabile est. Bonum est enim esse formatum. Nonnullum ergo bonum est et capacitas formae et ideo bonorum omnium auctor, qui praestitit formam, ipse fecit etiam posse formari. Ita omne quod est, in quantum est, et omne quod nondum est, in quantum esse potest, ex deo habet. Quod alio modo

Ca să existe. Căci tot ceea ce există e bun, fiindcă binele suprem este ființa cea mai desăvîrșită. „Din ce le-a făcut ?" Din nimic. Fiindcă tot ceea ce există, cu oricît de mică esență ar fi, trebuie să existe. Astfel, deși este un bun foarte mic, va fi totuși un bun și va fi de la Dumnezeu. Fiindcă esența desăvîrșită este binele suprem, esența cea mai mică este un bun foarte mic. Dar orice bun sau este Dumnezeu sau provine de la Dumnezeu, așadar chiar și esența cea mai mică provine de la Dumnezeu. Evident, ceea ce se spune despre esență se poate spune și despre formă. Căci nu fără temei, pentru a desemna calități lăudabile, se folosește atît termenul *speciosissimum* „cu esență desăvîrșită"[97], cît și termenul *formosissimum* „cu formă desăvîrșită"[98]. Așadar, acel ceva din care Dumnezeu a făcut toate lucrurile e ceea ce nu are nici esență și nici formă, care nu este nimic altceva decît neant. Căci ceea ce, față de cele desăvîrșite, e numit inform, dacă are vreo formă, oricît de mic și oricît de imperfect, nu e însă neant; și, de aceea, în măsura în care există, nu provine decît de la Dumnezeu.

Creația din nimic și principiul formei

36. De aceea, chiar dacă lumea a fost făcută din vreo materie fără formă, această materie a fost totuși făcută în întregime din nimic. Căci și ceea ce nu are încă o formă e totuși într-un fel pe cale s-o primească, luînd formă cu ajutorul lui Dumnezeu. Căci este un lucru bun a avea o formă. Așadar, și posibilitatea de a lua formă este un lucru bun și, de aceea, Creatorul tuturor lucrurilor bune care le-a dat formă a făcut chiar El însuși ca acestea să poată lua formă. Astfel, tot ceea ce există în măsura în care există și tot ceea ce încă nu există în măsura în care ar putea exista

sic dicitur: Omne formatum, in quantum formatum est, et omne, quod nondum formatum est, in quantum formari potest, ex deo habet. Nulla autem res obtinet integritatem naturae suae, nisi in suo genere salva sit. Ab eo autem est omnis salus, a quo est omne bonum, et omne bonum ex deo. Salus igitur omnis ex deo.

XIX. **37.** Hinc iam cui oculi mentis patent nec pernicioso studio vanae victoriae caligant atque turbantur, facile intellegit omnia, quae vitiantur et moriuntur, bona esse, quamquam ipsum vitium et ipsa mors malum sit. Nisi enim salute aliqua privarentur, non eis noceret vitium vel mors, sed si non noceret vitium, nullo modo esset vitium. Si ergo saluti adversatur vitium et nullo dubitante salus bonum est, bona omnia sunt, quibus adversatur vitium, quibus autem adversatur vitium, ipsa vitiantur. Bona sunt ergo, quae vitiantur, sed ideo vitiantur, quia non summa bona sunt. Quia igitur bona sunt, ex deo sunt, quia non summa bona sunt, non sunt deus. Bonum ergo, quod vitiari non potest, deus est. Cetera omnia bona ex ipso sunt, quae per se ipsa possunt vitiari, quia per se ipsa nihil sunt. Per ipsum autem partim non vitiantur, partim vitiata sanantur.

există de la Dumnezeu[99]. Acest lucru se poate spune altfel așa: orice lucru care are formă în măsura în care are formă și tot ceea ce nu are încă formă în măsura în care poate să aibă formă există de la Dumnezeu. Dar nici un lucru nu obține desăvîrșirea naturii sale, dacă nu este mîntuit în felul său. Însă orice mîntuire vine de la cel de la care vine orice lucru bun, și orice lucru bun vine de la Dumnezeu. Așadar, orice mîntuire vine de la Dumnezeu.

Viciul și mîntuirea

XIX. **37.** De aceea, cel care are ochii minții deschiși — și ei nu sînt întunecați și tulburați de dorința periculoasă a unei victorii deșarte — înțelege ușor că toate lucrurile supuse viciului și morții sînt bune, cu toate că însuși viciul și însăși moartea sînt un rău. Căci, dacă oamenii n-ar avea parte de vreo mîntuire, viciul sau moartea nu le-ar fi dăunătoare, dar, în măsura în care viciul n-ar fi dăunător, n-ar mai exista în nici un fel viciu. Așadar, dacă viciul împiedică mîntuirea și mîntuirea este un lucru bun, ceea ce nimeni nu pune la îndoială, atunci toate lucrurile cărora viciul li se opune sînt bune, însă cele cărora viciul li se opune sînt atinse de viciu. Prin urmare, sînt lucruri bune care sînt viciate, dar sînt viciate pentru că nu sînt bune în cel mai înalt grad. Așadar, întrucît sînt lucruri bune, provin de la Dumnezeu; fiindcă nu sînt bune în cel mai înalt grad, nu sînt Dumnezeu. Deci binele care nu poate fi viciat este Dumnezeu. De la el provin toate celelalte lucruri bune care pot fi viciate prin ele însele, fiindcă prin ele însele sînt neant. Însă, în parte sînt viciate de către el, în parte cele viciate se însănătoșesc.

XX. **38.** Est autem vitium primum animae rationalis voluntas ea faciendi, quae vetat summa et intima veritas. Ita homo de paradiso in hoc saeculum expulsus est, id est ab aeternis ad temporalia, a copiosis ad egena, a firmitate ad infirma. Non ergo a bono substantiali ad malum substantiale, quia nulla substantia malum est, sed a bono aeterno ad bonum temporale, a bono spiritali ad bonum carnale, a bono intellegibili ad bonum sensibile, a bono summo ad bonum infimum. Est igitur quoddam bonum, quod si diligit anima rationalis peccat, quia infra illam ordinatum est. Quare ipsum peccatum malum est, non ea substantia, quae peccando diligitur. Non ergo arbor illa malum est, quae in medio paradiso plantata scribitur, sed divini praecepti transgressio; quae cum consequentem habet iustam damnationem, contingit ex illa arbore, quae contra vetitum tacta est, dignoscentia boni et mali, quia cum suo peccato anima fuerit implicata, luendo poenas discit, quid intersit inter praeceptum quod custodire noluit, et peccatum quod fecit, atque hoc modo malum quod cavendo non didicit, discit sentiendo et bonum quod obtemperando minus diligebat, ardentius diligit comparando.

39. Vitium ergo animae est quod fecit, et difficultas ex vitio poena quam patitur. Et hoc est totum malum. Facere autem et pati non est substantia, quapropter substantia non est malum. Sic enim nec aqua malum est nec animal quod vivit in aere; nam

XX. **38.** Dar viciul unui suflet rațional este, în primul rînd, dorința de a face lucrurile pe care adevărul suprem și desăvîrșit le interzice. În acest fel, omul a fost izgonit din paradis în această lume, adică de la cele veșnice la cele trecătoare, din bogăție în sărăcie, din statornicie în nestatornicie. Așadar, nu dintr-un bun substanțial într-un rău substanțial, întrucît nici o substanță nu este un lucru rău, ci de la un bun veșnic la un bun trecător, de la un bun spiritual la un bun carnal, de la un bun inteligibil la un bun sensibil, de la binele suprem la binele cel mai neînsemnat. Prin urmare, există un bun pe care, dacă-l îndrăgește, un suflet rațional greșește, fiindcă este orînduit mai jos decît el. De aceea, chiar păcatul este un rău, și nu acea substanță care este iubită cînd se păcătuiește. Așadar, nu acel copac[100] despre care stă scris că a fost sădit în mijlocul paradisului este un rău, ci încălcarea poruncii divine. Cum aceasta atrage după sine condamnarea meritată, de la acel pom, care a fost atins în ciuda interdicției, se trage cunoașterea binelui și a răului[101]. Pentru că, atunci cînd sufletul a căzut în păcat, prin ispășirea pedepselor învață ce deosebire există între porunca pe care n-a vrut s-o respecte și păcatul pe care l-a săvîrșit, și, în acest fel, răul pe care, ferindu-se de el, nu l-a aflat, îl află înțelegîndu-l, iar binele pe care, dîndu-i ascultare, îl iubea mai puțin, îl iubește cu mai multă ardoare, redobîndindu-l.

Natura păcatului

39. Așadar, vina sufletului constă în ceea ce a făcut, iar situația grea datorată viciului constă în pedeapsa pe care sufletul o ispășește. În aceasta constă întregul rău. Însă a săvîrși și a pătimi nu sînt substanțe, de aceea substanța nu este un rău. Astfel, nici apa

Natura răului

istae substantiae sunt. Sed malum est voluntaria praecipitatio in aquam et suffocatio, quam mersus patitur. Stilus ferreus alia parte qua scribamus, alia qua deleamus affabre factus est et in suo genere pulcher et ad usum nostrum accommodatus. At si quispiam ea parte scribere, qua deletur, et ea velit delere, qua scribitur, nullo modo stilum malum fecerit, cum ipsum factum iure vituperetur. Quod si corrigat, ubi erit malum? Si quis repente meridianum solem intueatur, repercussi oculi turbabuntur. Num ideo aut sol malum erit aut oculi? Nullo modo, sunt enim substantiae. Sed malum est inordinatus aspectus et ipsa quae consequitur perturbatio. Quod malum non erit, cum oculi fuerint recreati et lucem suam congruenter aspexerint. Neque cum eadem lux, quae ad oculos pertinet, pro luce sapientiae, quae ad mentem pertinet, colitur, ipsa fit malum. Sed superstitio malum est, qua creaturae potius quam creatori servitur. Quod malum omnino nullum erit, cum anima recognito creatore ipsi uni se subiecerit et cetera per eum subiecta sibi esse persenserit.

40. Ita omnis corporea creatura, si tantummodo possideatur ab anima, quae diligit deum, bonum est infimum et in genere suo pulchrum, quoniam forma et specie continetur. Si autem diligatur ab anima, quae negligit deum, ne sic quidem malum fit ipsa, sed

nu este un lucru rău, nici viețuitoarea care trăiește în aer, căci acestea sînt substanțe. Dar aruncarea de bunăvoie în apă și sufocarea pe care o suportă cel care se scufundă în apă sînt lucruri rele. Condeiul din fier cu care am putea, cu o parte, scrie, cu cealaltă, șterge, a fost făcut cu măiestrie și în felul său este frumos și potrivit pentru scopul nostru. Dar, dacă cineva ar dori să scrie cu partea cu care se șterge și ar vrea să șteargă cu partea cu care se scrie, în nici un fel condeiul n-ar face un lucru rău, în timp ce fapta însăși ar fi în mod justificat blamată. Dacă acest lucru ar fi îndreptat, unde ar mai exista răul? Dacă cineva ar privi brusc soarele amiezii, ochii loviți de lumina puternică a soarelui se vor tulbura. Oare de aceea fie soarele, fie ochii ar fi un lucru rău? În nici un caz, fiindcă acestea sînt substanțe. Dar a privi la soare fără precauție și acea tulburare care urmează reprezintă un lucru rău. Tulburarea vederii nu va fi un lucru rău cînd ochii se vor reface și vor privi lumina în mod gradat. Și nici atunci cînd aceeași lumină a soarelui, care este făcută pentru ochi, este venerată în locul luminii înțelepciunii, care este făcută pentru minte — acesta nu este un lucru rău. Dar un rău e superstiția prin care e cinstită creatura mai mult decît creatorul[102]. Acest rău nu va mai exista atunci cînd sufletul, recunoscîndu-l pe Creator, i se va supune numai lui și-și va da seama că toate celelalte lucruri i-au fost supuse de către el.

40. Astfel, orice creație materială, numai în măsura în care este deținută de sufletul care-l iubește pe Dumnezeu este un lucru bun, foarte mărunt, dar frumos în felul său, fiindcă este alcătuit după o formă și o frumusețe. Însă, chiar dacă ar fi iubită de un suflet

Paradisul și proiecțiile sale

quoniam peccatum malum est, quo ita diligitur, fit poenalis dilectori suo et eum implicat aerumnis et pascit fallacibus voluptatibus, quia neque permanent neque satiant sed torquent doloribus. Quia cum ordinem suum peragit pulchra mutabilitas temporum, deserit amantem species concupita et per cruciatum sentientis discedit a sensibus et erroribus agitat, ut hanc esse primam speciem putet, quae omnium infima est, naturae scilicet corporeae, quam per lubricos sensus caro male delectata nuntiaverit, ut cum aliquid cogitat intellegere se credat umbris illusus phantasmatum. Si quando autem non tenens integram divinae providentiae disciplinam, sed tenere se arbitrans carni resistere conatur, usque ad visibilium rerum imagines pervenit et lucis huius, quam certis terminis circumscriptam videt, immensa spatia cogitatione format inaniter et hanc speciem sibi futurae habitationis pollicetur nesciens oculorum concupiscentiam se trahere et cum hoc mundo ire velle extra mundum, quem propterea ipsum esse non putat, quia eius clariorem partem per infinitum falsa cogitatione distendit. Quod non solum de hac luce, sed etiam de aqua, postremo de vino, de melle, de auro, de argento, de ipsis denique pulpis vel sanguine vel ossibus quorumlibet animalium et ceteris huiusmodi rebus facillime fieri potest. Nihil enim est corporis, quod non vel unum visum possit innumerabiliter cogitari, vel in parvo spatio visum possit eadem imaginandi facultate per infinita diffundi. Sed facillimum est exsecrari carnem, difficillimum autem non carnaliter sapere.

care nu se preocupă de Dumnezeu, nici măcar așa nu devine un lucru rău; dar, întrucît păcatul prin care creația materială este iubită astfel este un lucru rău, ea devine cauza pedepsei pentru cel care o iubește și-l aruncă pe acesta în nenorociri și-l hrănește cu plăceri înșelătoare, cîtă vreme ele nici nu durează, nici nu-l satură și-l lasă pradă durerilor. Căci, atunci cînd plăcuta nestatornicie a timpului își împlinește cursul, dorita frumusețe îl părăsește pe cel care o iubește și, chinuindu-l, se depărtează de simțurile acestuia și-l împinge să greșească. Astfel, el o consideră ca primă frumusețe pe cea mai de jos dintre toate, adică pe cea a naturii materiale pe care trupul, desfătat în mod rău, a făcut-o cunoscută prin simțuri amăgitoare, așa încît, cînd gîndește, crede că înțelege ceva; în realitate, e înșelat de umbrele închipuirilor sale. Dacă, necunoscînd întreaga învățătură a providenței, dar socotind că o deține, se străduiește uneori să reziste cărnii, ajunge pînă la imaginile lucrurilor vizibile și construiește în gând imense spații ale acestei lumini pe care o vede. Dar o face în zadar; își imaginează că aceasta e frumusețea lăcașului lui viitor, neștiind că el este purtat de pofta ochilor și că vrea să meargă pe lumea cealaltă cu această lume. De aceea, nu socotește că este ea însăși, de vreme ce acea parte mai luminoasă o extinde, cu judecata sa falsă, la nesfîrșit. Acest lucru poate fi realizat foarte ușor nu numai cu această lumină, ci chiar cu apă, în cele din urmă cu vin, cu miere, cu aur, cu argint sau chiar cu cărnurile, sîngele sau oasele oricărui animal și cu altele de acest fel. Căci nu există nimic din trup care, chiar dacă este văzut ca un singur exemplar, să nu poată fi judecat de nenumărate ori sau care, văzut într-un spațiu

XXI. **41.** Hac ergo perversitate animae, quae contigit peccato atque supplicio, fit omnis natura corporea illud, quod per Salomonem dicitur: *Vanitas vanitantium et omnia vanitas. Quae abundantia homini in omni labore eius, quo ipse laborat sub sole?* Neque enim frustra est additum „vanitantium“, quia si vanitantes detrahas, qui tamquam prima sectantur extrema, non erit corpus vanitas, sed in suo genere quamvis extremam pulchritudinem sine ullo errore monstrabit. Temporalium enim specierum multiformitas ab unitate dei hominem lapsum per carnales sensus diverberavit et mutabili varietate multiplicavit eius affectum. Ita facta est abundantia laboriosa et si dici potest copiosa egestas, dum aliud et aliud sequitur et nihil cum eo permanet. Sic a tempore frumenti, vini et olei sui multiplicatus est, ut non inveniat idipsum, id est naturam incommutabilem et singularem, quam secutus non erret et assecutus non doleat. Habebit enim etiam consequentem redemptionem corporis sui, quod iam non corrumpetur. Nunc vero *corpus, quod corrumpitur, aggravat animam et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem*, quia rapitur in ordinem successionis extrema corporum pulchritudo. Nam ideo extrema est, quia simul non potest habere omnia, sed dum alia cedunt atque succedunt, temporalium formarum numerum in unam pulchritudinem complent.

mic, să nu poată fi multiplicat la nesfîrșit prin aceeași capacitate a imaginației. Este foarte ușor să blestemi carnea, dar foarte dificil să nu judeci în funcție de ea[103].

Frumusețe și deșertăciune

XXI. **41.** Așadar, din cauza acestei perversități a sufletului, care ține de păcat și pedeapsă, orice natură materială devine ceea ce spune Solomon: *Deșertăciunea celor dedați deșertăciunilor, toate sînt deșertăciuni. Ce folos are omul din toată munca lui cu care trudește sub soare ?*[104] Căci nu fără rost a fost adăugat *celor dedați deșertăciunilor*, fiindcă, dacă-i oprești pe cei dedați deșertăciunilor, care-și doresc cele mai de jos lucruri, ca și cum ar fi cele mai de seamă, nu trupul va fi deșertăciune, ci, în felul său, își va arăta negreșit frumusețea, cu toate că aceasta este cea mai de jos. Căci diversitatea frumuseților trecătoare l-a separat pe omul decăzut prin simțurile trupești de unitatea cu Dumnezeu și prin varietatea sa schimbătoare i-a înmulțit dorințele. Astfel s-a realizat o bogăție chinuitoare și, dacă se poate spune, o sărăcie îmbelșugată[105], în timp ce omul urmărește altceva și iar altceva, și nimic nu rămîne cu Dumnezeu. După timpul grîului, vinului și uleiului, el le-a înmulțit astfel încît să nu se mai găsească același lucru[106], adică natura de neschimbat și unică, pe care, urmînd-o, n-ar mai greși și, obținînd-o, n-ar mai suferi. Căci în continuare va avea loc răscumpărarea trupului său, care nu va mai pieri[107]. Dar *trupul, care este pieritor, îngreunează sufletul, și locuința pămîntească împovărează mintea plină de grijă*[108], fiindcă frumusețea cea mai de jos a trupurilor îi este răpită odată cu trecerea timpului. Căci este cea mai de jos tocmai fiindcă

XXII. **42.** Et hoc totum non propterea malum, quia transit. Sic enim et versus in suo genere pulcher est, quamvis duae syllabae simul dici nullo modo possint. Nec enim secunda enuntiatur, nisi prima transierit, atque ita per ordinem pervenitur ad finem, ut, cum sola ultima sonat, non secum sonantibus superioribus formam tamen et decus metricum cum praeteritis contexta perficiat. Nec ideo tamen ars ipsa, qua versus fabricatur, sic tempori obnoxia est, ut pulchritudo eius per mensuras morarum digeratur. Sed simul habet omnia, quibus efficit versum non simul habentem omnia, sed posterioribus priora tollentem, propterea tamen pulchrum, quia extrema vestigia illius pulchritudinis ostentat, quam constanter atque incommutabiliter ars ipsa custodit.

43. Itaque ut nonnulli perversi magis amant versum quam ipsam artem, qua conficitur versus, quia plus se auribus quam intellegentiae dediderunt, ita multi temporalia diligunt, conditricem vero ac moderatricem temporum divinam providentiam non requirunt atque in ipsa dilectione temporalium nolunt transire quod amant, et tam sunt absurdi, quam si quisquam in recitatione praeclari carminis unam aliquam syllabam solam perpetuo vellet audire. Sed

nu poate să aibă toate lucrurile, ci, în timp ce unele decad și altele le iau locul, toate alcătuiesc armonia formelor trecătoare într-o unică frumusețe.

XXII. **42.** Iar toate acestea nu fiindcă trec sînt un rău. Căci astfel pînă și un vers e frumos în felul său, măcar că în nici un chip n-ar fi posibilă rostirea în același timp a două silabe. Căci nu este enunțată a doua silabă decît dacă prima a trecut, și astfel, pe rînd, se ajunge la sfîrșit, încît, cînd se aude numai ultima silabă, fără să se audă și cele dinainte împreună cu ea, o astfel de silabă împreună cu celelalte deja rostite creează forma și frumusețea metrului. Totuși, arta însăși prin care se creează versuri e supusă timpului nu pentru pentru ca frumusețea acestora să rezulte din măsurile pauzelor, ci ea cuprinde în același timp toate elementele din care arta realizează versul care nu le cuprinde pe toate laolaltă, ci le înlocuiește pe cele dinainte cu cele care urmează; totuși, versul e frumos, fiindcă pune în lumină ultimele urme ale acelei frumuseți pe care însăși arta o păstrează în mod durabil și constant. Frumosul artei

43. După cum unele persoane cu gusturi ciudate îndrăgesc mai mult versul decît arta însăși prin care se realizează versul, fiindcă s-au lăsat mai mult pe seama urechilor decît a inteligenței, tot așa mulți preferă lucrurile trecătoare și nu caută providența, care a creat și conduce timpurile. Și, în însăși iubirea pentru lucrurile trecătoare, ei nu vor să admită că ceea ce iubesc trece cu timpul și sînt tot atît de absurzi, pe cît, la recitarea unei poezii foarte frumoase, cineva ar vrea să asculte mereu o singură silabă. Însă asemenea Veșnicul și trecătorul

tales auditores carminum non inveniuntur. Talibus autem rerum aestimatoribus plena sunt omnia, propterea quia nemo est, qui non facile non modo totum versum, sed etiam totum carmen possit audire. Totum autem ordinem saeculorum sentire nullus hominum potest. Huc accedit, quod carminis non sumus partes, saeculorum vero partes damnatione facti sumus. Illud ergo canitur sub iudicio nostro, ista peraguntur de labore nostro. Nulli autem victo ludi agonistici placent, sed tamen cum eius dedecore decori sunt. Et haec enim quaedam imitatio veritatis est. Nec ob aliud a talibus prohibemur spectaculis, nisi ne umbris rerum decepti ab ipsis rebus, quarum illae umbrae sunt, aberremus. Ita universitatis huius conditio atque administratio solis impiis animis damnatisque non placet, sed etiam cum miseria earum multis vel in terra victricibus vel in caelo sine periculo spectantibus placet. Nihil enim iustum displicet iusto.

XXIII. **44.** Quocirca cum omnis anima rationalis aut peccatis suis misera sit aut recte factis beata, omnis autem irrationalis aut cedat potentiori aut pareat meliori aut comparetur aequali aut certantem exerceat aut damnato noceat et omne corpus suae animae serviat, quantum pro eius meritis et pro rerum ordine sinitur, nullum malum est naturae universae, sed sua cuique culpa fit malum. Porro cum anima per dei gratiam regenerata et in integrum restituta et illi subdita uni, a quo est recreata, instaurato etiam

persoane care ascultă poezii în acest fel nu se întîlnesc. În schimb, lumea e plină de cei care judecă astfel lucrurile, deoarece nu este nimeni care să nu poată asculta cu ușurință nu numai un vers întreg, ci chiar o întreagă poezie. Însă nici unul dintre oameni n-ar putea înțelege întreaga ordine a veacurilor. La aceasta se adaugă faptul că nu sîntem parte a unui poem, ci, din cauza damnării, am fost făcuți părtași ai veacurilor. Așadar, recitarea de poezie e supusă judecății noastre, în timp ce secolele își urmează cursul grație efortului nostru. Dar nici unui învins nu-i plac întrecerile publice, care totuși, dincolo de dezonoarea lui, rămîn onorabile. Căci aceasta e un fel de imitare a adevărului. Și nu din alt motiv sîntem opriți de la astfel de spectacole, decît ca nu cumva, înșelați de umbrele lucrurilor, să ne abatem de la înseși lucrurile ale căror umbre sînt. Astfel, întemeierea și conducerea universului nu sînt doar pe placul al sufletelor necredincioase și damnate, ci sînt pe placul multor suflete care, în ciuda nenorocirii lor, fie sînt victorioase pe pămînt, fie privesc din cer fără nici un pericol. Căci nimic din ceea ce e drept nu displace celui drept.

Răul și armonia universală

XXIII. **44.** Și, de aceea, fiindcă orice suflet rațional este nefericit din cauza păcatelor sale sau fericit datorită faptelor bune, și, dimpotrivă, orice suflet lipsit de judecată sau cedează unuia mai puternic, sau se supune unuia mai bun, sau se măsoară cu unul egal, sau îl provoacă pe cel care luptă, sau[109] dăunează celui damnat și [fiindcă] orice trup slujește sufletului său cît îi permit meritele sale și ordinea lucrurilor, nici un rău nu este propriu întregii naturi, ci e rodul păcatului fiecăruia. Pe de altă parte, cînd

corpore in pristinam firmitatem non cum mundo possideri, sed mundum possidere coeperit, nullum ei malum erit, quia ista infima pulchritudo temporalium vicissitudinum, quae cum ipsa peragebatur, sub ipsa peragetur et erit, ut scriptum est, caelum novum et terra nova non in parte laborantibus animis, sed in universitate regnantibus. *Omnia enim vestra*, inquit apostolus, *vos autem Christi, Christus autem dei*, et *Caput mulieris vir, caput viri Christus, caput autem Christi deus.* Quoniam igitur vitium animae non natura eius, sed contra naturam eius est nihilque aliud est quam peccatum et poena peccati, unde intellegitur nullam naturam vel, si melius ita dicitur, nullam substantiam sive essentiam malum esse. Neque de peccatis poenisque eius animae efficitur, ut universitas ulla deformitate turpetur, quia rationalis substantia, quae ab omni peccato munda est, deo subiecta subiectis sibi ceteris dominatur. Ea vero quae peccavit ibi ordinata est, ubi esse tales decet, ut deo conditore atque rectore universitatis decora sint omnia. Et est pulchritudo universae creaturae per haec tria inculpabilis: damnatione peccatorum, exercitatione iustorum, perfectione beatorum.

sufletul va fi apoi revigorat prin harul lui Dumnezeu și refăcut în întregime și, slujind numai creatorului său, de care a fost refăcut, chiar după ce trupul a fost readus la statornicia de la început, nu va începe să fie luat în stăpînire împreună cu lumea, ci să stăpînească lumea. El nu va avea parte de nici un rău, fiindcă această foarte mică frumusețe a lucrurilor trecătoare care era realizată cu el se va realiza și sub el. Și va fi, după cum s-a scris, un cer nou și un pămînt nou[110], în timp ce sufletele nu se vor chinui într-o parte a universului, ci vor conduce întregul univers. *Căci toate sînt ale voastre*, spune apostolul, *iar voi sînteți ai lui Cristos; iar Cristos al lui Dumnezeu*[111] și *Capul femeii este bărbatul, pe cînd capul lui Cristos este Dumnezeu*[112]. Așadar, fiindcă viciul nu aparține sufletului prin natura lui, ci contrar naturii sale și nu este altceva decît păcatul și pedeapsa păcatului, se înțelege că nici o natură sau, dacă se poate spune mai bine astfel, nici o substanță sau esență nu este un rău. Pe de altă parte, nici din cauza păcatelor și nici din cauza pedepsei sufletului nu se întîmplă ca universul să fie pîngărit prin vreo urîțenie, fiindcă substanța rațională, în măsura în care este curată de orice păcat, supunîndu-i-se lui Dumnezeu, conduce toate celelalte lucruri care i se supun acestuia. Dar cea care a păcătuit este așezată acolo unde se cuvine să fie, în așa fel încît totul să fie frumos sub Dumnezeu, întemeietorul și conducătorul universului. Și frumusețea întregii creații este ireproșabilă prin acestea trei: damnarea faptelor culpabile, practicarea celor cuvenite, desăvîrșirea preafericiților[113].

XXIV. **45.** Quamobrem ipsa quoque animae medicina, quae divina providentia et ineffabili beneficentia geritur gradatim distincteque pulcherrima est. Tribuitur enim in auctoritatem atque rationem. Auctoritas fidem flagitat et rationi praeparat hominem. Ratio ad intellectum cognitionemque perducit, quamquam neque auctoritatem ratio penitus deserit, cum consideratur cui sit credendum, et certe summa est ipsius iam cognitae atque perspicuae veritatis auctoritas. Sed quia in temporalia devenimus et eorum amore ab aeternis impedimur, quaedam temporalis medicina, quae non scientes, sed credentes ad salutem vocat, non naturae et excellentia, sed ipsius temporis ordine prior est. Nam in quem locum quisque ceciderit, ibi debet incumbere, ut surgat. Ergo ipsis carnalibus formis, quibus detinemur, nitendum est ad eas cognoscendas, quas caro non nuntiat. Eas enim carnales voco, quae per carnem sentiri queunt, id est per oculos, per aures ceterosque corporis sensus. His ergo carnalibus vel corporalibus formis inhaerere amore pucros necesse est, adolescentes vero prope necesse est, hinc iam procedente aetate non est necesse.

XXV. **46.** Quoniam igitur divina providentia non solum singulis hominibus quasi privatim, sed universo generi humano tamquam publice consulit, quid cum singulis agatur, deus qui agit itaque ipsi cum quibus agitur sciunt, quid autem agatur cum genere

XXIV. **45.** De aceea, și tratamentul care-i este administrat treptat și precis sufletului de providență și de nemaipomenita sa bunătate, este de o extraordinară frumusețe. Căci acest tratament îi este dat cu hotărîre și rațiune. Autoritatea reclamă credință și-l pregătește pe om pentru rațiune. Rațiunea îl conduce pe om la înțelegere și cunoaștere, cu toate că rațiunea nu renunță niciodată de tot la autoritate, cînd se ține seama în cine trebuie să creadă[114] și, cu siguranță, este cea mai de seamă autoritate a unui adevăr deja cunoscut în mod evident. Dar, fiindcă sîntem cufundați în lucrurile trecătoare și dragostea pentru ele ne ține departe de la cele veșnice, un tratament trecător, care nu-i însănătoșește pe cei care știu, ci pe cei care cred, este mai bun nu datorită calităților sale, ci datorită administrării sale la timp. Căci în locul în care a căzut, acolo trebuie fiecare să-și afle un sprijin pentru a se ridica. Așadar, noi trebuie să ne sprijinim pe înseși formele carnale, ai căror sclavi sîntem, pentru a le cunoaște pe cele pe care trupul nu ni le face cunoscute. Iar eu numesc carnale acele lucruri care se pot percepe cu ajutorul cărnii, adică cu ochii, cu urechile și cu celelalte simțuri ale trupului. Așadar, în copilărie este necesar să ne atașăm cu dragoste de aceste forme trupești sau corporale, iar în adolescență este și mai necesar, dar apoi, odată cu înaintarea în vîrstă, nu mai este necesar[115].

Credință și rațiune: experiența corporală

XXV. **46.** Așadar, fiindcă providența nu se îngrijește doar de fiecare om cumva în particular, ci de întregul neam omenesc, ca să spun așa în mod public, ceea ce se întîmplă fiecăruia în parte știu doar Dumnezeu, care este autorul, și cei care sînt beneficiarii, însă ceea ce se întîmplă cu neamul omenesc el a vrut

Superioritatea monoteismului

humano, per historiam commendari voluit et per prophetiam. Temporalium autem rerum fides sive praeteritarum sive futurarum magis credendo quam intellegendo valet, sed nostrum est considerare, quibus vel hominibus vel libris credendum sit ad colendum recte deum, quae una salus est. Huius rei prima disceptatio est, utrum his potius credamus, qui ad multos deos, an his, qui ad unum deum colendum nos vocant. Quis dubitet eos potissimum sequendos, qui ad unum vocant, praesertim cum illi multorum cultores de hoc uno domino cunctorum et rectore consentiant? Et certe ab uno incipit numerus. Prius ergo isti sequendi sunt, qui unum deum summum solum verum deum et solum colendum esse dicunt. Si apud hos veritas non eluxerit, tum demum migrandum est. Sicut enim in ipsa rerum natura maior est auctoritas unius ad unum omnia redigentis nec in genere humano multitudinis ulla potentia est nisi consentientis, id est unum sentientis, ita in religione, qui ad unum vocant, eorum maior et fide dignior esse debet auctoritas.

47. Altera consideratio est dissensionis eius, quae de unius dei cultu inter homines orta est. Sed accepimus maiores nostros eo gradu, quo a temporalibus ad aeterna conscenditur, visibilia miracula — non enim aliter poterant — secutos esse, per quos id

să ne fie făcut cunoscut prin istorie și profeție. Așadar, credința în lucrurile trecătoare fie trecute, fie viitoare, dăinuie mai degrabă prin credință decît prin înțelegere. Dar este de datoria noastră să ne gîndim în ce oameni și în ce cărți trebuie să credem spre a-l cinsti cum trebuie pe Dumnezeu, unica noastră mîntuire. Prima decizie asupra acestei chestiuni este dacă să-i credem mai degrabă pe cei care ne propun să ne închinăm la mai mulți zei sau pe cei care ne propun să-l cinstim pe unicul Dumnezeu. Cine s-ar îndoi că trebuie să-i urmăm mai degrabă pe cei care ne propun să-l cinstim pe unul singur, mai ales dacă cei care se închină la mai mulți sînt unanim de acord asupra acestui unic Domn și Conducător al întregii lumi? Cu siguranță, numărătoarea începe de la unu. Așadar, mai întîi trebuie urmați cei care spun că unicul Dumnezeu atotputernic este unicul Dumnezeu adevărat și singurul care trebuie cinstit. Dacă adevărul nu va străluci la aceștia, numai atunci trebuie plecat în altă parte. Căci, după cum în însăși natura lucrurilor este mai mare autoritatea unuia singur, care reduce toate lucrurile într-o unitate, și după cum în neamul omenesc nu există puterea unei singure mulțimi care să nu fie unanimă, adică să gîndească unitar, tot așa, în cadrul religiei, trebuie să existe o autoritate mai mare și mai demnă de încredere a celor care ne îndeamnă să-l cinstim pe unicul Dumnezeu.

47. A doua chestiune de discutat privește diversitatea de opinii iscată între oameni referitoare la cultul unicului Dumnezeu. Am aflat că strămoșii noștri, aflați pe acea treaptă a credinței prin care se urcă de la cele vremelnice la cele veșnice, au continuat să creadă

Religia adevărată este credibilă

actum est, ut necessaria non essent posteris. Cum enim ecclesia catholica per totum orbem diffusa atque fundata sit, nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, ne anima semper visibilia quaereret et eorum consuetudine frigesceret genus humanum, quorum novitate flagravit, nec iam nobis dubium esse oportet iis esse credendum, qui cum ea praedicarent, quae pauci assequuntur, se tamen sequendos populis persuadere potuerunt. Nunc enim agitur, quibus credendum sit, antequam quisque sit idoneus ineundae rationi de divinis et invisibilibus rebus. Nam ipsi rationi purgatioris animae, quae ad perspicuam veritatem pervenit, nullo modo auctoritas humana praeponitur, sed ad hanc nulla superbia perducit. Quae si non esset, non essent haeretici neque schismatici nec carne circumcisi nec creaturae simulacrorumque cultores. Hi autem si non essent ante perfectionem populi quae promittitur, multo pigrius veritas quaereretur.

XXVI. **48.** Dispensatio ergo temporalis et medicina divinae providentiae erga eos, qui peccato mortalitatem meruerunt, sic traditur: Primo unius cuiuslibet hominis nascentis natura et eruditio cogitatur. Prima huius infantia in nutrimentis corporalibus agitur penitus obliviscenda crescenti. Eam pueritia sequitur, unde incipimus aliquid meminisse. Huic succedit adolescentia, cui iam propagationem prolis natura permittit et patrem facit. Porro

(căci nu puteau altfel) în miracolele vizibile și au făcut aceasta pentru ca să nu mai fie necesare pentru urmași astfel de miracole. Căci, odată ce Biserica universală a fost întemeiată și consolidată pe întregul pămînt, n-a fost permis ca acele miracole să mai dureze pînă în timpurile noastre, ca nu cumva sufletul să caute mereu lucrurile vizibile, iar neamul omenesc, obișnuindu-se cu ele, să se răcească față de cele pentru a căror noutate s-a aprins. Pe de altă parte, să nu ne îndoim că trebuie să credem în cei care, pe cînd predicau lucrurile pe care puțini le urmează, au reușit totuși să convingă popoarele să-i urmeze. Acum se pune problema pe cine să credem, înainte ca fiecare să fie vrednic de a începe să judece despre lucrurile divine și invizibile. Căci în nici un fel autoritatea umană nu e superioară înseși judecății unui suflet mai curat care ajunge la adevărul evident. Dar la acesta nu se ajunge prin trufia care, dacă n-ar fi, n-ar exista nici ereticii, nici schismaticii, și nici cei circumciși la trup[116], nici cei care adoră creatura și se închină la idoli. Dar, dacă aceștia n-ar exista, înainte ca poporul să ajungă la desăvîrșirea promisă, adevărul ar fi căutat cu mai multă zăbavă.

Vîrstele omului exterior

XXVI. **48.** Iată, așadar, cum decurg vârstele și cum remediul providenței acționează față de cei care, păcătuind, și-au meritat moartea: mai întîi, este avut în vedere caracterul și educația fiecărui om în parte care vine pe lume. Începutul fragedei pruncii, pe care cel care crește o uită complet, e consacrat hrănirii trupului. Acesteia îi urmează copilăria, din care începem să ne amintim cîte ceva. Urmează adolescența, căreia natura îi îngăduie înmulțirea speciei și care pe

adolescentiam iuventus excipit iam exercenda muneribus publicis et domanda sub legibus, in qua vehementior prohibitio peccatorum et poena peccantium serviliter coercens carnalibus animis atrociores impetus libidinis gignit et omnia commissa congeminat. Non enim simplex peccatum est, non solum malum, sed etiam vetitum admittere. Post labores autem iuventutis seniori pax nonnulla conceditur. Inde usque ad mortem deterior aetas ac decolor et morbis subiectior debilisque perducit. Haec est vita hominis viventis ex corpore et cupiditatibus rerum temporalium colligati. Hic dicitur vetus homo et exterior et terrenus, etiamsi obtineat eam, quam vulgus vocat felicitatem in bene constituta terrena civitate, sive sub regibus sive sub principibus sive sub legibus sive sub his omnibus. Aliter enim bene constitui populus non potest, etiam qui terrena sectatur, habet quippe et ipse modum quemdam pulchritudinis suae.

49. Hunc autem hominem, quem veterem et exteriorem et terrenum descripsimus sive in suo genere moderatum sive etiam servilis iustitiae modum excedentem, nonnulli agunt totum ab istius vitae ortu usque ad occasum, nonnulli autem istam vitam necessario ab illo incipiunt, sed renascuntur interius et ceteras eius partes suo robore spiritali et incrementis sapientiae corrumpunt et necant et in caelestes leges, donec post visibilem mortem totum instauretur, astringunt. Iste dicitur novus homo et interior et

adolescent îl face tată. Apoi adolescenței îi urmează tinerețea, vîrstă la care omul trebuie să se ocupe de îndatoririle publice și să se supună legilor, și în timpul căreia interzicerea mai strașnică a păcatelor și pedeapsa, constrîngînd la sclavie pe păcătoși, dau naștere în sufletele celor care iubesc plăcerile cărnii unor porniri mai violente ale dorințelor și repetă toate greșelile comise. Nu este un păcat oarecare a accepta nu numai răul, ci chiar ceea ce este oprit. Dar, după eforturile tinereții, i se îngăduie bătrîneții un moment de liniște. De aici pînă la moarte, vîrsta înaintată și îmbătrînirea[117], fiind mai expus bolilor, îl fac să ajungă slab și încovoiat. Aceasta e viața omului care trăiește în folosul trupului, prizonier al poftelor pentru lucrurile trecătoare. Acesta e ceea ce se numește omul vechi[118], exterior și pămîntean, deși obține ceea ce poporul numește fericire, într-o cetate de pe pămînt[119] bine alcătuită, fie sub regi, fie sub împărați, fie sub legi și sub toate acestea. Căci, dacă n-ar fi așa, un popor n-ar putea fi bine organizat, cu toate că dorește lucrurile omenești, deoarece și el are o măsură a frumuseții sale.

Vîrstele omului interior

49. Dar pe acest om, pe care l-am descris ca vechi, exterior și pămîntean, fie menținîndu-se între limitele naturii sale, fie chiar depășind limita unei dreptăți servile, unii îl întruchipează în totalitate, de la nașterea pînă la moartea acestei vieți, alții însă, în mod obligatoriu, își încep viața de la el, dar apoi renasc pe dinlăuntru și, prin puterea lor spirituală și creșterea înțelepciunii, distrug și fac să piară celelalte părți din el și-l supun legilor cerești, pînă ce va fi reînnoit în totalitate după moartea vizibilă. Acesta e numit omul

caelestis habens et ipse proportione non annis, sed provectibus distinctas quasdam spiritales aetates suas. Primam in uberibus utilis historiae, quae nutrit exemplis. Secundam iam obliviscentem humana et ad divina tendentem, in qua non auctoritatis humanae continetur sinu, sed ad summam et incommutabilem legem passibus rationis innititur. Tertiam iam fidentiorem et carnalem appetitum rationis robore maritantem gaudentemque intrinsecus in quadam dulcedine coniugali, cum anima menti copulatur et velamento pudoris obnubitur, ut iam recte vivere non cogatur, sed etiamsi omnes concedant, peccare non libeat. Quartam iam id ipsum multo firmius ordinatiusque facientem et emicantem in virum perfectum atque aptam et idoneam omnibus et persecutionibus et mundi huius tempestatibus ac fluctibus sustinendis atque frangendis. Quintam pacatam atque ex omni parte tranquillam viventem in opibus et abundantia incommutabilis regni summae atque ineffabilis sapientiae. Sextam omnimodae mutationis in aeternam vitam et usque ad totam oblivionem vitae temporalis transeuntem perfecta forma, quae facta est ad imaginem et similitudinem dei. Septima enim iam quies aeterna est et nullis aetatibus distinguenda beatitudo perpetua. Ut enim finis veteris hominis mors est, sic finis novi hominis vita aeterna. Ille namque homo peccati est, iste iustitiae.

XXVII. **50.** Sicut autem isti ambo nullo dubitante ita sunt, ut unum eorum, id est veterem atque terrenum possit in hac tota vita unus homo agere, novum

nou[120], interior și ceresc, avînd și el vîrstele sale spirituale, distincte nu după ani, ci după progrese. El petrece prima vîrstă în belșugul istoriei utile care-l hrănește cu exemple. Pe a doua o petrece uitînd de lucrurile omenești și tinzînd spre cele divine, în care nu e ținut la sînul autorității umane, ci se bizuie pe pașii rațiunii, întorcîndu-se spre legea supremă și imuabilă. Pe a treia o petrece deja mai credincios, reunind pofta pentru plăcerile trupești cu forța rațiunii și bucurîndu-se înlăuntrul său de dulceața conjugală, cînd sufletul se asociază cu mintea și se acoperă cu vălul pudorii, nu ca să fie constrîns să trăiască în mod corect, ci ca să nu-i placă să păcătuiască, chiar dacă toți i-ar permite aceasta. Pe a patra o petrece, făcînd aceasta într-un mod mult mai ferm și mai ordonat și înfățișîndu-se ca un bărbat desăvîrșit[121], fiind vîrsta aptă și potrivită pentru toate persecuțiile și furtunile și talazurile cărora trebuie să le țină piept și să le înfrîngă în această lume. El trăiește a cincea vîrstă — potolită și liniștită în orice privință — în bogății și în belșugul neschimbatei domnii a înțelepciunii supreme și inefabile. În a șasea vîrstă, care este cea a totalei schimbări în viața eternă, el uită complet de viața trecătoare și trece la forma desăvîrșită, făcută după chipul și asemănarea lui Dumnezeu[122]. A șaptea vîrstă, în sfîrșit, este liniștea eternă și frumusețea veșnică[123], care nu trebuie să se distingă de nici o vîrstă[124]. Căci, după cum moartea e sfîrșitul omului vechi[125], astfel viața eternă e sfîrșitul omului nou. Căci acela este omul păcatului, acesta al dreptății.

XXVII. **50.** Însă, după cum acești doi oameni sînt așa încît pe unul dintre ei, adică pe cel vechi și pămîntean, îl poate întruchipa un singur om în toată Coexistența vîrstelor

vero et caelestem nemo in hac vita possit nisi cum vetere, nam et ab ipso incipiat necesse est et usque ad visibilem mortem cum illo quamvis eo deficiente se proficiente perduret, sic proportione universum genus humanum, cuius tamquam unius hominis vita est ab Adam usque ad finem huius saeculi, ita sub divinae providentiae legibus administratur, ut in duo genera distributum appareat. Quorum in uno est turba impiorum terreni hominis imaginem ab initio saeculi usque ad finem gerentium, in altero series populi uni deo dediti, sed ab Adam usque ad Iohannem Baptistam terreni hominis vitam gerens servili quadam iustitia, cuius historia vetus testamentum vocatur, quasi terrenum pollicens regnum, quae tota nihil aliud est quam imago novi populi et novi testamenti pollicentis regnum caelorum. Cuius populi vita interim temporalis incipit a Domini adventu in humilitate usque ad diem iudicii, quando in claritate venturus est. Post quod iudicium vetere homine exstincto erit illa mutatio, quae angelicam vitam pollicetur. *Omnes enim resurgemus, sed non omnes immutabimur.* Resurget ergo pius populus, ut veteris hominis sui reliquias transformet in novum. Resurget autem impius populus, qui ab initio ad finem veterem hominem gessit, ut in secundam mortem praecipitetur. Aetatum autem articulos, qui diligenter legunt, inveniunt nec zizania nec paleas perhorrescunt. Impius namque pio vivit et peccator iusto, ut eorum comparatione alacrius donec perficiantur assurgat.

această viață, pe cînd pe celălalt, pe cel nou și ceresc, nimeni nu-l poate trăi în această viață decît împreună cu cel vechi (căci de la el trebuie să înceapă și cu el să continue pînă la moartea vizibilă, cu toate că, pe cînd acesta descrește, celălalt crește), tot așa, prin analogie, întregul neam omenesc, a cărui viață seamănă celei a unui singur om de la Adam pînă la sfîrșitul acestei lumi, e condus de legile providenței, așa încît pare împărțit în două categorii. Prima este formată din mulțimea necredincioșilor care iau chipul omului pămîntean[126] de la începutul pînă la sfîrșitul lumii; a doua este formată din generațiile poporului devotat unicului Dumnezeu, dar care, de la Adam la Ioan Botezătorul, a trăit ca un om pămîntean, după o dreptate servilă. Istoria aceasta se numește Vechiul Testament, ca unul care promite domnia pămîntească; toată această istorie nu e nimic altceva decît imaginea noului popor și a Noului Testament care promite împărăția cerurilor. În acest răstimp, viața acestui popor, cît timp e trecător, începe de la sosirea Domnului în umilință și durează pînă în ziua judecății, cînd va veni în toată strălucirea sa[127]. După judecată, după moartea omului vechi, va veni schimbarea care promite viața angelică. *Căci toți vom învia, dar nu toți ne vom schimba*[128]. Va învia, așadar, poporul credincios, ca să transforme în omul nou ceea ce a rămas în el din cel vechi. Dar va învia și poporul necredincios care l-a purtat în el pe vechiul om de la început pînă la sfîrșit, ca să fie împins spre a doua moarte. Dar cei care citesc cu atenție descoperă împărțirea vîrstelor și nu se înspăimîntă nici de invidie, nici de pleavă[129]. De fapt, necredinciosul trăiește pentru credincios și păcătosul pentru cel drept, pentru ca, prin

XXVIII. **51.** Quisquis autem populi terreni temporibus usque ad illuminationem interioris hominis meruit pervenire, genus humanum pro tempore adiuvit exhibens ei, quod aetas illa poscebat, et per prophetiam intimans id, quod exhibere opportunum non erat. Quales patriarchae ac prophetae inveniuntur ab eis, qui non pueriliter insiliunt, sed pie diligenterque pertractant divinarum et humanarum rerum tam bonum et tam grande secretum. Quod etiam temporibus novi populi a magnis et spiritalibus viris ecclesiae catholicae alumnis video cautissime provideri, ne quid populariter agant, quod nondum esse temporis, ut cum populo agatur, intellegunt. Alimenta lactea large avidis pluribus atque instanter infundunt, validioribus autem cibis cum sapientibus paucis vescuntur. Sapientiam enim loquuntur inter perfectos, carnalibus vero et animalibus et quamvis novis hominibus adhuc tamen parvulis nonnulla obtegunt, sed nulla mentiuntur. Non enim honoribus suis vanis consulunt et inanibus laudibus, sed utilitati eorum cum quibus societatem vitae huius inire meruerunt. Haec enim lex est divinae providentiae, ut nemo a superioribus adiuvetur ad cognoscendam et percipiendam gratiam dei, qui non ad eamdem puro affectu inferiores adiuverit. Ita de peccato nostro, quod in homine peccatore ipsa natura nostra commisit, et genus humanum factum est magnum decus ornamentumque terrarum et tam decenter divinae providentiae procuratione admini-

comparația dintre ei, și unul, și celălalt să se înalțe cu mai mult elan, pînă ajung la desăvîrșire.

XXVIII. **51.** Însă, în timpurile poporului pămîntean, oricine a fost demn să ajungă pînă la iluminarea omului lăuntric a fost, la timpul respectiv, de mare ajutor neamului omenesc, arătîndu-i ceea ce epoca îi cerea, și aducîndu-i la cunoștință, prin profeție, ceea ce nu era încă potrivit să-i arate. Astfel de patriarhi și profeți sînt aflați de cei care nu se reped pe negîndite asemenea copiilor, ci examinează cu pietate și dragoste misterul atît de binefăcător și de sublim al lucrărilor divine și omenești. Iar în timpul poporului nou, eu văd că bărbați măreți și spirituali, hrăniți de Biserica universală, se îngrijesc cu foarte multă prudență ca nimic din ceea ce ar putea cîștiga simpatia poporului să nu se discute, fiindcă ei își dau seama că nu este încă timpul să se discute cu poporul. Ei oferă cu larghețe și insistent alimente din lapte mulțimii lacome, în timp ce împreună cu cîțiva înțelepți se hrănesc cu mîncare solidă[130]. Celor desăvîrșiți[131] însă ei le vorbesc despre înțelepciune, în schimb oamenilor carnali și materiali[132], deși oameni noi, chiar dacă sînt încă copii, le oferă unele adevăruri, dar fără să mintă vreodată. De fapt, ei nu caută onoruri fără rost și laude deșarte pentru ei, ci se consacră fericirii acelora cu care merită să se întovărășească în această viață. Căci legea providenței înseamnă ca nimeni să nu fie ajutat de cei superiori să cunoască și să primească harul lui Dumnezeu care, nu pentru același scop, i-a ajutat cu sentimentul curat pe cei inferiori. În acest fel, ca urmare a păcatului comis de natura noastră într-un om păcătos, neamul omenesc a devenit marea

Profeții și providența

stratur, ut ars ineffabilis medicinae ipsam vitiorum foeditatem in nescio quam sui generis pulchritudinem vertat.

XXIX. **52.** Et quoniam de auctoritatis beneficentia, quantum in praesentia satis visum est, locuti sumus, videamus, quatenus ratio possit progredi a visibilibus ad invisibilia, et a temporalibus ad aeterna conscendens. Non enim frustra et inaniter intueri oportet pulchritudinem caeli, ordinem siderum, candorem lucis, dierum et noctium vicissitudines, lunae menstrua curricula, anni quadrifariam temperationem quadripartitis elementis congruentem, tantam vim seminum species numerosque gignentium et omnia in suo genere modum proprium naturamque servantia. In quorum consideratione non vana et peritura curiositas exercenda est, sed gradus ad immortalia et semper manentia faciendus. Proximum enim est attendere, quae ista sit natura vitalis, quae cuncta ista sentit. Quae profecto quoniam vitam dat corpori, praestantior eo sit necesse est. Non enim qualiscumque moles, quamquam ista visibili luce praefulgeat, si vita caret, magni aestimanda est. Quaelibet namque viva substantia cuilibet non vivae substantiae naturae lege praeponitur.

53. Sed quia irrationalia quoque animantia vivere atque sentire nemo ambigit, illud in animo humano praestantissimum est, non quo sentit sensibilia, sed

podoabă și glorie a pămîntului și e condus prin acțiunea providenței într-un mod atît de potrivit, încît arta inefabilă a medicinei să poată schimba însăși urîțenia viciilor în nu știu ce fel de frumusețe.

Scara făpturilor

XXIX. **52.** Fiindcă am vorbit despre acțiunea benefică a autorității, atît cît am considerat că este suficient pentru moment, să vedem pînă unde poate ajunge rațiunea de la lucrurile vizibile la cele invizibile, urcînd de la lucrurile trecătoare la cele eterne. Căci nu degeaba trebuie văzută frumusețea cerului, dispunerea ordonată a stelelor, strălucirea luminii, alternanța zilelor și nopților, fazele Lunii, succesiunea celor patru anotimpuri în corespondență cu cele patru elemente, forța atît de mare a semințelor care dau naștere speciilor și fiecărui element în parte și toate lucrurile care, în felul lor, păstrează un mod propriu de a fi și o natură proprie[133]. În cercetarea lor, nu trebuie să ne folosim de o curiozitate deșartă și efemeră, ci trebuie să construim o scară pentru a urca la lucrurile nemuritoare și care rămîn întotdeauna aceleași[134]. Urmează să observăm în ce fel este natura vitală în stare să perceapă toate acestea. Întrucît ea dă cu siguranță viață corpului, trebuie să-i fie superioară acestuia. Căci o masă informă oarecare, deși strălucește printr-o lumină vizibilă, nu trebuie mult prețuită, dacă e lipsită de viață. Căci, prin legea naturii, orice substanță vie este superioară oricărei substanțe care nu e vie.

Superioritatea rațiunii

53. Dar, de vreme ce nimeni nu se îndoiește că pînă și ființele lipsite de rațiune trăiesc și simt, calitatea cea mai remarcabilă a sufletului omenesc nu constă

quo iudicat de sensibilibus. Nam et vident acutius et ceteris corporis sensibus acrioribus corpora attingunt pleraeque bestiae quam homines, sed iudicare de corporibus non sentientis tantum vitae, sed etiam ratiocinantis est, qua illae carent nos excellimus. Iam vero illud videre facillimum est praestantiorem esse iudicantem, quam illa res est, de qua iudicatur. Non solum autem rationalis vita de sensibilibus, sed de ipsis quoque sensibus iudicat: Cur in aqua remum infractum oporteat apparere, cum rectus sit, et cur ita per oculos sentiri necesse sit. Nam ipse aspectus oculorum renuntiare id potest, iudicare autem nullo modo. Quare manifestum est ut sensualem vitam corpori, ita rationalem utrique praestare.

XXX. **54.** Itaque si rationalis vita secundum se ipsam iudicat, nulla iam est natura praestantior. Sed quia clarum est eam esse mutabilem, quando nunc perita nunc imperita invenitur, tanto autem melius iudicat, quanto est peritior, et tanto est peritior, quanto alicuius artis vel disciplinae vel sapientiae particeps est, ipsius artis natura quaerenda est. Neque nunc artem intellegi volo, quae notatur experiundo, sed quae ratiocinando indagatur. Quid enim praeclarum novit, qui novit ea impensa, quae calce et arena conficitur, tenacius lapides cohaerere quam luto, aut qui tam eleganter aedificat, ut quae plura sunt paria paribus respondeant, quae autem singula medium locum teneant, quamquam iste sensus iam sit rationi veritatique vicinior? Sed certe quaerendum

în aceea că percepe lucrurile sensibile, ci în aceea că le judecă. Căci cele mai multe fiare sălbatice și văd mai clar decît oamenii și percep lucrurile cu celelalte simțuri mai pătrunzătoare ale trupului, dar a judeca lucrurile e specific vieții nu numai sensibile, ci și celei raționale, de care ele sînt lipsite: prin aceasta, noi sîntem superiori. Însă e foarte ușor să-ți dai seama că cel care judecă e superior lucrurilor judecate. Iar viața rațională judecă nu numai lucrurile sensibile, ci și simțurile însele: judecă, de exemplu, de ce trebuie ca o vîslă în apă să pară ruptă, deși ea este dreaptă, și de ce ochii trebuie să o vadă astfel. Căci însăși vederea ar putea să ne facă cunoscut acest lucru, dar nu-l poate în nici un fel judeca. De aceea, este clar că, după cum viața sensibilă e superioară trupului, tot așa viața rațională e superioară amîndurora.

XXX. **54.** De aceea, dacă sufletul rațional judecă după propriile criterii, nu există nici o natură care să-i fie superioară. Dar, întrucît este evident că el e supus schimbării, cîtă vreme se dovedește a fi cînd priceput, cînd nepriceput, însă judecă cu atît mai bine cu cît este mai priceput și este cu atît mai priceput, cu cît cunoaște o oarecare artă, învățătură sau înțelepciune, trebuie examinată natura acestei arte. Acum nu vreau să se înțeleagă prin artă ceva care este explicat cu ajutorul experienței, ci ceva care se descoperă cu ajutorul rațiunii. Căci ce lucru ieșit din comun cunoaște cel care știe că pietrele se îmbină între ele mai solid cu ajutorul acelei materii care se obține din piatră și nisip decît cu ajutorul lutului? Sau cel care construiește într-un mod atît de elegant, încît mai multe părți egale să corespundă celor egale și fiecare

Simțul proporției

est, cur nos offendat, si duabus fenestris non super invicem, sed iuxta invicem locatis, una earum maior minorve sit, cum aequales esse potuerint, si vero super invicem fuerint ambaeque dimidio quamvis impares, non ita offendat illa inaequalitas; et cur non multum curemus, quanto sit una earum aut maior aut minor, quia duae sunt? In tribus autem sensus ipse videtur expetere, ut aut impares non sint aut inter maximam et minimam ita sit media, ut tanto praecedat minorem, quanto a maiore praeceditur. Ita enim primo quasi natura ipsa consulitur, quid probet. Ubi potissimum notandum est, quemadmodum quod solum inspectum minus displicuerit in melioris comparatione respuatur. Ita reperitur nihil esse aliud artem vulgarem, nisi rerum expertarum placitarumque memoriam usu quodam corporis atque operationis adiuncto, quo si careas iudicare de operibus possis, quod multo est excellentius, quamvis operari artificiosa non possis.

55. Sed cum in omnibus artibus convenientia placeat, qua una salva et pulchra sunt omnia, ipsa vero convenientia aequalitatem unitatemque appetat vel similitudine parium partium vel gradatione disparium, quis est, qui summam aequalitatem vel similitudinem in corporibus inveniat audeatque dicere, cum diligenter consideraverit, quodlibet corpus vere

la rîndul lor să ocupe zona de mijloc, chiar dacă acest simț al proporțiilor ține mai degrabă de rațiune și de adevăr? Dar cu siguranță trebuie să ne întrebăm de ce ne deranjează dacă două ferestre sînt așezate nu deasupra, ci una lîngă alta, una dintre ele fiind mai mare sau mai mică, deși ar fi putut fi egale; și nu ne-ar deranja inegalitatea lor dacă sînt suprapuse, iar una e la mijlocul celeilalte; și de ce, dat fiind că sînt două, nu ne-am preocupa mai mult să aflăm cu cît este una mai mare sau mai mică decît cealaltă? Dacă însă ar fi trei, simțul proporției pare să ceară ca acestea să nu fie inegale sau ca, între aceea mai mare și aceea mai mică, cea așezată în mijloc să fie cu atît mai mare decît cea mică cu cît e mai mică decît cea mai mare[135]. Căci astfel, de la început, un fel de instinct ne arată ceea ce natura cere. De aceea, trebuie remarcat mai degrabă cum ceea ce numai văzînd ne displace este de nesuportat cînd e comparat cu o lucrare mai bine realizată. În acest fel, se descoperă că arta de rînd nu este nimic altceva decît amintirea încercărilor încununate de succes, unind abilitatea fizică cu execuția tehnică. Dar, chiar dacă ai fi lipsit de ea și, deși n-ai putea să le execuți tu însuți, ai putea totuși să judeci lucrările, ceea ce este mult mai remarcabil.

Sursa inteligibilă a proporțiilor

55. Întrucît în toate artele este plăcută armonia[136], grație căreia toate lucrurile sînt complete și frumoase, ea tinde, de fapt, către egalitate și unitate fie prin asemănarea părților egale, fie prin ierarhizarea celor inegale. Dar cine ar putea găsi în corpuri egalitatea sau unitatea desăvîrșită și ar îndrăzni să spună, după ce a chibzuit cu atenție, că orice corp posedă cu adevărat și în modul cel mai simplu unitatea, de vreme

ac simpliciter unum esse, cum omnia vel de specie in speciem vel de loco in locum transeundo mutentur et partibus constent sua loca obtinentibus, per quae in spatia diversa dividuntur? Porro ipsa vera aequalitas ac similitudo atque ipsa vera et prima unitas non oculis carneis neque ullo tali sensu, sed mente intellecta conspicitur. Unde enim qualiscumque in corporibus appeteretur aequalitas aut unde convinceretur longe plurimum differre a perfecta, nisi ea quae perfecta est mente videretur? Si tamen, quae facta non est, perfecta dicenda est.

56. Et cum omnia, quae sensibiliter pulchra sunt, sive natura edita sive artibus elaborata locis et temporibus sint pulchra ut corpus et corporis motus, illa aequalitas et unitas menti tantummodo cognita, secundum quam de corporea pulchritudine sensu internuntio iudicatur, nec loco tumida est nec instabilis tempore. Non enim recte dici potest secundum eam iudicari rotundum canthum et non secundum eam rotundum vasculum aut secundum eam rotundum vasculum et non secundum eam rotundum denarium. Similiter in temporibus atque in motibus corporum ridicule dicitur secundum eam iudicari aequales annos et non secundum eam aequales menses aut secundum eam aequales menses et non secundum eam aequales dies. Sed sive per haec spatia sive per horas sive per breviora momenta convenienter moveatur aliquid, eadem una et incommutabili aequalitate iudicatur. Quod si minora et maiora spatia figurarum atque motionum secundum eamdem legem parilitatis

ce toate lucrurile se schimbă, trecînd fie dintr-un fel într-altul, fie dintr-un loc în altul, și sînt alcătuite din diferite părți care-și ocupă locurile lor în spații diferite? Pe de altă parte, însăși adevărata egalitate și asemănare, ca și adevărata și cea dintîi unitate nu se văd cu ochii trupului și nici cu un alt simț, ci prin discernămîntul rațional. Căci de unde ar putea să apară o astfel de egalitate în corpuri sau de unde s-ar putea dovedi că se deosebește foarte mult de cea perfectă dacă egalitatea perfectă n-ar fi văzută cu mintea? Dacă totuși trebuie numit perfect ceea ce n-a fost încă făcut.

Sursa inteligibilă a adevărului

56. Deoarece toate lucrurile care sînt frumoase în mod sensibil, fie făcute de natură, fie realizate prin artă, sînt frumoase în ceea ce privește locul și timpul, precum trupul și mișcarea trupului, acea egalitate și unitate, apreciate numai cu mintea, după care se judecă frumusețea materială prin intermediul simțului, nu se extinde în spațiu, nici nu poate să se schimbe în timp. Căci nu s-ar putea spune în mod corect că pe baza ei s-ar aprecia că o roată e rotundă și nu pe baza ei că un vas mic este, de asemenea, rotund sau pe baza ei s-ar aprecia că un vas mic e rotund și nu pe baza ei că un dinar este, de asemenea, rotund. În același fel, în ceea ce privește timpul și mișcările corpurilor, e ridicol să spui că pe baza ei s-ar aprecia că anii sînt egali și nu pe baza ei că lunile sînt, de asemenea, egale sau pe baza ei s-ar aprecia că lunile sînt egale și nu pe baza ei că zilele sînt, de asemenea, egale. Dar dacă ceva s-ar mișca în mod consecvent prin aceste spații fie în decurs de ore, fie în răstimpuri mai scurte, se apreciază pe baza unei singure și mereu identice

vel similitudinis vel congruentiae iudicantur, ipsa lex maior est his omnibus, sed potentia, ceterum spatio aut loci aut temporis nec maior nec minor, quia si maior esset, non secundum totam iudicaremus minora, si autem minor esset, non secundum eam iudicaremus maiora. Nunc vero cum secundum totam quadraturae legem iudicetur et forum quadratum et lapis quadratus et tabella et gemma quadrata, rursus secundum totam aequalitatis legem iudicentur convenire sibi motus pedum currentis formicae et secundum eam gradientis elephanti, quis eam dubitet locorum intervallis ac temporum nec maiorem esse nec minorem, cum potentia superet omnia ? Haec autem lex omnium artium cum sit omnino incommutabilis, mens vero humana, cui talem legem videre concessum est, mutabilitatem pati possit erroris, satis apparet supra mentem nostram esse legem, quae veritas dicitur.

XXXI. **57.** Nec iam illud ambigendum est incommutabilem naturam, quae supra rationem animam sit, deum esse et ibi esse primam vitam et primam essentiam, ubi est prima sapientia. Nam haec est illa incommutabilis veritas, quae lex omnium artium recte dicitur et ars omnipotentis artificis. Itaque cum se anima sentiat nec corporum speciem motumque iudicare secundum se ipsam, simul oportet agnoscat praestare suam naturam ei naturae de qua iudicat, praestare autem sibi eam naturam, secundum quam

proporții. Iar dacă se judecă spații mai mici sau mai mari ale figurilor și mișcărilor potrivit aceleiași legi a egalității, asemănării ori simetriei, legea ca atare este mai mare decît toate acestea, dar numai sub aspectul puterii, însă ca extensie fie în spațiu, fie în timp ea nu este nici mai mare, nici mai mică, fiindcă, dacă ar fi mai mare, n-am judeca pe baza ei că sînt mai mici; însă, dacă ar fi mai mică, n-am judeca pe baza ei că sînt mai mari. Acum însă, fiindcă pe baza întregii legi a pătratului sînt judecate și un for, și o piatră, și o tablă, și o piatră prețioasă pătrate, pe de altă parte pe baza întregii legi a egalității sînt judecate atît mișcările picioarelor furnicii care aleargă, cît și mișcările picioarelor unui elefant care merge, cine s-ar putea îndoi că această lege, deși le întrece în putere pe toate, nu este nici mai mare, nici mai mică decît intervalele de spațiu și timp? Totuși deși această lege a tuturor artelor nu este în nici un fel supusă schimbării, mintea omenească, căreia i s-a îngăduit să înțeleagă o astfel de lege, ar putea suporta schimbarea unei erori, de unde reiese foarte clar că există deasupra minții noastre o lege numită adevăr.

XXXI. **57.** Nu trebuie pus la îndoială că natura nesupusă schimbării care există deasupra sufletului rațional este Dumnezeu și că viața primă și esența primă se află acolo unde este[137] înțelepciunea primă[138]. Căci ea este adevărul nesupus schimbării, care pe drept este numit legea tuturor artelor și arta artistului atotputernic. Și astfel, fiindcă sufletul își dă seama că el nu judecă frumusețea și mișcările corpurilor după el însuși, în același timp trebuie să recunoască faptul că propria-i natură e superioară celei despre

Adevărul imuabil

iudicat et de qua iudicare nullo modo potest. Possum enim dicere, quare similia sibi ex utraque parte respondere membra cuiusque corporis debeant, quia summa aequalitate delector, quam non oculis, sed mente contueor. Quapropter tanto meliora esse iudico, quae oculis cerno, quanto pro sua natura viciniora sunt his, quae animo intellego. Quare autem illa ita sint, nullus potest dicere nec ita esse debere quisquam sobrie dixerit, quasi possint esse non ita.

58. Quare autem nobis placeant et cur ea quando melius sapimus vehementissime diligamus, ne id quidem quisquam, si ea rite intellegit, dicere audebit. Ut enim nos et omnes animae rationales secundum veritatem de inferioribus recte iudicamus, sic de nobis, quando eidem cohaeremus, sola ipsa veritas iudicat. De ipsa vero nec pater, non enim minor est quam ipse, et ideo quae pater iudicat per ipsam iudicat. Omnia enim, quae appetunt unitatem, hanc habent regulam vel formam vel exemplum vel si quo alio verbo dici se sinit, quoniam sola eius similitudinem, a quo esse accepit, implevit. Si tamen „accepit“ non incongrue dicitur pro ea significatione, qua filius appellatur, quia non de se ipso est, sed de primo summoque principio, qui pater dicitur, *ex quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur. Pater* ergo *non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio*, et *spiritalis homo iudicat omnia, ipse* autem *a nemine iudicatur*, id est a nullo homine, sed a sola ipsa lege,

care judecă, dar că, în schimb, e inferioară celei pe baza căreia judecă, și nu celei despre care în nici un fel nu se poate judeca. Căci eu aș putea spune de ce ar trebui să existe sincronizare între părțile asemănătoare ale fiecărui corp, fiindcă mă desfăt cu cea mai desăvîrșită egalitate pe care n-o observ cu ochii, ci cu mintea. De aceea, consider că sînt cu atît mai bune cele pe care le disting cu ochii[139] cu cît prin natura lor sînt mai apropiate de cele pe care le discern cu spiritul. Nimeni n-ar putea spune cu seriozitate de ce sînt așa și nici că așa ar trebui să fie, ca și cum ar putea să nu fie așa.

58. Dar de ce ne plac și de ce le îndrăgim cu mai multă ardoare atunci cînd le înțelegem mai bine, nici măcar aceasta n-ar îndrăzni să spună cineva dacă le înțelege așa cum se cuvine. După cum noi și toate sufletele raționale judecăm corect despre lucrurile inferioare conform adevărului, la fel și singur adevărul judecă despre noi, cînd ne conformăm lui. Despre adevăr nici Tatăl nu judecă, căci nu-i este inferior lui și de aceea ce judecă Tatăl judecă conform propriului adevăr. Căci toate lucrurile care-și doresc să găsească unitatea au această regulă, formă, exemplu sau, ceea ce se poate exprima prin alt cuvînt, fiindcă ea singură a realizat asemănarea cu cel de la care a primit existența. Totuși, expresia *a primit* este folosită corect cu sensul acesta doar dacă se referă la Fiu, fiindcă acesta n-a primit existența de la el însuși, ci de la începutul suprem care se numește Tatăl, *de la care-și trage numele orice neam, în cer și pe pămînt*[140]. Așadar, *Tatăl nu judecă pe nimeni, ci toată judecata i-a dat-o Fiului*[141] și *omul spiritual însă pe toate le judecă, dar*

Legea eternă

secundum quam iudicat omnia, quoniam et illud verissime dictum est: *Oportet nos omnes exhiberi ante tribunal Christi.* Omnia ergo iudicat, quia super omnia est, quando cum deo est. Cum illo autem est, quando purissime intellegit et tota caritate quod intellegit diligit. Ita etiam quantum potest lex ipsa etiam ipse fit, secundum quam iudicat omnia et de qua iudicare nullus potest. Sicut in istis temporalibus legibus, quamquam de his homines iudicent, cum eas instituunt, tamen, cum fuerint institutae atque firmatae, non licebit iudici de ipsis iudicare, sed secundum ipsas. Conditor tamen legum temporalium si vir bonus est et sapiens, illam ipsam consulit aeternam, de qua nulli animae iudicare datum est, ut secundum eius incommutabiles regulas, quid sit pro tempore iubendum vetandumque, discernat. Aeternam igitur legem mundis animis fas est cognoscere, iudicare non fas est. Hoc autem interest, quod ad cognoscendum satis est, ut videamus ita esse aliquid vel non ita, ad iudicandum vero addimus aliquid, quo significemus posse esse et aliter, velut cum dicimus „ita esse debet“ aut „ita esse debuit“ aut „ita esse debebit“, ut in suis operibus artifices faciunt.

XXXII. **59.** Sed multis finis est humana delectatio nec volunt tendere ad superiora, ut iudicent, cur ista visibilia placeant. Itaque si quaeram ab artifice uno arcu constructo, cur alterum parem contra in altera parte moliatur, respondebit credo, ut paria paribus

el nu este judecat de nimeni[142], adică de nici un om, ci de legea însăși, după care le judecă pe toate, fiindcă și acest lucru este spus foarte adevărat: *Noi toți trebuie să ne înfățișăm înaintea scaunului de judecată al lui Cristos*[143]. Așadar, el judecă toate lucrurile, întrucît este deasupra acestora, de vreme ce este alături de Dumnezeu. Însă este alături de Dumnezeu cînd înțelege cu mintea curată și cu toată dragostea iubește ceea ce înțelege. Astfel, în măsura în care legea poate, el se identifică cu legea după care se judecă toate lucrurile și care nu poate să fie judecată de nimeni. Și, la fel ca în aceste legi trecătoare, deși oamenii le judecă, odată fixate și consolidate, judecătorului nu-i va fi permis să le judece, ci să judece pe baza lor. Totuși, creatorul legilor trecătoare, dacă este un om bun și înțelept, consultă acea lege eternă pe care nici unui suflet nu-i e dat s-o judece, pentru a discerne după regulile ei neschimbătoare ceea ce trebuie admis și respins în diverse circumstanțe. Așadar, sufletelor curate le e îngăduit să cunoască legea eternă, dar nu le este permis s-o judece. Însă diferența constă în aceasta: pentru a cunoaște, e suficient să constatăm dacă un lucru e așa sau nu e așa; însă, pentru a judeca, adăugăm ceva prin care dăm de înțeles că poate să fie și altfel, ca atunci cînd spunem: *așa trebuie să fie* sau *așa a trebuit să fie* sau *așa va trebui să fie*, cum fac artiștii cu operele lor.

XXXII. **59.** Dar, pentru mulți artiști, scopul e desfătarea oamenilor, și ei refuză să se îndrepte spre lucruri mai elevate pentru a aprecia de ce lucrurile vizibile le plac. Astfel, dacă voi întreba pe un arhitect, după ce a construit un arc, de ce ridică un altul egal

Temeiul frumosului

aedificii membra respondeant. Porro si pergam quaerere, id ipsum cur eligat, dicet hoc decere, hoc esse pulchrum, hoc delectare cernentes. Nihil audebit amplius. Inclinatus enim recumbit oculis et, unde pendeat, non intellegit. At ego virum intrinsecus oculatum et invisibiliter videntem non desinam commonere, cur ista placeant, ut iudex esse audeat ipsius delectationis humanae. Ita enim superfertur illi nec ab ea tenetur, dum non secundum ipsam, sed ipsam iudicat. Et prius quaeram, utrum ideo pulchra sint, quia delectant, an ideo delectent, quia pulchra sunt. Hic mihi sine dubitatione respondebitur ideo delectare, quia pulchra sunt. Quaeram ergo deinceps, quare sint pulchra, et si titubabitur, subiciam, utrum ideo, quia similes sibi partes sunt et aliqua copulatione ad unam convenientiam rediguntur.

60. Quod cum ita esse compererit, interrogabo, utrum hanc ipsam unitatem, quam convincuntur appetere, summe impleant, an longe infra iaceant et eam quodammodo mentiantur. Quod si ita est — nam quis non admonitus videat neque ullam speciem neque ullum omnino esse corpus, quod non habeat unitatis qualecumque vestigium, neque quantumvis pulcherrimum corpus, cum intervallis locorum necessario aliud alibi habeat, posse assequi eam quam sequitur unitatem? — quare si hoc ita est, flagitabo, ut respondeat, ubi videat ipse unitatem hanc aut

în partea cealaltă, îmi va răspunde, cred, ca părțile egale ale clădirii să corespundă celorlalte părți egale. Dacă voi continua să-l întreb pentru ce a ales această dispunere, îmi va răspunde că așa se cuvine, așa e frumos, că aceasta îi încîntă pe privitori. Nu va îndrăzni să spună nimic mai mult. Căci rămîne cu ochii în pămînt și nu înțelege de ce stă la îndoială. Eu însă nu voi înceta să-l fac pe omul care posedă un ochi interior — și care vede cele nevăzute — să gîndească de ce plac toate aceste lucruri și să îndrăznească să fie el însuși judecătorul desfătării omenești. Căci astfel el va putea s-o întreacă fără a fi dominat de aceasta, cît timp o judecă pe ea, iar nu în funcție de ea. Mai întîi, îl voi întreba dacă lucrurile sînt frumoase fiindcă plac, sau plac fiindcă sînt frumoase[144]. El îmi va răspunde, fără îndoială, că plac fiindcă sînt frumoase. Voi întreba, așadar, încă o dată, din ce pricină sînt frumoase și, dacă va ezita, voi sugera că poate sînt așa fiindcă părțile sînt asemănătoare între ele și sînt reunite printr-o anume îmbinare în unitatea unei armonii.

60. Cînd va descoperi că așa stau lucrurile, voi întreba dacă însăși unitatea pe care aceste părți vor s-o atingă este realizată în cel mai desăvîrșit grad, sau dacă se îndepărtează de ea, iar aceste părți nu sînt într-un fel decît o falsă imagine a ei. Dacă este așa — căci cine, dacă n-ar fi avertizat, ar vedea că nu există nici o formă, nici un corp care să nu aibă în el măcar vreo urmă a unității și că, dimpotrivă, nici un corp, fie el cît de frumos vrei, nu poate să ajungă la unitatea către care tinde, deoarece, din cauza distanțelor în spațiu, ocupă în mod necesar mai multe puncte în spațiu? — de aceea, dacă astfel stau lucrurile, voi cere

Urma unității în devenire

unde videat. Quam si non videret, unde cognosceret et quid imitaretur corporum species et quid implere non posset? Nunc vero cum dicit corporibus: Vos quidem nisi aliqua unitas contineret, nihil essetis, sed rursus si vos essetis ipsa unitas, corpora non essetis, recte illi dicitur: Unde istam nosti unitatem, secundum quam iudicas corpora, quam nisi videres, iudicare non posses, quod eam non impleant; si autem his corporeis oculis eam videres, non vere diceres, quamquam eius vestigio teneantur, longe tamen ab ea distare, nam istis oculis non nisi corporalia vides. Mente igitur eam videmus. Sed ubi videmus? Si hoc loco esset, ubi corpus nostrum est, non eam videret, qui hoc modo in oriente de corporibus iudicat. Non ergo ista continetur loco, et cum adest ubicumque iudicanti, nusquam est per spatia locorum et per potentiam nusquam non est.

XXXIII. **61.** Quod si eam corpora mentiuntur, non est credendum mentientibus, ne incidamus in vanitates vanitantium, sed quaerendum potius — cum ideo mentiantur, quia eam videntur ostendere oculis carneis, cum illa mente pura videatur —, utrum in tantum mentiantur, in quantum ei similia sunt, an in quantum eam non assequuntur. Nam si assequerentur, quod imitantur, implerent, si autem implerent, omnimodo essent similia. Si omnino essent similia, nihil inter illam naturam et istam interesset. Quod si

stăruitor să-mi răspundă unde vede el această unitate sau de ce o vede. Dacă n-ar vedea-o, de unde ar cunoaște-o și de ce ar imita forma corpurilor și de ce n-ar putea s-o cuprindă? Acum, cînd el spune corpurilor: „Voi, de fapt, n-ați fi nimic dacă n-ați conține vreo unitate; însă, pe de altă parte, dacă ați fi unitatea însăși, n-ați fi corpuri“, pe drept i se spune aceluia: „De unde cunoști această unitate conform căreia judeci corpuri, unitate pe care, dacă n-ai vedea-o, n-ai putea să judeci de ce ele nu cuprind acea unitate?“[145] Dacă ai vedea-o însă cu ochii trupului, n-ai spune oare, fără să greșești, că ele sînt departe de ea, deși mai păstrează urmele ei? Căci cu ochii trupului n-ai putea vedea decît lucrurile materiale, unitatea însă o vedem cu mintea[146]. Dar unde o vedem? Unitatea, dacă s-ar găsi în același loc în care se află și corpul nostru, n-ar vedea-o, chiar dacă cel care judecă în acest fel corpurile s-ar afla în Orient. Așadar, aceasta nu se găsește într-un singur loc și, cînd se găsește pretutindeni aproape de cel care o judecă, ea nu există în nici un loc, dar prin puterea sa există peste tot.

Despre înșelare și minciună

XXXIII. **61.** Dacă trupurile se prefac că au această unitate, nu trebuie să dăm crezare celor care se prefac, pentru a nu cădea în deșertăciunea celor dedați deșertăciunilor, ci trebuie mai degrabă să ne întrebăm — dat fiind că se prefac, de vreme ce par că văd cu ochii trupului această unitate[147], cu toate că ea nu poate fi văzută decît cu rațiunea — dacă simulează în măsura în care sînt asemenea adevărului sau în măsura în care nu-l dobîndesc. Căci, dacă ar dobîndi-o, ar realiza ceea ce imită, dacă ar împlini-o, ar fi asemănătoare întru totul. Dacă ar fi asemenea acesteia întru totul, n-ar mai

ita esset, non eam mentirentur, id enim essent, quod illa est. Nec tamen mentiuntur diligentius considerantibus, quia ille mentitur, qui vult videri quod non est. Quod autem non volens aliud putatur quam est, non mentitur, sed fallit tamen. Nam ita discernitur mentiens a fallente, quod inest omni mentienti voluntas fallendi, etiamsi non ei credatur, fallens autem esse non potest, qui non fallit. Ergo corporea species, quia nullam voluntatem habet, non mentitur. Si vero etiam non putetur esse, quod non est, nec fallit.

62. Sed ne ipsi quidem oculi fallunt. Non enim renuntiare possunt animo nisi affectionem suam. Quod si non solum ipsi, sed omnes corporis sensus ita renuntiant, ut afficiuntur, quid ab eis amplius exigere debeamus ignoro. Tolle itaque vanitantes et nulla erit vanitas. Si quis remum frangi in aqua opinatur et cum inde aufertur integrari, non malum habet internuntium, sed malus est iudex. Nam ille pro sua natura non potuit aliter in aqua sentire nec aliter debuit. Si enim aliud est aer aliud aqua, iustum est, ut aliter in aere aliter in aqua sentiatur. Quare oculus recte; ad hoc enim factus est, ut tantum valeat. Sed animus perverse, cui ad contemplandam summam pulchritudinem mens, non oculus factus est. Ille autem vult mentem convertere ad corpora, oculos ad deum. Quaerit enim intellegere carnalia et videre spiritalia, quod fieri non potest.

exista nici o diferență între natura ei și cea a trupurilor. Dacă astfel ar sta lucrurile, n-ar simula-o, ci chiar ar fi ceea ce este ea. Cercetînd mai atent, ei totuși nu se prefac, fiindcă se preface cel care vrea să pară ceea ce nu este. Însă cel care, fără voia lui, e socotit altceva decît este în realitate nu minte, și totuși înșală. Căci astfel se deosebește mincinosul de cel înșelător, fiindcă în orice mincinos există voința de a înșela, chiar dacă nu i se dă crezare, dar nu poate fi înșelător cel care nu înșală[148]. Așadar, forma corporală, fiindcă nu are nici o voință, nu minte. Căci, chiar dacă nu e considerată a fi ceea ce nu este, tot nu înșală.

Eroarea nu revine simțurilor, ci intelectului

62. Dar nici măcar ochii nu înșală. Căci ei nu pot face cunoscut sufletului altceva decît impresiile lor[149]. Iar dacă nu numai ei, ci toate simțurile trupului își fac cunoscute numai impresiile lor, nu știu ce ar trebui să cerem mai mult de la ele. De aceea, alungă-i pe cei dedați vanităților și nu va mai exista nici o vanitate. Dacă cineva consideră că în apă vîsla e ruptă, chiar dacă apoi e văzută întreagă, el nu are un organ de simț prost, ci este un prost judecător. De fapt, dată fiind natura sa, ochiul nici n-ar fi putut și nici n-ar fi trebuit să vadă altfel în apă. Într-adevăr, dacă aerul este un lucru, iar apa un altul, este corect ca într-un fel să vadă în apă și în alt fel în aer. De aceea, ochiul vede corect, deoarece a fost făcut numai pentru ceea ce stă în puterea lui să facă. Dar judecă greșit sufletul căruia, pentru a contempla frumusețea supremă, i-a fost dată mintea, nu ochiul[150]. Sufletul vrea să întoarcă însă mintea spre trupuri, iar ochii spre Dumnezeu. Căci caută să înțeleagă lucrurile trupești și să le vadă pe cele spirituale, ceea ce nu e posibil.

XXXIV. **63.** Quare ista perversitas corrigenda est, quia nisi fecerit quod sursum est deorsum et quod deorsum est sursum, regno caelorum aptus non erit. Non ergo summa quaeramus in infimis nec ipsis infimis invideamus. Iudicemus ea, ne cum ipsis iudicemur, id est tantum eis tribuamus, quantum species meretur extrema, ne cum in novissimis prima quaerimus, a primis inter novissima numeremur, quod nihil ipsis novissimis obest, sed nobis plurimum. Nec ideo divinae providentiae administratio minus decora fit, quia et iniusti iuste et foedi pulchre ordinantur. Et si propterea nos fallit rerum visibilium pulchritudo, quia unitate continetur et non implet unitatem, intellegamus si possumus non ex eo quod est nos falli, sed ex eo quod non est. Omne quippe corpus verum corpus est, sed falsa unitas. Non enim summe unum est aut in tantum id imitatur, ut impleat, et tamen nec corpus ipsum esset, nisi utcumque unum esset. Porro utcumque unum esse non posset, nisi ab eo, quod summe unum est, id haberet.

64. O animae pervicaces, date mihi, qui videat sine ulla imaginatione visorum carnalium, date mihi, qui videat omnis unius principium non esse nisi unum solum, a quo sit omne unum, sive id impleat sive non impleat, qui videat, date, non qui litiget, non qui videri velit se videre, quod non videt, date, qui resistat sensibus carnis et plagis, quibus per illos in anima vapulavit, qui resistat consuetudini hominum,

XXXIV. **63.** Această eroare trebuie corectată, fiindcă sufletul, dacă nu va așeza jos ceea ce este sus și sus ceea ce este jos, nu va fi capabil să ajungă în împărăția cerurilor. Să nu căutăm, așadar, lucrurile desăvîrșite între cele josnice și să nu le invidiem pe cele josnice. Să judecăm acestea ca noi să nu fim judecați împreună cu ele, adică să le dăm acestora importanța pe care o merită frumusețea cea mai de jos, încît, atunci cînd căutăm lucrurile prime între ultimele, să nu le socotim între ultimele pe cele ce sînt primele. De fapt, aceasta nu dăunează lucrurilor ultime, ci nouă ne dăunează foarte mult. Iar funcția providenței ajunge mai puțin la propria-i strălucire nu fiindcă și cei nedrepți își au locul pe care-l merită în funcție de dreptate, iar cei urîți în funcție de frumusețe. Dacă sîntem înșelați de frumusețea lucrurilor vizibile, fiindcă ea participă la unitate fără a o obține pe deplin, să înțelegem, dacă putem, că nu sîntem înșelați de ceea ce este, ci de ceea ce nu este. Orice corp e cu siguranță un corp adevărat, dar o falsă unitate. Căci nu este unul desăvîrșit și nu-l imită pentru a-l realiza pe acesta, și totuși n-ar fi un corp, dacă n-ar avea într-un fel unitatea. Pe de altă parte, oricum n-ar putea să fie în nici un fel unitatea, dacă n-ar primi-o de la cel care este unitatea supremă. Judecată și mîntuire

64. O, suflete îndărătnice, arătați-mi un om care să fie în stare să vadă fără vreo imagine a realității materiale. Arătați-mi un om capabil să înțeleagă că principiul oricărei unități nu este decît unitatea de la care provine tot ceea ce este unu, fie că o realizează, fie că nu o realizează. Arătați-mi un om care să vadă, nu care se îndoiește, care nu vrea să pară că vede ceea ce nu vede. Dați-mi un om care să fie în stare să se opună Judecata, adevărul și iluzia

resistat laudibus hominum, qui compungatur in cubili suo, qui resculpat spiritum suum, qui non foris diligat vanitates et quaerat mendacia, qui iam sibi noverit dicere: Si una Roma est, quam circa Tiberim nescio quis Romulus dicitur condidisse, falsa est ista quam cogitans fingo, non enim est ipsa nec ibi sum animo, nam quid ibi agatur modo, utique scirem; si unus est sol, falsus est iste, quem cogitans fingo, nam ille curricula sua certis locis et temporibus peragit, istum ego ubi volo et quando volo constituo; si unus est ille amicus meus, falsus est iste, quem cogitans fingo, nam ille ubi sit nescio, iste ibi fingitur, ubi volo. Ego ipse certe unus sum et hoc loco esse sentio corpus meum. Et tamen figmento cogitationis pergo quolibet, loquor cum quolibet. Falsa sunt haec nec quisquam intellegit falsa. Non ergo intellego, cum ista contemplor et istis credo, quia verum esse oportet, quod intellectu contemplor. Numquid forte ista sunt, quae phantasmata dici solent? Unde ergo impleta est anima mea illusionibus? Ubi est verum, quod mente conspicitur? Ita cogitanti iam dici potest: Illa lux vera est, qua haec non esse vera cognoscis. Per hanc illud unum vides, quo iudicas unum esse, quidquid aliud vides, nec tamen hoc esse, quod illud est, quidquid mutabile vides.

simțurilor cărnii și loviturilor pe care, din cauza acestora, le-a suportat în suflet; care să se împotrivească obiceiurilor omenești, să reziste laudelor oamenilor; care să se căiască în culcușul său[151], care să-și reînnoiască sufletul, care să nu iubească deșertăciunile exterioare și să nu caute minciuna[152], care, în sfîrșit, să știe să-și spună: „Dacă există o singură Romă, despre care se spune că un oarecare Romulus a întemeiat-o în jurul Tibrului, este o minciună chiar cea pe care eu mi-o imaginez cu ajutorul judecății, căci nu este aceeași și nici eu nu sînt cu sufletul acolo, căci altminteri aș ști ceea ce se întîmplă acolo; dacă există un singur soare, e fals acesta pe care eu mi-l imaginez cu ajutorul judecății, căci el își urmează drumul prin locuri și timpuri determinate, însă eu îl așez unde vreau și cînd vreau; dacă prietenul meu este unul singur, e fals cel pe care mi-l imaginez cu ajutorul cugetului, căci unde se află acela eu nu știu, dar acesta este imaginat unde vreau eu. Eu însumi sînt cu siguranță unic și-mi dau seama că trupul meu este în acest loc. Totuși, prin plăsmuirea judecății, eu merg încotro îmi place și vorbesc cu cine-mi place. False sînt acestea și nimeni nu le înțelege ca false. Așadar, eu nu înțeleg, cînd le examinez și le dau crezare, fiindcă trebuie să fie adevărat ceea ce examinez cu ajutorul intelectului. Oare acestea sînt, poate, ceea ce se obișnuiește să se numească amăgiri deșarte? De unde, așadar, sufletul meu s-a umplut de iluzii? Cînd este adevărat ceea ce înțeleg cu mintea?“ Celui care judecă i s-ar putea spune așa: adevărată este acea lumină prin care știu că acestea nu sînt adevărate. Prin ea, tu vezi acel unu pe baza căruia judeci că are unitate orice vezi, și totuși nu orice lucru schimbător pe care-l vezi e unul.

XXXV. **65.** Quod si haec intueri palpitat mentis aspectus, quiescite. Nolite certare nisi cum consuetudine corporum. Ipsam vincite, victa erunt omnia. Unum certe quaerimus, quo simplicius nihil est. Ergo in simplicitate cordis quaeramus illum. *Agite otium*, inquit, *et agnoscetis, quia ego sum dominus.* Non otium desidiae, sed otium cogitationis, ut a locis ac temporibus vacetis. Haec enim phantasmata tumoris et volubilitatis constantem unitatem videre non sinunt. Loca offerunt quod amemus, tempora surripiunt quod amamus, et relinquunt in anima turbas phantasmatum, quibus in aliud atque aliud cupiditas incitetur. Ita fit inquietus et aerumnosus animus frustra tenere a quibus tenetur exoptans. Vocatur ergo ad otium, id est ut ista non diligat, quae diligi sine labore non possunt. Sic enim eis dominabitur, sic non tenebitur, sed tenebit: *Iugum meum*, inquit, *leve est.* Huic iugo qui subiectus est, subiecta habet cetera. Non ergo laborabit, non enim resistit quod subiectum est, sed miseri amici huius mundi, cuius domini erunt, si filii dei esse voluerint, quoniam *dedit eis potestatem filios dei fieri* — amici ergo huius mundi tam timent ab eius amplexu separari, ut nihil eis sit laboriosius quam non laborare.

XXXVI. **66.** Sed cui saltem illud manifestum est falsitatem esse, qua id putatur esse, quod non est, intellegit eam esse veritatem, quae ostendit id quod

XXXV. **65.** Iar dacă ochiul minții freamătă de dorința de a vedea aceste lucruri, liniștiți-vă. Să nu vă luptați decît cu obiceiurile legate de trup. Învingeți aceste obiceiuri și toate obstacolele vor fi învinse. În mod sigur, noi căutăm Unul decît care nimic nu e mai simplu. Așadar, să-l căutăm în simplitatea inimii noastre[153]. *Fiți liniștiți*, spune, *veți afla că eu sînt Domnul*[154]. Acesta nu e răgazul inacțiunii, ci al cunoașterii, ca să vă eliberați de condiționările locului și timpului. Căci imaginile pe care frămîntările noastre și nestatornicia lucrurilor materiale le produc nu ne îngăduie să vedem unitatea neschimbată. Spațiul ne oferă lucruri pe care să le iubim, timpul ne ia ce am iubit, lăsîndu-ne în suflet un amestec de imagini care stîrnesc dorința pentru un lucru sau pentru altul. Astfel, sufletul devine neliniștit și nenorocit, în dorința zadarnică de a poseda ceva de care e posedat. Așadar, este îndemnat la liniște, adică să nu iubească ceea ce nu poate fi iubit fără efort. Căci numai așa le va domina: nu va fi posedat de acestea, ci le va poseda. *Jugul meu*, spune, *e bun*[155]. Cel care se supune acestui jug are supuse toate celelalte lucruri. Pentru el va fi mai puțin efort, căci ceea ce e supus nu opune mai multă rezistență. Dar cît de nenorociți sînt prietenii acestei lumi ai cărei stăpîni vor fi[156] dacă vor dori să devină fiii lui Dumnezeu, *fiindcă le-a dat puterea să devină fii ai lui Dumnezeu*[157] — așadar prietenii acestei lumi se tem atît de mult să nu fie rupți din îmbrățișarea acesteia, încît pentru ei nimic nu e mai trudnic decît să nu trudească.

Dorință și înfrînare

XXXVI. **66.** Dar cel căruia îi este clar cel puțin faptul că falsitatea este acel lucru din cauza căruia se crede că există ceea ce, de fapt, nu există înțelege că

Adevăr și unitate

est. At si corpora in tantum fallunt, in quantum non implent illud unum, quod convincuntur imitari, a quo principio unum est quidquid est, ad cuius similitudinem quidquid nititur, naturaliter approbamus — quia naturaliter improbamus, quidquid ab unitate discedit atque in eius dissimilitudinem tendit — datur intellegi esse aliquid, quod illius unius solius, a quo principio unum est, quidquid aliquo modo unum est, ita simile sit, ut hoc omnino impleat ac sit id ipsum. Et haec est veritas et verbum in principio et verbum deus apud deum. Si enim falsitas ex his est, quae imitantur unum, non in quantum id imitantur, sed in quantum implere non possunt, illa est veritas, quae id implere potuit et id esse, quod illud est. Ipsa est, quae illud ostendit, sicut est, unde et verbum eius et lux eius rectissime dicitur. Cetera illius unius similia dici possunt, in quantum sunt, in tantum enim et vera sunt. Haec est autem ipsa eius similitudo et ideo veritas. Ut enim veritate sunt vera quae vera sunt, ita similitudine similia sunt quaecumque similia. Ut ergo veritas forma verorum est, ita similitudo forma similium. Quapropter quoniam vera in tantum vera sunt, in quantum sunt, in tantum autem sunt, in quantum principalis unius similia sunt, ea forma est omnium quae sunt, quae est summa similitudo principii et veritas est, quia sine ulla dissimilitudine est.

adevărul este cel care arată ceea ce există. Însă trupurile înșală, în măsura în care ele nu realizează acea unitate pe care sînt convinse că o imită, început de la care posedă unitate tot ceea ce există. Dacă noi aprobăm, în chip firesc, orice tinde spre asemănare cu ea, pentru că dezaprobăm, în chip firesc, orice se abate de la unitate și tinde spre neasemănare cu ea — se poate înțelege că există ceva atît de asemănător acestei unități, care este numai al ei, de la care început există unul, orice în vreun fel este unul, încît o realizează pe aceasta în totalitate și se identifică cu ea. Și acesta e Adevărul și Cuvîntul de la început și Cuvîntul Dumnezeu și la Dumnezeu[158]. Căci, dacă falsitatea derivă de la acele lucruri care imită unitatea, nu în măsura în care o imită pe aceasta, ci în măsura în care nu pot s-o realizeze, Adevărul este acela care a putut să îndeplinească acest lucru și a putut să fie ceea ce este aceea. Chiar acesta e cel care o arată cum este, de aceea sînt foarte corect numite Cuvîntul său și lumina sa. Toate celelalte lucruri pot fi numite asemenea acelei unități, căci, în măsura în care sînt, sînt și adevărate. Însă aceasta este acea asemănare perfectă cu ea și de aceea este adevărul. Căci, după cum prin adevăr sînt adevărate cele adevărate, tot așa prin asemănare sînt asemănătoare cele asemănătoare. Așadar, după cum adevărul este forma celor adevărate, tot așa asemănarea este forma celor asemănătoare. De aceea, dat fiind că lucrurile adevărate sînt pe atît adevărate pe cît există, însă pe atît există, pe cît sînt asemenea unității originare care este principiul, aceea este forma tuturor lucrurilor care există, ea care e suprema asemănare a principiului și este adevăr pentru că e fără vreo neasemănare.

67. Unde falsitas oritur, non rebus ipsis fallentibus, quae nihil aliud ostendunt sentienti quam speciem suam, quam pro suae pulchritudinis acceperunt gradu, neque ipsis sensibus fallentibus, qui pro natura sui corporis affecti non aliud quam suas affectiones praesidenti animo nuntiant, sed peccata animas fallunt, cum verum quaerunt relicta et neglecta veritate. Nam quoniam opera magis quam artificem atque ipsam artem dilexerunt, hoc errore puniuntur, ut in operibus artificem artemque conquirant, et cum invenire nequiverint — deus enim non corporalibus sensibus subiacet, sed ipsi menti supereminet — ipsa opera existiment esse et artem et artificem.

XXXVII. **68.** Hinc oritur omnis impietas non modo peccantium, sed etiam damnatorum pro peccatis suis. Non enim tantum scrutari creaturam contra praeceptum dei et ea frui potius quam ipsa lege et veritate volunt, quod primi hominis peccatum deprehenditur male utentis libero arbitrio, sed hoc quoque in ipsa damnatione addunt, ut non modo diligant, sed etiam serviant creaturae potius quam creatori et eam colant per partes eius a summis usque ad ima venientes. Sed aliqui se in hoc tenent, ut pro summo deo animam colant et primam intellectualem creaturam, quam per veritatem pater fabricatus est ad ipsam veritatem semper intuendam et se per ipsam, quia omni modo ei simillima est. Deinde veniunt ad vitam genitalem, per quam creaturam visibilia et temporalia gignentia deus aeternus et incommutabilis

Falsul provine din păcat

67. De aici provine falsitatea, nu fiindcă lucrurile înseși înșală, ele care nu arată nimic altceva celui care le observă decît aspectul lor, pe care l-au dobîndit după gradul lor de frumusețe, și nu fiindcă înșală simțurile, care nu fac cunoscute sufletului care le conduce nimic altceva decît impresiile lor conform naturii trupului căruia îi aparține, ci păcatele înșală sufletele, atunci cînd ele caută un lucru adevărat, după ce adevărul a fost lăsat la o parte și neluat în seamă. Căci, de vreme ce ele au îndrăgit mai mult operele decît pe artistul lor și arta însăși, sînt pedepsite pentru această greșeală să caute artistul și arta în opere și, fiindcă nu le pot găsi — căci Dumnezeu nu poate fi cunoscut cu simțurile trupului, ci depășește mintea însăși —, să considere că operele înseși sînt arta și artistul.

Confundarea Creatorului cu creatura

XXXVII. **68.** De aici se naște orice necredință, nu numai a păcătoșilor, ci chiar a celor damnați pentru păcatele lor. Căci, în ciuda poruncii lui Dumnezeu, ei nu vor doar să cerceteze creația și să se folosească de ea, mai degrabă decît de lege și adevăr, fiindcă păcatul primului om e înțeles ca fiind al celui care s-a folosit prost de liberul-arbitru, ci chiar adăugă la osîndirea lor următorul fapt: nu numai că o iubesc, ci chiar slujesc creației mai mult decît creatorului[159] și o venerează pe ea în toate părțile ei, trecînd de la cele mai de sus la cele mai de jos. Unii se limitează la acest fapt, așa încît venerează, în locul supremului Dumnezeu, sufletul și prima creație înzestrată cu rațiune pe care Tatăl a făcut-o cu ajutorul adevărului pentru a vedea totdeauna adevărul însuși și, prin ea, pe sine, fiindcă acesta îi este foarte asemănător sub orice aspect. Apoi, trec la viața generatoare, prin care

operatur. Hinc ad animalia et inde ad ipsa corpora colenda delabuntur et in his primo eligunt pulchriora, in quibus caelestia maxime excellunt. Ergo imprimis solis corpus occurrit et in eo nonnulli remanent. Aliqui et lunae splendorem religione dignum putant; est enim nobis, ut perhibetur, propinquior; unde viciniorem speciem habere sentitur. Alii etiam ceterorum siderum corpora adiungunt et totum caelum cum stellis suis. Alii caelo aethereo copulant aerem et istis duobus superioribus elementis corporeis subiciunt animas suas. Sed inter hos illi sibi videntur religiosissimi qui universam simul creaturam, id est mundum totum cum omnibus, quae in eo sunt, et vitam, qua spiratur et animatur, quam quidam corpoream quidam incorpoream esse crediderunt — hoc ergo totum simul unum deum magnum esse arbitrantur, cuius partes sint ceteri. Non enim universae creaturae auctorem conditoremque noverunt. Inde in simulacra praecipitantur et ab operibus dei usque in opera sua demerguntur, quae tamen adhuc visibilia sunt.

XXXVIII. **69.** Est enim alius deterior et inferior cultus simulacrorum, quo phantasmata sua colunt, et quidquid animo errante cum superbia vel tumore cogitando imaginati fuerint, religionis nomine observant, donec fiat in anima nihil omnino colendum esse et errare homines, qui superstitione se involvunt et misera implicant servitute. Sed frustra hoc sentiunt. Non enim efficiunt, ut non serviant, remanent quippe ipsa vitia, quibus ut ipsa colenda opinarentur attracti sunt. Serviunt enim cupiditati triplici vel

Dumnezeul etern și nesupus schimbării produce ființele care nasc lucruri vizibile și trecătoare. De aici, coboară la cultul animalelor și apoi al corpurilor și, dintre acestea, le aleg, în primul rînd, pe cele mai frumoase, între care excelează corpurile cerești. Dintre acestea, primul pe care-l aleg e Soarele, iar unii rămîn la el. Alții socotesc demnă de venerat strălucirea Lunii; căci e mai apropiată de noi, după cum se crede, fiindcă se vede că are un aspect mai familiar. Alții adaugă corpurile celorlalte stele și întregul cer cu stelele sale. Alții leagă aerul diafan de cer și-și pun sufletele în slujba acestor două elemente materiale superioare. Dar între ei apar unii, foarte evlavioși, care au considerat că toată creația la un loc, adică lumea întreagă, cu toate cele din ea, și principiul vital prin care se respiră și se trăiește (pe care unii l-au crezut material, alții imaterial), așadar acest întreg la un loc este unicul mare Dumnezeu, ale cărui părți ar fi ceilalți zei. Căci ei nu-l cunosc pe autorul și creatorul întregii creații. De aceea se grăbesc spre idoli și ajung de la lucrările lui Dumnezeu la lucrările lor, care sînt totuși încă vizibile[160].

XXXVIII. **69.** Căci este mai degradant și mai rău un alt cult al idolilor, în care oamenii își adoră propriile închipuiri ale imaginației și respectă în numele religiei tot ceea ce, în mintea lor rătăcită, își imaginează, judecînd cu trufie sau aroganță, pînă să-și dea seama că nimic nu trebuie venerat și că oamenii care se cufundă în superstiție greșesc și se încurcă într-o jalnică sclavie. Dar în zadar își dau seama de aceasta, fiindcă nu fac nimic ca să nu devină sclavii închipuirilor lor; de fapt, ei păstrează chiar viciile de care sînt atrași, încît consideră că acelea trebuie venerate. Căci

Idolatrie și sclavie

voluptatis vel excellentiae vel spectaculi. Nego esse quemquam istorum, qui nihil colendum existimant, qui non aut carnalibus gaudiis subditus sit aut potentiam vanam foveat aut aliquo spectaculo delectatus insaniat. Ita nescientes diligunt temporalia, ut inde beatitudinem exspectent. His autem rebus, quibus quisque beatus vult effici, serviat necesse est, velit nolit. Nam quocumque duxerint sequitur, et quisquis ea visus fuerit auferre posse metuitur. Possunt autem auferre ista et scintilla ignis et aliqua parva bestiola. Postremo, ut omittam innumerabiles adversitates, tempus ipsum auferat necesse est omnia transeuntia. Itaque cum omnia temporalia mundus iste concludat, omnibus mundi partibus serviunt, qui propterea putant nihil colendum esse, ne serviant.

70. Verumtamen quamquam in hac rerum extremitate miseri iaceant, ut vitia sua sibi dominari patiantur vel libidine vel superbia vel curiositate damnati vel duobus horum vel omnibus, quamdiu sunt in hoc stadio vitae humanae, licet eis congredi et vincere, si prius credant, quod intellegere nondum valent, et non diligant mundum, *quoniam omne, quod in mundo est*, sicut divinitus dictum est, *concupiscentia carnis est et concupiscentia oculorum et ambitio saeculi*. Hoc modo tria illa sunt notata, nam concupiscentia carnis voluptatis infimae amatores significat, concupiscentia oculorum curiosos, ambitio saeculi superbos.

ei sînt sclavii unei triple dorințe: a plăcerii, a ambiției și a curiozității. Afirm că nu există între aceștia cineva care să nu considere că nimic nu trebuie venerat, care să nu fie supus plăcerilor cărnii sau să nu nutrească o vană ambiție sau, încîntat de vreun spectacol, să nu-și piardă mințile. Astfel, fără să-și dea seama, iubesc lucrurile trecătoare, așa încît așteaptă de la ele fericirea. Dar, vrînd-nevrînd, ei trebuie să devină sclavii acestor lucruri de la care fiecare își așteaptă fericirea. Căci fiecare le urmează oriunde l-ar duce și oricui le va fi văzut îi este teamă că-i pot fi luate. Dar și o scînteie de foc și o mică vietate i le pot lua. În cele din urmă, ca să las deoparte nenumăratele dificultăți, însuși timpul trebuie să ia cu sine toate lucrurile trecătoare. Așadar, întrucît această lume cuprinde toate lucrurile trecătoare, cei care consideră că nu trebuie venerat nimic pentru a nu deveni sclavi, sînt de fapt sclavii tuturor părților din care este făcută această lume.

70. Și cu toate acestea, deși zac nefericiți într-o situație atît de josnică, încît suportă să fie subjugați de propriile vicii, victime fie ale desfrîului, fie ale trufiei, fie ale curiozității, fie a două dintre ele, fie ale tuturor acestor vicii, cît timp se găsesc pe această arenă a vieții pămîntești[161], li se permite totuși să lupte și să învingă, cu condiția ca mai întîi să creadă ceea ce încă nu pot înțelege[162] și să nu iubească lumea, *pentru că tot ceea ce este în lume*, după cum minunat s-a spus, *este pofta trupului și pofta ochilor și trufia vieții*[163]. În acest fel sînt desemnate cele trei vicii, căci pofta cărnii îi arată pe iubitorii plăcerilor josnice, pofta ochilor pe curioși, trufia vieții pe trufași.

Cele trei vicii principale

71. Triplex etiam tentatio in homine, quem veritas ipsa suscepit, cavenda monstrata est: *Dic*, inquit temptator, *lapidibus istis, ut panes fiant.* At ille unus et solus magister: *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo dei.* Ita enim domitam docuit esse oportere cupiditatem voluptatis, ut nec fami cedendum sit. Sed forte dominationis temporalis fastu decipi poterat, qui carnis voluptate non potuit. Omnia ergo mundi regna monstrata sunt et dictum est: *Omnia tibi dabo, si prostratus adoraveris me.* Cui responsum est: *Dominum deum tuum adorabis et illi soli servies.* Ita calcata superbia est. Subiecta est autem extrema etiam curiositatis illecebra, non enim, ut se de fastigio templi praecipitaret, urgebat nisi causa tantum aliquid experiendi. Sed neque hic victus est et ideo sic respondit, ut intellegeremus non opus esse ad cognoscendum deum tentationibus visibiliter divina explorare molientibus: *Non temptabis*, inquit, *deum et dominum tuum.* Quamobrem quisquis intus dei verbo pascitur, non quaerit in ista eremo voluptatem, qui uni deo tantum subiectus est, non quaerit in monte, id est in terrena elatione iactantiam. Quisquis aeterno spectaculo incommutabilis veritatis adhaerescit, non per fastigium huius corporis, id est per hos oculos praecipitatur, ut temporalia et inferiora cognoscat.

Tripla terapie a adevărului

71. Căci în natura umană, pe care adevărul însuși și-a asumat-o, a fost dovedită tripla ispită care trebuie evitată. *Poruncește*, a spus ispititorul, *ca pietrele acestea să se facă pîini.* Dar unicul și singurul învățător a spus: *Omul nu trăiește numai cu pîine, ci cu orice cuvînt care iese din gura lui Dumnezeu*[164]. Astfel l-a învățat că dorința de plăcere trebuie să fie stăpînită, așa încît să nu trebuiască să cedeze foamei. Dar cel care n-a putut fi atras de plăcerile trupului ar fi putut să fie amăgit de măreția puterii trecătoare. De aceea, i-au fost arătate toate împărățiile lumii și i s-a spus: *Toate aceste lucruri ți le voi da ție, dacă te vei arunca cu fața la pămînt și te vei închina mie.* Aceluia i-a răspuns: *Domnului Dumnezeului tău să i te închini și numai lui să-i slujești*[165]. Astfel, trufia a fost călcată în picioare. Însă și ultima ispită, a curiozității, i-a fost oferită, căci nu-l împingea ca să se arunce de pe vîrful templului decît pentru a-l supune la o încercare atît de grea. Dar, nici în acest caz, el n-a fost învins și de aceea a răspuns așa, încît să ne facă să înțelegem că cei care se străduiesc să cunoască cele divine nu au nevoie de ispite la vedere pentru a-l cunoaște pe Dumnezeu: *Să nu ispitești*, a spus, *pe Domnul Dumnezeul tău*[166]. De aceea, oricine se hrănește înlăuntrul său prin Cuvîntul lui Dumnezeu nu caută în pustiul acestei lumi plăcerea. Cel care se supune numai unicului Dumnezeu nu caută trufia pe munte, adică pe o ridicătură de pămînt. Oricine este atașat de spectacolul etern al adevărului nesupus schimbării nu se grăbește să cunoască, cu partea superioară a trupului său, adică cu ajutorul ochilor, lucrurile trecătoare și inferioare.

XXXIX. **72.** Quid igitur restat, unde non possit anima recordari primam pulchritudinem, quam reliquit, quando de ipsis suis vitiis potest? Ita enim sapientia dei pertendit usque in finem fortiter. Ita per hanc summus ille artifex opera sua in unum finem decoris ordinata contexuit. Ita illa bonitas a summo ad extremum nulli pulchritudini, quae ab ipso solo esse posset, invidit, ut nemo ab ipsa veritate deiciatur, qui non excipiatur ab aliqua effigie veritatis. Quaere in corporis voluptate, quid teneat; nihil aliud invenies quam convenientiam. Nam si resistentia pariunt dolorem, convenientia pariunt voluptatem. Recognosce igitur, quae sit summa convenientia. Noli foras ire, in te ipsum redi. In interiore homine habitat veritas. Et si tuam naturam mutabilem inveneris, transcende et te ipsum. Sed memento, cum te transcendis, ratiocinantem animam te transcendere. Illuc ergo tende, unde ipsum lumen rationis accenditur. Quo enim pervenit omnis bonus ratiocinator nisi ad veritatem? Cum ad se ipsam veritas non utique ratiocinando perveniat, sed quod ratiocinantes appetunt ipsa sit, vide ibi convenientiam, qua superior esse non possit, et ipse conveni cum ea. Confitere te non esse, quod ipsa est — si quidem se ipsa non quaerit. Tu autem ad eam quaerendo venisti non locorum spatio, sed mentis affectu, ut ipse interior homo cum suo inhabitatore non infima et carnali, sed summa et spiritali voluptate conveniat.

XXXIX. **72.** Ce mai rămîne, așadar, dacă sufletul n-ar putea să-și amintească prima frumusețe, pe care a pierdut-o, de vreme ce de propriile vicii ar putea? Căci așa înțelepciunea lui Dumnezeu se menține cu putere pînă la capăt[167]. În felul acesta, prin ea, artistul desăvîrșit și-a dispus toate operele sale în ordine, pînă la unicul sfîrșit al frumuseții. Astfel, acea bunătate nu poate invidia nici o frumusețe, de la cea mai desăvîrșită la cea mai de jos, care numai de la el poate să vină, după cum nimeni nu se poate îndepărta de adevăr fără a păstra cu el o imagine a lui. Caută ce te atrage la plăcerile trupului; nu vei găsi nimic altceva decît armonie. Căci dacă cele opuse produc durere, cele în acord nasc plăcere. Recunoaște, așadar, în ce constă armonia desăvîrșită. Nu te risipi în afară, întoarce-te la tine însuți. Adevărul se găsește în omul lăuntric și, dacă vei afla că natura ta e schimbătoare, depășește-te pe tine însuți. Dar amintește-ți, cînd treci peste tine, că treci dincolo de un suflet înzestrat cu uzul rațiunii. Îndreaptă-te, așadar, într-acolo de unde se aprinde însăși lumina rațiunii. Căci unde ajunge orice gînditor priceput, dacă nu la adevăr? Fiindcă acest adevăr nu ajunge la sine prin raționament, ci el este la ceea ce rîvnesc cei care gîndesc. Vezi acolo armonia față de care nu poate exista ceva superior, și tu însuți pune-te în acord cu aceasta. Recunoaște că tu nu ești ceea ce este el — dacă într-adevăr el nu se caută pe sine. Însă tu ai venit pentru a-l căuta nu într-un loc anume, ci din impulsul minții, pentru ca omul lăuntric să se pună de acord cu locatarul său, nu în plăcerea josnică a cărnii, ci în aceea desăvîrșită a spiritului.

Omul interior și adevărul

73. Aut si non cernis quae dico, et an vera sint dubitas, cerne saltem, utrum te de his dubitare non dubites, et si certum est te esse dubitantem, quaere, unde sit certum. Non illic tibi, non omnino solis huius lumen occurret, sed *lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, quod his oculis videri non potest nec illis, quibus phantasmata cogitantur per eosdem oculos animae impacta, sed illis, quibus ipsis phantasmatibus dicitur: Non estis vos, quod ego quaero, neque illud estis, unde ego vos ordino, et quod mihi inter vos foedum occurrerit, improbo quod pulchrum, approbo cum pulchrius sit illud, unde improbo et approbo. Quare hoc ipsum magis approbo et non solum vobis, sed illis omnibus corporibus, unde vos hausi, antepono. Deinde regulam ipsam, quam vides, concipe hoc modo: Omnis, qui se dubitantem intellegit, verum intellegit et de hac re, quam intellegit, certus est. De vero igitur certus est. Omnis ergo, qui utrum sit veritas dubitat, in se ipso habet verum, unde non dubitet, nec ullum verum nisi veritate verum est. Non itaque oportet eum de veritate dubitare, qui potuit undecumque dubitare. Ubi videntur haec, ibi est lumen sine spatio locorum et temporum et sine ullo spatiorum talium phantasmate. Numquid ista ex aliqua parte corrumpi possunt, etiamsi omnis ratiocinator intereat aut apud carnales inferos veterascat? Non enim ratiocinatio talia facit, sed invenit. Ergo antequam inveniantur, in se manent, et cum inveniuntur, nos innovant.

Îndoiala implică certitudine

73. Dar, dacă nu-ți sînt clare cele ce-ți spun și te îndoiești că este adevărat, să-ți fie clar cel puțin că nu te îndoiești că te îndoiești de acestea; și, dacă e sigur că tu te îndoiești, caută temeiul certitudinii. În cazul tău, nu acolo și nu peste tot va ajunge lumina acestui soare la tine, ci *adevărata lumină, care-l luminează pe orice om venind în lume*[168]. Ea nu poate fi văzută cu acești ochi și nici cu cei cu care sînt judecate închipuirile noastre pe care aceiași ochi ni le întipăresc în suflet, ci cu aceia cu care le spunem acestor închipuiri: „Nu sînteți voi ceea ce caut eu, nici nu sînteți principiul după care vă așez în ordine; ceea ce găsesc urît în voi dezaprob, în schimb ceea ce este frumos aprob; dar, fiindcă principiul după care eu dezaprob și aprob este mai frumos, îl aprob mai degrabă și-l pun mai presus nu numai decît voi, ci chiar decît toate trupurile de unde eu v-am scos." Apoi, această regulă pe care o înțelegi formulează-o astfel: oricine înțelege că se îndoiește înțelege un lucru adevărat și e sigur de ceea ce înțelege. Așadar, e sigur de adevăr. Deci oricine se îndoiește de existența adevărului are în el însuși un lucru adevărat, de care nu se poate îndoi, și nici un adevăr nu e adevărat decît prin adevăr. De aceea, nu trebuie să se îndoiască de adevăr cel care ar fi putut să se îndoiască din orice motiv. Unde ele apar, acolo se află lumina fără limită de spațiu sau de timp și fără vreo reprezentare a unor atari spații. Oare astfel de lucruri pot fi distruse în vreun fel, chiar dacă vreun gînditor ar pieri sau ar îmbătrîni între ființele josnice dedicate plăcerilor trupului? Căci raționamentul nu creează astfel de adevăruri, ci le găsește. Așadar, înainte de a fi găsite, rămîn în el și, cînd sînt găsite, ne înnoiesc.

XL. **74.** Ita renascitur interior homo et exterior corrumpitur de die in diem. Sed interior exteriorem respicit et in sua comparatione foedum videt, in proprio tamen genere pulchrum et corporum convenientia laetantem et corrumpentem, quod in bonum suum convertit, alimenta scilicet carnis, quae tamen corrupta, id est amittentia formam suam, in membrorum istorum fabricam migrant et corrupta reficiunt in aliam formam per convenientiam transeuntia et per vitalem motum diiudicantur quodam modo, ut ex eis in structuram huius visibilis pulchri, quae apta sunt, assumantur, non apta vero per congruos meatus eiciantur, quorum aliud faeculentissimum redditur terrae ad alias formas assumendas, aliud per totum corpus exhalat, aliud totius animalis latentes numeros accipit et incohatur in prolem et sive convenientia duorum corporum sive tali aliquo phantasmate commotum per genitales vias ab ipso vertice defluit in infima voluptate. Iam vero in matre per certos numeros temporum in locorum numerum coaptatur, ut suas regiones quaeque membra occupent, et si modum parilitatis servaverint, luce coloris adiuncta nascitur corpus, quod formosum vocatur et a suis dilectoribus amatur acerrime. Non tamen in eo plus placet forma, quae movetur, quam vita, quae movet. Nam illud animal si nos amet, allicit violentius, si oderit autem, succensemus et ferre non possumus, etiamsi formam ipsam praebeat fruenti. Hoc totum est voluptatis regnum et ima pulchritudo. Subiacet enim corruptioni. Quod si non esset, summa putaretur.

Plăcerile omului exterior

XL. **74.** Astfel, omul lăuntric renaște, în timp ce omul exterior[169] piere de la o zi la alta. Dar cel lăuntric îl vede pe cel exterior și-l găsește urît în comparație cu el; totuși, îl vede frumos în felul lui și bucurîndu-se de armonia care e proprie trupurilor și capabil să consume ceea ce el transformă în beneficiul său, adică alimente din carne. Acestea, odată ce au fost consumate, adică își pierd forma, constituie materia din care sînt făcute membrele și reconstituie ceea ce a fost consumat, luînd alte forme, asimilabile cu ele. Cu ajutorul impulsului vital, sînt selecționate în așa fel, încît să fie primite în structura frumuseții noastre vizibile acelea dintre ele care sînt potrivite, iar cele nepotrivite să fie înlăturate pe căi potrivite. Dintre acestea, unele se întorc în pămînt ca excrement pentru a lua alte forme, altele se elimină prin întregul corp, altele conțin în ele ascunsele rînduiri ale oricărei ființe și intră în urmaș și, stimulate fie de unirea a două corpuri, fie de imaginea unei astfel de uniri, se scurg din creștetul capului prin organele genitale printr-o infimă plăcere. Însă, în mamă, conform unei ordini bine determinate a timpului, sînt dispuse într-o ordine spațială în așa fel, încît toate membrele să ocupe locul lor. Și, dacă acestea au menținut proporția corectă odată adăugată lumina culorii, se naște trupul despre care se spune că e frumos alcătuit și că este îndrăgit foarte mult de iubitorii săi. Totuși, la el, ceea ce ne place mai mult nu e frumusețea care-l face animat, ci viața care-l animă. Căci o ființă, dacă ne iubește, ne atrage mai tare; dar dacă ne urăște, ne înfurie și n-o mai putem suporta, chiar dacă ne oferă însăși frumusețea sa pentru a ne bucura. Aceasta este întreaga dominație a plăcerii și frumusețea cea mai josnică, fiindcă e supusă pieirii. Iar dacă nu ar fi așa, ar fi socotită desăvîrșită.

75. Sed adest divina providentia, quae hanc ostendat et non malam propter tam manifesta vestigia primorum numerorum, in quibus sapientiae dei non est numerus, et extremam tamen esse miscens ei dolores et morbos et distortiones membrorum et tenebras coloris et animorum simultates ac dissensiones, ut ex his admoneamur incommutabile aliquid esse quaerendum. Et hoc facit per infima ministeria, quibus id agere voluptatis est, quos exterminatores et angelos iracundiae divinae scripturae nominant, quamvis ipsi nesciant, quid de se agatur boni. His similes sunt homines, qui gaudent miseriis alienis et risus sibi ac ludicra spectacula exhibent vel exhiberi volunt eversionibus et erroribus aliorum. Atque ita in his omnibus boni admonentur et exercentur et vincunt et triumphant et regnant, mali vero decipiuntur, cruciantur, vincuntur, damnantur et serviunt non uni omnium domino summo, sed ultimis servis illis videlicet angelis, qui doloribus et miseria damnatorum pascuntur et pro ista malevolentia bonorum liberatione torquentur.

76. Ita ordinantur omnes officiis et finibus suis in pulchritudinem universitatis, ut quod horremus in parte, si cum toto consideremus, plurimum placeat, quia nec in aedificio iudicando unum tantum angulum considerare debemus nec in homine pulchro solos capillos nec in bene pronuntiante solum digitorum motum nec in lunae cursu aliquas tridui tantum figuras. Ista enim, quae propterea sunt infima,

75. Dar providența intervine pentru a arăta că o astfel de frumusețe nu e un rău prin sine, fiindcă sînt foarte evidente în ea urmele supremei armonii în care se manifestă înțelepciunea fără margini a lui Dumnezeu[170]; și pentru a arăta totuși — reunind în ea dureri, boli, diformitatea membrelor, umbrele culorii, geloziile și conflictele dintre suflete — că se îngrijește de o frumusețe josnică în așa fel, încît să fim avertizați că trebuie căutat ceva neschimbător. Și face asta prin slugile sale cele mai de jos, pe care Sfintele Scripturi le numesc nimicitori și îngeri ai mîniei[171], pentru care a face aceasta e o plăcere, deși ei nu știu ce lucru bun vine de la ei. Cu aceștia sînt asemănători oamenii care se bucură de nenorocirile altora și care-și fac rost sau încearcă să-și facă rost de motive de rîs și spectacole distractive de pe urma nenorocirilor și greșelilor altora[172]. Și astfel, prin toate acestea, cei buni sînt avertizați, sînt învățați, înving, triumfă și domnesc, însă cei răi sînt prinși, crucificați, legați cu lanțuri, damnați și nu slujesc unicului Stăpîn suprem a tot ce există, ci, evident, celor mai de pe urmă sclavi ai lui, adică îngerilor, care se hrănesc cu durerile și nenorocirile celor damnați și care, din cauza răutății lor, suferă din cauza eliberării celor buni.

Îngerii mînici

76. Astfel, cu toții, după îndatoririle și scopurile fiecăruia, ne integrăm frumuseții universale, încît ceea ce ne provoacă silă luat separat ne place mult atunci cînd îl privim în ansamblu, fiindcă nu trebuie, judecînd un edificiu, să luăm în considerare doar un singur unghi și nu trebuie să luăm în considerare un om frumos judecîndu-i doar părul și nu trebuie să luăm în considerare la un bun declamator numai

Armonia întregului

quia partibus imperfectis tota perfecta sunt, sive in statu sive in motu pulchra sentiantur, tota consideranda sunt, si recte volumus iudicare. Verum enim nostrum iudicium, sive de toto sive de parte iudicet, pulchrum est, universo quippe mundo superfertur nec alicui parti eius, in quantum verum iudicamus, adhaeremus. Error autem noster parti adhaerens eius ipse per se foedus est. Sed sicut niger color in pictura cum toto fit pulcher, sic totum istum agonem decenter edit incommutabilis divina providentia aliud victis, aliud certantibus, aliud victoribus, aliud spectatoribus, aliud quietis et solum deum contemplantibus tribuens, cum in his omnibus non sit malum nisi peccatum et poena peccati, hoc est defectus voluntarius a summa essentia et labor in ultima non voluntarius, quod alio modo sic dici potest: libertas a iustitia et servitus sub peccato.

XLI. **77.** Corrumpitur autem homo exterior aut profectu interioris aut defectu suo. Sed profectu interioris ita corrumpitur, ut totus in melius reformetur et restituatur in integrum in novissima tuba, ut iam non corrumpatur neque corrumpat. Defectu autem suo in pulchritudines corruptibiliores, id est poenarum ordinem praecipitatur. Nec miremur, quod adhuc pulchritudines nomino. Nihil enim est

mișcarea degetelor și nu trebuie să luăm în considerare cursul Lunii numai după unele imagini ale Lunii dintr-un interval de trei zile. Căci cele care sînt inferioare, fiindcă în ansamblu sînt perfecte, deși părțile lor sînt imperfecte, ar fi percepute ca frumoase fie în repaus, fie în mișcare, și trebuie apreciate în ansamblu dacă vrem să le judecăm drept. Căci judecata noastră corectă e frumoasă fie că judecăm întregul ansamblu, fie doar o parte și e mai presus decît întreaga lume și nu stăm legați de nici o parte a ei în măsura în care judecăm adevărat. Însă greșeala noastră, care ne leagă de o parte a acesteia, este prin sine însăși ceva urît. Dar, după cum culoarea neagră devine frumoasă în pictura luată în ansamblu, la fel providența nesupusă schimbării evidențiază așa cum se cuvine întreaga luptă, atribuind ceva învinșilor, altceva luptătorilor, altceva învingătorilor, altceva spectatorilor, altceva celor neimplicați și care-l contemplă numai pe Dumnezeu, fiindcă în toți aceștia nu există răul, ci doar păcatul și pedeapsa păcatului, adică despărțirea de bunăvoie de esența supremă și truda fără voia lor în cea mai de jos esență, ceea ce, în alt fel, s-ar putea spune astfel: libertatea în virtutea dreptății și sclavia ca urmare a păcatului[173].

XLI. **77.** Dar omul exterior piere fie prin progresul omului lăuntric, fie prin propriul său declin. Prin progresul omului lăuntric piere astfel încît totul să se schimbe în mai bine și să se refacă în întregime, la sunetul trîmbiței din urmă[174], așa încît nici să nu mai fie corupt, nici să nu corupă. Dar, prin declinul său, el este aruncat în mijlocul frumuseților mai coruptibile, adică în suita pedepselor. Să nu ne mirăm că încă

Armonie și ordine

ordinatum, quod non sit pulchrum. Et, sicut ait apostolus: *Omnis ordo a deo est.* Necesse est autem fateamur meliorem esse hominem plorantem quam laetantem vermiculum, et tamen vermiculi laudem sine mendacio ullo copiose possum dicere considerans nitorem coloris, figuram teretem corporis, priora cum mediis media cum posterioribus congruentia et unitatis appetentiam pro suae naturae humilitate servantia, nihil ex una parte formatum, quod non ex altera parili dimensione respondeat. Quid iam de anima ipsa dicam vegetante modulum corporis sui, quomodo eum numerose moveat, quomodo appetat convenientia, quomodo vincat aut caveat obsistentia quantum potest et ad unum sensum incolumitatis referens omnia unitatem illam conditricem naturarum omnium multo evidentius [quam] corpore insinuet? Loquor de vermiculo animante qualicumque. Cineris et stercoris laudem verissime atque uberrime plerique dixerunt. Quid ergo mirum est, si hominis animam, quae ubicumque sit et qualiscumque sit omni corpore est melior, dicam pulchre ordinari et de poenis eius alias pulchritudines fieri, cum ibi non sit, quando misera est, ubi beatos esse decet, sed ibi sit, ubi esse miseros decet.

78. Prorsus nemo nos fallat. Quidquid recte vituperatur, in melioris comparatione respuitur. Omnis autem natura quamvis extrema, quamvis infima in comparatione nihili iure laudatur. Et tunc cuique

le considerăm frumuseți. Căci nu există nimic ordonat care să nu fie frumos. Și după cum spune apostolul: *Iar cele ce sînt — de la Dumnezeu sînt rînduite*[175]. Dar trebuie să recunoaștem că un om care jelește este mai bun decît cel care se bucură de un viermișor, și totuși pot, fără să mint, să laud din plin un viermișor, considerînd strălucirea culorii sale, forma rotundă a trupului, proporția dintre partea din față și cea mediană, dintre acestea și cea din spate, tendința de unitate care e păstrată, atît cît poate exista în umila lui natură, faptul că nu se află nici o parte din vierme care să nu-și găsească corespondența într-alta. Ce să spun chiar despre principiul vital care animă modul de a-și mișca trupul? Cum îl face să se miște ritmic, cum îl face să caute ceea ce i se potrivește, cum învinge sau evită obstacolele pe cît poate și raportînd totul la unicul simț și toate la acel unic instinct de conservare, lăsînd să se întrevadă într-un fel cu mult mai evident decît trupul acea unitate care face să existe toate lucrurile? Eu vorbesc de un vierme viu. Cei mai mulți au lăudat foarte pe drept și foarte pe larg cenușa și gunoiul[176]. Ce este, așadar, de mirare, dacă aș spune că sufletul omului — care oriunde s-ar găsi și oricum s-ar găsi e mai bun decît orice corp — e frumos alcătuit și din pedepsele sale apar alte frumuseți, deși, cînd e nefericit, nu este acolo unde se cuvine să fie cei fericiți, ci se află acolo unde se cuvine să fie cei nenorociți?

78. Într-un cuvînt, să nu ne lăsăm înșelați de nimeni. Orice este criticat pe drept e respins în comparație cu ceea ce este mai bun. Însă orice natură, oricît de deficientă și oricît de josnică, e lăudată pe drept în

Cristos, bărbatul și femeia

non est bene, si melius esse potest. Quare si nobis potest bene esse cum ipsa veritate, male sumus cum quolibet vestigio veritatis. Multo ergo deterius cum extremitate vestigii, quando carnis voluptatibus adhaeremus. Vincamus ergo huius cupiditatis vel blanditias vel molestias. Subiugemus nobis hanc feminam, si viri sumus. Nobis ducibus et ipsa erit melior nec iam cupiditas, sed temperantia nominabitur. Nam cum ipsa ducit, nos autem sequimur, cupiditas illa et libido, nos vero temeritas et stultitia nuncupamur. Sequamur Christum caput nostrum, ut et nos sequatur, cui caput sumus. Hoc et feminis praecipi potest non maritali, sed fraterno iure, quo iure in Christo nec masculus nec femina sumus. Habent enim et illae virile quiddam, unde femineas subiugent voluptates, unde Christo serviant et imperent cupiditati. Quod in multis viduis et virginibus dei, in multis etiam maritatis, sed iam fraterne coniugalia iura servantibus Christiani populi dispensatione manifestum est. Quod si ab ea parte, cui dominari nos deus iubet atque, ut in nostram possessionem restituamur, et hortatur et opitulatur — si ergo ab hac parte per negligentiam et impietatem vir subditus fuerit, id est mens et ratio, erit quidem homo turpis et miser, sed destinatur in hac vita et post hanc vitam ordinatur, quo eum destinari et ubi ordinari summus ille rector et dominus iudicat. Nulla itaque foeditate universam creaturam maculare permittitur.

comparație cu nimic. Și nimănui nu-i este bine, dacă s-ar putea să-i fie mai bine. De aceea, dacă nouă s-ar putea să ne fie bine alături de adevărul însuși, ne simțim rău numai cu o urmă a adevărului. Așadar, ne este cu mult mai rău cu ceea ce a rămas dintr-o urmă, atunci cînd ne atașăm de plăcerile cărnii. Să învingem, așadar, neplăcerile sau plăcerile acestei dorințe. S-o subjugăm pe această femeie, dacă sîntem bărbați. Cît timp sîntem la conducere și ea va fi mai bună, nu se va numi dorință, ci cumpătare. Însă, cînd ea însăși este la conducere, noi o urmăm, iar dorința și plăcerea le numim nechibzuință și prostie[177]. Să-l urmăm pe Cristos, căpetenia noastră, ca să ne urmeze și pe noi cea căreia îi sîntem căpetenie. Acest lucru ar putea fi recomandat unor femei nu prin dreptul conjugal, ci prin dreptul frățesc, prin care, în fața lui Cristos, nu sîntem nici bărbat, nici femeie[178]. Căci au și ele ceva bărbătesc: de aceea își subjugă plăcerile femeiești, de aceea îl slujesc pe Cristos și-și domină dorința. În viața poporului creștin, se întîmplă acest lucru nu numai în cazul multor văduve și fecioare consacrate lui Dumnezeu, ci chiar în cazul multor femei căsătorite care-și îndeplinesc obligațiile conjugale în chip frățesc. Dacă un bărbat ar fi înstrăinat prin neglijență și necredință de acea parte pe care Dumnezeu ne poruncește s-o supunem și ne și îndeamnă și ne și ajută să redevenim stăpîni pe noi înșine, adică de minte și rațiune, el va fi cu siguranță un bărbat dezonorat și nefericit. Dar în această viață el are un destin și, după această viață, are rolul acolo unde conducătorul și stăpînul suprem consideră să-l trimită și să-l așeze. Prin nici o urîțenie nu este îngăduit a pîngări toată această creație.

XLII. **79.** Ambulemus, dum diem habemus, id est dum ratione uti possumus, ut ad deum conversi verbo eius, quod verum lumen est, illustrari mereamur, ne nos tenebrae comprehendant. Dies est enim praesentia illius luminis, *quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Hominem dixit, qui ratione uti potest et, ubi cecidit, ibi incumbere ut surgat. Si ergo voluptas carnis diligitur, ea ipsa diligentius consideretur; et cum ibi recognita fuerint quorumdam vestigia numerorum, quaerendum est ubi sine tumore sint. Ibi enim magis unum est quod est. Et si tales sunt in ipsa motione vitali, quae in seminibus operatur, magis ibi mirandi sunt quam in corpore. Si enim numeri seminum sicut ipsa semina tumerent, de dimidio grano fici arbor dimidia nasceretur, neque de animalium seminibus etiam non totis animalia tota et integra gignerentur neque tantillum et unum semen vim haberet sui cuiusque generis innumerabilem. De uno quippe possunt secundum suam naturam vel segetes segetum vel silvae silvarum vel greges gregum vel populi populorum per saecula propagari, ut nullum folium sit vel nullus pilus per tam numerosam successionem, cuius non ratio in illo primo et uno semine fuerit. Deinde illud cogitandum est, quam numerosas, quam suaves sonorum pulchritudines verberatus aer traiciat cantante luscinia, quas illius aviculae anima non cum liberet fabricaretur, nisi vitali motu incorporaliter haberet impressas. Hoc et in ceteris animantibus, quae ratione carentia sensu tamen non carent, animadverti potest. Nullum enim horum est, quod non vel in

Armonia naturii

XLII. **79.** Să umblăm, cît timp avem lumină, și anume cît timp putem să ne folosim de rațiune, așa încît, întorși la Dumnezeu prin Cuvîntul său, care este lumina cea adevărată[179], să devenim demni de a fi luminați, pentru a nu fi învăluiți de întuneric. Căci ziua este pentru noi prezența acelei lumini *care luminează pe orice om venind în lume*[180]. S-a referit la omul care se poate folosi de rațiune și, unde a căzut, acolo se străduiește să se ridice. Așadar, dacă plăcerea cărnii este iubită, chiar ea să fie cercetată mai atent; și, ori de cîte ori în ea vor fi recunoscute urmele unor armonii, trebuie cercetat unde se află ele în forma lor originară. Căci aici unitatea este mai degrabă ceea ce există. Și dacă astfel de armonii sînt prezente în același impuls vital care acționează în semințe, trebuie să provoace mirare mai mult în ele decît în corp. Iar, dacă elementele componente s-ar umfla asemeni semințelor, dintr-o jumătate de grăunte s-ar naște jumătate de smochin, din semințele ființelor, chiar dacă n-ar fi întregi, nu s-ar naște ființe întregi și complete, iar o singură și foarte mică sămînță n-ar mai avea nelimitata forță proprie speciei sale. Dintr-o sămînță, conform naturii sale, se pot perpetua, de-a lungul veacurilor, holde peste holde, păduri peste păduri, turme peste turme sau popor peste popor, fără să existe, într-o succesiune atît de ordonată, vreo frunză sau vreun fir de păr a cărui rațiune să nu fi existat în acea primă și unică sămînță. Apoi, să luăm în calcul cît de armonioase și cît de plăcute frumuseți ale sunetelor poartă cu sine aerul care vibrează cînd cîntă privighetoarea. Sufletul acelei păsărele nu le-ar scoate ori de cîte ori ar dori, dacă nu le-ar avea întipărite, în mod imaterial, de impulsul vital. Acest lucru se poate vedea și la celelalte

sono vocis vel in cetero motu atque operatione membrorum numerosum aliquid et in suo genere moderatum gerat, non aliqua scientia, sed tamen intimis naturae terminis ab illa incommutabili numerorum lege modulatis.

XLIII. **80.** Redeamus ad nos et omittamus ea, quae cum arbustis et bestiis habemus communia. Uno namque modo hirundo nidificat et unumquodque avium genus uno aliquo suo modo. Quid est ergo in nobis, quo et de illis omnibus iudicamus, quas figuras appetant et quatenus impleant, et nos in aedificiis aliisque corporeis operibus tamquam domini omnium talium figurarum innumerabilia machinamur? Quid est in nobis, quod intus intellegit has ipsas visibiles corporum moles proportione magnas esse vel parvas et omne corpus habere dimidium, quantulumcumque sit, et si dimidium, innumerabiles partes? Itaque omne granum milii suae parti tantae, quantam in hoc mundo nostrum corpus tenet, tam magnum esse, quam mundus est nobis, totumque istum mundum figurarum ratione pulchrum esse non mole, magnum autem videri non pro sua quantitate, sed pro brevitate nostra, id est animalium, quibus plenus est. Quae rursus cum habeant infinitatem divisionis, non ipsa per se, sed in aliorum et maxime ipsius universi comparatione tam parva sunt? Nec in spatio temporum alia ratio est, quia ut omnis loci sic omnis temporis longitudo habet dimidium sui. Quamvis enim sit brevissima, et incipit et progreditur et desinit. Itaque non potest nisi habere dimidium, dum ibi

ființe care, lipsite de rațiune, nu sînt lipsite totuși de simț. Căci dintre ele nu există nici una care, fie în sunetul vocii, fie în altă mișcare și acțiune a membrelor să nu producă vreo armonie și măsură în felul său, nu prin vreo știință, ci prin măsurile interne ale naturii sale, reglată de acea lege neschimbătoare a armoniei.

Ritmul și diversitatea omului și a naturii

XLIII. **80.** Să revenim la noi și să lăsăm deoparte cele pe care le avem în comun cu pomii și cu animalele. Căci rîndunica își construiește cuibul într-un anume fel, iar fiecare specie de pasăre în felul ei propriu[181]. Ce este, așadar, în noi acel lucru prin care, în ceea ce privește toate acestea, judecăm ce fel de forme își doresc și pînă la ce punct ajung să le realizeze, în timp ce noi, în edificii și în alte lucrări materiale, inventăm nenumărate lucrări, ca și cum am fi stăpînii tuturor acestor forme? Ce este în noi lucrul care ne face să înțelegem înlăuntrul nostru că aceleași mase vizibile ale corpurilor sînt mari sau mici ca proporție și că orice corp, oricît de mic ar fi, poate fi împărțit în două părți, iar, dacă este împărțit în două părți, poate fi împărțit în nenumărate alte părți? De aceea, înțelegem că, în raport cu o parte a sa, orice grăunte de mei care ocupă la fel de mult spațiu pe cît ocupă corpul nostru în această lume este la fel de mare pe cît este lumea în raport cu noi și că toată această lume e frumoasă nu prin mărime, ci prin raportarea la formele sale, și că ea nu pare mare prin cantitatea sa, ci prin micimea noastră, adică a ființelor de care e plină. Acestea, la rîndul lor, pentru că pot fi împărțite la infinit, nu sînt atît de mici prin ele însele, ci în comparație cu altele și, mai ales, cu universul însuși? Nici în ce privește timpul nu se întîmplă altceva, deoarece, ca

dividitur, qua transit ad finem. Ac per hoc et brevis syllabae tempus in comparatione longioris breve et hora brumalis aestivae horae comparata minor est. Sic mora unius horae ad diem et diei ad mensem et mensis ad annum et anni ad lustrum et lustri ad maiores circuitus et ipsi ad universum tempus relati breves sunt, cum illa ipsa numerosa successio et quaedam gradatio sive localium sive temporalium spatiorum non tumore vel mora, sed ordinata convenientia pulchra iudicetur.

81. Ipse autem ordinis modus vivit in veritate perpetua nec mole vastus nec protractione volubilis, sed potentia supra omnes locos magnus, aeternitate super omnia tempora immobilis, sine quo tamen nec ullius molis vastitas in unum redigi nec ullius temporis productio potest ab errore cohiberi et aliquid esse vel corpus, ut corpus sit, vel motus, ut motus sit. Ipsum est unum principale nec per finitum nec per infinitum crassum nec per finitum nec per infinitum mutabile. Non enim habet aliud hic aliud alibi aut aliud nunc aliud postea, quia summe unus est pater veritatis, pater suae sapientiae, quae nulla ex parte dissimilis similitudo eius dicta est et imago, quia de ipso est. Itaque etiam filius recte dicitur ex ipso,

orice extensie în spațiu, tot așa orice interval de timp poate fi împărțit în două și, oricît ar fi de scurt, are un început, o desfășurare și un sfîrșit. De aceea, trebuie înțelese numai două jumătăți, cînd intervalul de timp se împarte în punctul în care începe să se îndrepte spre sfîrșit. Din acest motiv, durata unei silabe scurte e scurtă în comparație cu una mai lungă, iar ora de iarnă e mai scurtă decît cea de vară[182]. Astfel totuși, durata unei ore față de cea a unei zile și durata unei zile față de cea a unei luni, durata unei luni față de cea a unui an, durata unui an față de cea a unui lustru[183] și durata unui lustru față de cea a unei perioade mai lungi și durata acestora față de cea a totalității timpului este mai mică, fiindcă aceeași succesiune ritmică și, în același fel, gradația intervalelor spațiilor și timpurilor sînt considerate frumoase nu prin extensie sau încetineală, ci prin dispunere ordonată.

81. Dar însăși măsura care conduce această ordine trăiește în adevărul etern, fără a se extinde în dimensiuni, fără a-și prelungi durata; însă, în ce privește puterea sa, e mai mare decît toate spațiile și, în ce privește eternitatea sa, mai stabilă decît toate timpurile. Totuși, fără ea nici mărimea unei cantități n-ar putea să revină la unitate și nici succesiunea timpurilor nu s-ar putea calcula fără greșeală, corpul nu ar putea fi corp, nici mișcarea n-ar putea fi mișcare. Însăși măsura este unitatea originară, fără extensie și fără schimbare, atît în sens finit, cît și în sens infinit. Căci nu are o parte aici și alta în alt loc, ceva acum și ceva după aceea, fiindcă, în mod desăvîrșit, Unul este Tatăl adevărului, Tatăl înțelepciunii sale, care, în măsura în care este asemănătoare în orice parte, a fost numită și asemănarea și

Dumnezeu ca măsură și principiu

cetera per ipsum. Praecessit enim forma omnium summe implens unum, de quo est, ut cetera quae sunt, in quantum sunt uni similia, per eam formam fierent.

XLIV. **82.** Horum alia sic sunt per ipsam, ut ad ipsam etiam sint, ut omnis rationalis et intellectualis creatura, in qua homo rectissime dicitur factus ad imaginem et similitudinem dei. Non enim aliter incommutabilem veritatem posset mente conspicere. Alia vero ita sunt per ipsam facta, ut non sint ad ipsam. Et ideo rationalis anima si creatori suo serviat, a quo facta est et per quem facta est et ad quem facta est, cuncta ei cetera servient, et vita ultima, quae tam vicina illi est et est adiutorium eius, per quod imperat corpori, et ipsum corpus, extrema natura et essentia, cui omnimodo cedenti ad arbitrium dominabitur nullam de illo sentiens molestiam, quia iam non ex illo nec per illud quaeret beatitudinem, sed ex deo per se ipsam percipiet. Reformatum ergo corpus ac sanctificatum sine detrimento corruptionis et sine onere difficultatis administrabit. *In resurrectione enim neque nubent neque nubentur, sed erunt sicut angeli in caelis. Esca* vero *ventri et venter escis. Deus autem et hunc et illas destruet,* quoniam *non est regnum dei esca et potus, sed iustitia et pax et gaudium.*

imaginea sa, fiindcă provine de la el. De aceea, este numit așa, pe drept, și Fiul care provine din el, în timp ce toate celelalte lucruri există prin el. Căci forma tuturor lucrurilor ce realizează pe deplin Unul de la care provin este anterioară lucrurilor, după cum celelalte lucruri existente, în măsura în care sînt asemenea Unului, s-ar putea crea cu ajutorul acestei forme.

Statutul sufletului rațional

XLIV. **82.** Unele dintre aceste lucruri sînt făcute cu ajutorul unei astfel de forme, încît chiar să fie conforme cu aceasta, precum orice creatură înzestrată cu rațiune și intelect, între care omul, despre care pe drept se spune că a fost făcut după chipul și asemănarea lui Dumnezeu[184]. Căci el n-ar fi putut concepe adevărul nesupus schimbării altfel decît cu mintea. În schimb, altele au fost făcute cu ajutorul acestuia, așa încît nu sînt conforme cu el. De aceea, dacă sufletul rațional se supune creatorului său, de care, prin care și în conformitate cu care a fost făcut, toate celelalte lucruri îi vor sluji; fie viața la nivelul său cel mai de jos, care îi este atît de apropiată acestuia și-i este de ajutor să poruncească trupului; fie însuși trupul, care e cea mai de jos dintre naturi și esențe, pe care-l va domina, în măsura în care este pe deplin disponibil voinței sale și de la care nu va suferi nici un neajuns, fiindcă nu va căuta fericirea nici în acesta, nici cu ajutorul acestuia, ci o va primi de la Dumnezeu prin însăși natura sa. Așadar, sufletul va conduce trupul refăcut și sfințit, fără neajunsul putrezirii și fără povara dificultăților. *Căci la înviere nici nu se însoară, nici nu se mărită, ci vor fi ca îngerii lui Dumnezeu în cer*[185]. De fapt, *mîncărurile sînt pentru pîntece, iar pîntecele pentru mîncăruri. Dar*

XLV. **83.** Quapropter etiam in ista corporis voluptate invenimus, unde commemoremur eam contemnere, non quia malum est natura corporis, sed quia in extremi boni dilectione turpiter volutatur, cui primis inhaerere fruique concessum est. Cum trahitur auriga et suae temeritatis dat poenas, quidquid illud est quo utebatur accusat, sed imploret auxilium, iubeat dominus rerum, obsistatur equis alia iam spectacula de illius praecipitatione facientibus et, nisi subveniatur, de morte facturis, restituatur in locum, super rotas collocetur, habenarum iura reddantur, regat cautius obtemperantes et edomitas bestias: Tunc sentiet, quam bene currus et tota illa iunctio fabricata sit, quae ruina eius et ipsum affligebat et cursum decentissimae moderationis amiserat, quia et huic corpori imbecillitatem peperit animae male utentis aviditas in paradiso usurpans vetitum cibum contra medici disciplinam, sua sempiterna continetur salus.

84. Si ergo in ista ipsa visibilis carnis imbecillitate, ubi beata vita esse non potest, invenitur admonitio beatae vitae propter speciem de summo usque ad ima venientem, quanto magis in appetitione nobilitatis et excellentiae et in omni superbia vanaque pompa huius mundi? Quid enim aliud in ea homo appetit, nisi solus esse si fieri possit, cui cuncta

Dumnezeu le va nimici și pe acesta, și pe acelea[186], fiindcă *împărăția lui Dumnezeu nu este mîncare și băutură, ci dreptate și pace și bucurie*[187].

XLV. **83.** De aceea, chiar și în plăcerile trupului, noi aflăm de ce ne amintim să le disprețuim nu fiindcă natura trupului este un rău în sine, ci pentru că cel căruia i s-a îngăduit să se atașeze și să se bucure de bunurile cele mai elevate se tăvălește în mod rușinos în dragostea pentru un bun mărunt. Cînd un vizitiu e tîrît de carul său și plătește pentru îndrăzneala sa, el dă vina pe orice lucru de care se folosea. Dar mai degrabă să ceară ajutor, stăpînul lucrurilor să-i dea povețe să-și țină în frîu caii, care, din căderea lui, fac spectacol și care, dacă nu-i vine nimeni în ajutor, vor face din moartea lui spectacol; să rămînă pe locul său, să se așeze deasupra roților, să ia din nou frîiele în mîini, să conducă cu mai multă prudență caii redeveniți liniștiți și supuși; abia atunci își va da el seama cît de bine a fost construit carul și toate componentele lui, care înseamnă nenorocirea sa și care l-a făcut să cadă și-l scosese din cursa măsurii convenabile. Căci trupul a devenit slab cînd sufletul, atît de avid, care a acționat rău în paradis, s-a apropiat de fructul interzis, în ciuda sfatului vindecătorului, care conținea mîntuirea veșnică[188].

Trupul nestăpînit. Exemplul jugului

84. Prin urmare, dacă, datorită frumuseții, care de la nivelul cel mai de înalt se răspîndește pînă la cel mai de jos, apare un îndemn pentru o viață fericită chiar în această slăbiciune a cărnii vizibile unde nu poate exista o viață fericită — cu cît mai mult l-am găsi în dorința celebrității și a superiorității și în orice trufie sau în fastul zadarnic al acestei lumi[189] ? Căci ce altceva

Frumosul și puterea lumii sensibile

subiecta sint, perversa scilicet imitatione omnipotentis dei? Quem si subditus imitaretur secundum eius praecepta vivendo, per eum haberet subdita cetera nec ad tantam deformitatem veniret, ut bestiolam timeat, qui vult hominibus imperare. Habet ergo et superbia quendam appetitum unitatis et omnipotentiae, sed in rerum temporalium principatu, quae omnia transeunt, tamquam umbra.

85. Invicti esse volumus et recte. Habet enim hoc animi nostri natura post deum, a quo ad eius imaginem factus est, sed eius erant praecepta servanda, quibus servatis nemo nos vinceret. Nunc vero dum ipsa, cuius verbis turpiter consensimus, domatur dolore pariendi, et nos in terra laboramus et cum magno dedecore superamur ab omnibus, quae nos commovere ac perturbare potuerint. Itaque nolumus ab hominibus vinci et iram non possumus vincere. Qua turpitudine quid exsecrabilius dici potest? Fatemur hominem hoc esse, quod nos sumus, qui tametsi habeat vitia, non est tamen ipse vitium. Quanto igitur honestius homo nos vincit quam vitium? Quis autem dubitet immane vitium esse invidentiam, qua necesse est torqueatur et subiciatur, qui non vult in rebus temporalibus vinci? Melius est ergo, ut homo nos vincat quam invidentia vel quodlibet aliud vitium.

XLVI. **86.** Sed nec ab homine vinci potest, qui vitia sua vicerit. Non enim vincitur, nisi cui eripitur

caută omul în ea, dacă nu să fie, pe cît posibil, singurul căruia toate lucrurile să i se supună, desigur într-o perversă imitare a atotputernicului Dumnezeu? Dacă, supus, l-ar imita, trăind după poruncile sale, prin el ar avea supuse toate celelalte lucruri și n-ar ajunge la atîta rușine încît să se teamă de o mică vietate tocmai el, care vrea să-i conducă pe oameni. Așadar, și în îngîmfare el găsește o oarecare dorință de unitate și de putere supremă, dar o vrea în supremația lucrurilor efemere care trec toate ca și umbra[190].

85. Vrem să fim de neînvins, și pe bună dreptate. Căci această dorință a sufletului nostru vine, prin natura sa, de la Dumnezeu, care l-a creat după chipul său; însă trebuia să respectăm poruncile sale; dacă le-am fi respectat, nimeni nu ne-ar învinge. Acum însă, în timp ce natura, cu ale cărei vorbe am fost în mod rușinos de acord, e constrînsă să suporte durerile facerii, noi ne chinuim pe pămînt[191] și cu mare ocară sîntem întrecuți de toate cîte ne-ar putea mișca și tulbura. Și la fel, nu vrem să fim învinși de oameni, și nu putem învinge mînia. Ce lucru mai detestabil se poate spune decît această mînie? Noi mărturisim că om (ceea ce și noi sîntem) este cel care, deși are vicii, totuși nu este el însuși viciu. Așadar, nu este mai onorabil să fim învinși de un om decît de viciu? Dar cine s-ar îndoi că invidia este un viciu îngrozitor, de care este inevitabil să fie torturat și supus el, care nu vrea să fie învins în lucrurile trecătoare? Prin urmare, este preferabil să ne învingă un om decît invidia sau orice alt viciu. Lupta cu viciile

XLVI. **86.** Dar cel care își va fi învins viciile nu ar putea să fie învins nici de un om. Căci este învins Virtuțile iubirii

ab adversario, quod amat. Qui ergo amat id solum, quod amanti eripi non potest, ille indubitanter invictus est nec ulla cruciatur invidia. Id enim diligit, ad quod diligendum et percipiendum quanto plures venerint, tanto eis uberius gratulatur. Diligit enim deum ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente et diligit proximum tamquam se ipsum. Non ergo illi invidet, ut sit quod ipse est, immo adiuvat etiam quantum potest. Nec potest amittere proximum, quem diligit tamquam se ipsum, quia neque in se ipso ea diligit, quae oculis subiacent aut ullis aliis corporis sensibus. Ergo apud se ipsum habet, quem diligit tamquam se ipsum.

87. Ea autem est regula dilectionis, ut quae sibi vult bona provenire et illi velit, et quae accidere sibi mala non vult et illi nolit. Hanc voluntatem erga omnes homines servat, nam erga neminem operandum est malum et *dilectio proximi malum non operatur*. Diligamus ergo, ut praeceptum est, etiam inimicos nostros, si vere invicti esse volumus. Non enim per se ipsum quisquam hominum invictus est, sed per illam incommutabilem legem, cui quicumque serviunt soli sunt liberi. Sic enim eis quod diligunt auferri non potest, quae res una invictos facit et perfectos viros. Nam si vel ipsum hominem homo dilexerit non tamquam se ipsum, sed tamquam iumentum aut balneas aut aviculam pictam vel garrulam, id est ut ex eo aliquid temporalis voluptatis aut commodi capiat, serviat necesse est non homini, sed, quod est turpius,

numai cel căruia i se ia de către un adversar ceea ce iubește. Așadar, cel care iubește numai ceea ce nu i se poate lua unuia care iubește este în mod sigur de neînvins și nu este chinuit de nici o invidie. Căci iubește un lucru pe care, cu cît mai mulți ajung să-l iubească și să-l dobîndească, cu atît îl felicită mai mult. Căci îl iubește pe Dumnezeu din toată inima, din tot sufletul, din tot spiritul[192] și-și iubește aproapele ca pe sine însuși[193]. Așadar, nu-l invidiază pe acela ca să fie ceea ce este el însuși, ba chiar îl ajută, pe cît poate. Nici nu poate să-și părăsească aproapele pe care-l iubește ca pe sine însuși, fiindcă nu iubește la el însuși toate cîte îi sînt date de ochi sau de alte simțuri ale trupului. Așadar, are în el însuși ceea ce iubește ca pe sine însuși.

87. Dar regula iubirii constă în a voi și pentru altul lucrurile bune pe care le vrem pentru noi și în a nu voi pentru el relele pe care nu le vrem pentru noi[194]. Fie păstrată această dorință pentru toți oamenii, căci nimeni nu trebuie să aibă parte de rău, și *iubirea față de aproapele nu face rău nimănui*[195]. Să-i iubim, așadar, după cum ni s-a poruncit, și pe dușmanii noștri, dacă vrem să fim într-adevăr de neînvins[196]. Căci nici unul dintre oameni nu este de neînvins prin sine, ci prin acea lege neschimbătoare căreia i se supun numai cei care sînt liberi. Dar astfel, nu le poate fi luat acelora ceea ce iubesc, ceea ce îi face bărbați de neînvins și desăvîrșiți. Iar, dacă un om ar iubi pe alt om nu ca pe sine însuși, ci cum ar iubi o vită de povară sau o baie sau o păsărică viu colorată și ciripitoare, adică pentru a obține prin aceasta vreo plăcere trecătoare sau vreun folos, inevitabil nu se pune în slujba

Regula iubirii

tam foedo et detestabili vitio, quo non amat hominem sicut homo amandus est. Quo vitio dominante usque ad extremam vitam vel potius mortem perducitur.

88. Sed nec sic quidem ab homine homo diligendus est, ut diliguntur carnales fratres vel filii vel coniuges vel quique cognati aut affines aut cives. Nam et ista dilectio temporalis est. Non enim ullas tales necessitudines haberemus, quae nascendo et moriendo contingunt, si natura nostra in praeceptis et imagine dei manens in istam corruptionem non relegaretur. Itaque ad pristinam perfectamque naturam nos ipsa veritas vocans praecipit, ut carnali consuetudini resistamus, docens neminem aptum esse regno dei, qui non istas carnales necessitudines oderit, neque hoc cuiquam inhumanum videri decet. Magis enim est inhumanum non amare in homine quod homo est, sed amare quod filius est. Hoc est enim non in eo amare illud, quod ad deum pertinet, sed amare illud, quod ad se pertinet. Quid ergo mirum, si ad regnum non pervenit, qui non communem, sed privatam rem diligit. Immo utrumque, ait quispiam. Immo illud unum, dicit deus. Dicit enim verissime veritas: *Nemo potest duobus dominis servire.* Nemo enim potest perfecte diligere quo vocamur, nisi oderit unde revocamur. Vocamur autem ad perfectam naturam humanam, qualem ante peccatum nostrum deus fecit. Revocamur autem ab eius dilectione, quam peccando meruimus. Quare oderimus oportet, unde ut liberemur optamus.

unui om, ci, ceea ce este mai rușinos, a unui viciu atît de urît și de respingător, prin care nu-l iubește pe om așa cum omul se cuvine să fie iubit. Dacă acest viciu ajunge să pună stăpînire pe el, atunci îl însoțește pînă la sfîrșitul vieții sau, mai degrabă, pînă la moarte.

Adevărata iubire

88. Dar un om nu trebuie iubit de un altul nici măcar așa cum sînt iubiți frații de sînge sau fiii sau soțiile sau afinii sau rudele prin alianță sau cetățenii. Dar și această iubire este trecătoare. Căci nu am avea astfel de legături de rudenie de care avem parte prin naștere și prin moarte, dacă natura noastră, respectînd poruncile și chipul lui Dumnezeu, n-ar fi împinsă în această stare de depravare. Din acest motiv, adevărul însuși, aducîndu-ne la natura desăvîrșită de mai înainte, ne poruncește să rezistăm deprinderilor trupești, învățîndu-ne că nu este demn de împărăția lui Dumnezeu[197] cel care nu va urî aceste legături trupești[198]. Nimănui nu trebuie să-i pară inuman acest lucru. Căci e crud mai degrabă să nu iubești la un om ceea ce e omenesc decît să iubești ceea ce este filial. Căci aceasta nu înseamnă a iubi la el ceea ce aparține lui Dumnezeu, ci a iubi ceea ce aparține lui însuși. Așadar, de ce să ne mirăm, dacă cel care nu iubește ceea ce aparține tuturor, ci ceea este doar al lui, nu ajunge în împărăția lui Dumnezeu[199]? Ba chiar și una, și alta, spune cineva. Ba chiar numai unul, spune Dumnezeu. Căci cu foarte multă îndreptățire spune adevărul: *Nimeni nu poate sluji la doi stăpîni*[200]. Fiindcă nimeni nu poate iubi pe deplin lucrul spre care sîntem chemați, dacă nu urăște motivul pentru care sîntem îndepărtați. Dar sîntem destinați spre natura umană desăvîrșită, precum a făcut-o Dumnezeu

89. Oderimus ergo temporales necessitudines, si aeternitatis caritate flagramus. Diligat homo proximum tamquam se ipsum. Certe enim sibi ipse nemo est pater aut filius aut affinis aut aliquid huius modi, sed tantum homo. Qui ergo diligit aliquem tamquam se ipsum, hoc in eo debet diligere, quod sibi ipse est. Corpora vero non sunt, quod nos sumus. Non ergo in homine corpus est expetendum aut desiderandum. Valet enim ad hoc etiam, quod praeceptum est: *Ne concupiscas rem proximi tui.* Quapropter quisquis in proximo aliud diligit quam sibi ipse est, non eum diligit tamquam se ipsum. Ipsa igitur natura humana sine carnali conditione diligenda est, sive sit perficienda sive perfecta. Omnes sub uno deo patre cognati sunt, qui eum diligunt et faciunt voluntatem ipsius, et invicem sibi sunt et patres, cum sibi consulunt, et filii, cum sibi obtemperant, et fratres maxime, quia eos unus pater testamento suo ad unam haereditatem vocat.

XLVII. **90.** Quapropter cur iste non invictus sit hominem diligendo, cum in eo nihil praeter hominem diligat, id est creaturam dei ad eius imaginem factam, nec ei possit deesse perfecta natura quam diligit, cum ipse perfectus est? Sicut enim verbi gratia si quisquam diligat bene cantantem, non hunc aut

înainte de păcatul nostru. Însă sîntem întorși din drum de la iubirea acestuia, îndepărtare pe care noi, păcătuind, am meritat-o. De aceea, trebuie să urîm păcatul de care dorim să fim eliberați.

Iubirea trecătoare și cea veșnică

89. Să urîm, așadar, legăturile trecătoare, dacă dragostea pentru veșnicie ne dogorește. Omul să-și iubească aproapele ca pe sine însuși[201]. Căci, cu siguranță, nimeni nu-și este lui însuși tată, fiu, afin sau ceva de felul acesta, ci numai om. Așadar, cel care iubește pe cineva ca pe sine însuși[202] trebuie să iubească la el ceea ce el însuși este pentru el. Dar trupurile nu sînt ceea ce sîntem noi. Așadar, la om, nu trupul trebuie rîvnit sau dorit. Căci pentru ceea ce am arătat se potrivește această poruncă: *Să nu dorești averea aproapelui tău*[203]. De aceea, oricine iubește la aproapele său altceva decît ceea ce este pentru sine însuși nu-l iubește ca pe sine însuși. Așadar, însăși natura umană trebuie iubită, independent de condiția sa carnală, fie că ar trebui desăvîrșită, fie că este deja desăvîrșită. Sub oblăduirea unicului Dumnezeu-Tatăl[204], toți cei care-l iubesc și-i fac voia sînt rude între ei și, de asemenea, își sînt reciproc părinți cînd se îngrijesc între ei, și fii cînd se ascultă între ei, și frați, mai ales, fiindcă unicul Tată prin Testamentul său îi cheamă pe ei la unica moștenire[205].

Iubirea de Dumnezeu

XLVII. **90.** Prin urmare, de ce n-ar fi de neînvins cel ce iubește omul, în măsura în care n-ar iubi la acesta nimic în afară de om, adică creația lui Dumnezeu, făcută după chipul lui, și în măsura în care acestuia nu i-ar putea lipsi natura desăvîrșită pe care o iubește, de vreme ce el însuși este desăvîrșit? Căci după cum,

illum, sed tantum bene cantantem quemlibet, cum sit cantator ipse perfectus, ita vult omnes tales esse, ut tamen ei non desit quod diligit, quia ipse bene cantat. Nam si cuiquam invidet bene cantanti, non iam illud diligit, sed aut laudem aut aliquid aliud, quo bene cantando vult pervenire, et potest ei minui vel auferri, si et alius bene cantaverit. Qui ergo invidet bene cantanti, non amat bene cantantem, sed rursus, qui eo indiget, non cantat bene. Quod multo accommodatius de bene vivente dici potest, quia et invidere nulli potest: Quo enim perveniunt bene viventes, tantundem est omnibus, nec minus fit, cum plures habuerint. Et potest esse tempus, quo bonus cantator cantare non decenter queat et indigeat voce alterius, qua sibi exhibeatur quod diligit, tamquam si alicubi convivetur, ubi eum cantare turpe sit, sed deceat audire cantantem. Bene vivere autem semper decet. Quare quisquis hoc et diligit et facit non solum non invidet imitantibus, sed et his se praebet libentissime atque humanissime quantum potest, nec eis tamen indiget. Nam quod in illis diligit, in se ipso habet totum atque perfectum. Ita cum diligat proximum tamquam se ipsum, non invidet ei, quia nec sibi ipsi, praestat ei quod potest, quia et sibi ipsi, non eo indiget, quia nec se ipso. Tantum eo indiget, cui adhaerendo beatus est. Nemo autem illi eripit deum. Ille ergo verissime atque certissime invictus homo est, qui cohaeret deo, non ut ab eo aliquid boni extra mereatur, sed cui nihil aliud quam ipsum haerere deo bonum est.

de exemplu, dacă cineva iubește pe cel ce cîntă bine, nu pe acesta sau pe acela, ci numai pe oricine cîntă bine, cîtă vreme el însuși e cîntăreț desăvîrșit, tot așa el vrea ca toți să fie ca el, cu toate că nu este totuși lipsit de ceea ce iubește, de vreme ce și el cîntă bine. Căci, dacă-l invidiază pe oricine cîntă bine, el nu iubește talentul, ci lauda sau orice altceva, la care vrea să ajungă cîntînd bine și care i s-ar putea reduce sau lua, dacă și altul ar cînta bine. Așadar, cel care-l invidiază pe cel ce cîntă bine nu-l iubește pe cel ce cîntă bine, în schimb cel care nu are acest talent nu cîntă bine. Asta s-ar putea spune mult mai potrivit despre cel care trăiește bine fiindcă nu poate să invidieze pe nimeni. Căci scopul pe care-l ating cei care trăiesc bine înseamnă tot atîta pentru toți și nu se micșorează, chiar dacă-l dețin mai mulți. Ar putea fi o situație în care un bun cîntăreț n-ar putea să cînte așa cum se cuvine și ar resimți lipsa vocii altuia, prin care să-și arate ceea ce iubește, ca și cum, dacă ar ajunge la o petrecere, unde ar fi lucru de rușine să cînte, dar s-ar cuveni să-l asculte pe cel ce cîntă. În schimb, a trăi în mod convenabil este totdeauna un lucru demn de onoare. De aceea, oricine iubește și face aceasta nu numai că nu-i invidiază pe cei ce-l imită, ci-i ajută pe aceștia, pe cît poate, cu multă plăcere și omenie, fără a avea totuși nevoie de ei. Căci ceea ce iubește la aceștia posedă și el, întreg și perfect. Astfel, atunci cînd își iubește aproapele ca pe sine însuși, nu-l invidiază, fiindcă nu se invidiază pe sine însuși, îi dă acestuia ceea ce poate, fiindcă se dă pe el însuși; nu are nevoie de acesta, fiindcă nu are nevoie de sine însuși. Are nevoie numai de Dumnezeu, de care atașîndu-se e fericit. Dar nimeni nu i-l ia aceluia pe Dumnezeu. Așadar, în mod

91. Hic vir quamdiu est in hac vita, utitur amico ad rependendam gratiam, utitur inimico ad patientiam, utitur quibus potest ad beneficentiam, utitur omnibus ad benevolentiam. Et quamquam temporalia non diligat, ipse recte utitur temporalibus et pro eorum sorte hominibus consulit, si aequaliter non potest omnibus. Quare si aliquem familiarium suorum promptius quam quemlibet alloquitur, non eum magis diligit, sed ad eum habet maiorem fiduciam et apertiorem temporis ianuam. Tractat enim tempori deditos tanto melius, quanto minus ipse obligatus est tempore. Cum itaque omnibus, quos pariter diligit, prodesse non possit, nisi coniunctioribus prodesse malit, iniustus est. Animi autem coniunctio maior est quam locorum aut temporum, quibus in hoc corpore gignimur, sed ea maxima est, quae omnibus praevalet. Non ergo iste affligitur morte cuiusquam, quoniam qui toto animo deum diligit novit nec sibi perire, quod deo non perit. Deus autem dominus est et vivorum et mortuorum. Non cuiusquam miseria miser est, quia nec cuiusquam iniustitia fit iniustus. Et ut nemo illi iustitiam et deum, sic nemo aufert beatitudinem. Et si quando forte alicuius periculo vel errore vel dolore commovetur, usque ad illius auxilium aut correctionem aut consolationem, non usque ad suam subversionem valere patitur.

foarte adevărat și sigur, este un om de neînvins cel ce stă atașat de Dumnezeu, nu pentru a obține de la el ceva bun în plus, căci pentru el nu există nici un alt bine în afară de a sta atașat de Dumnezeu[206].

Puterea iubirii

91. Un astfel de bărbat, cît timp este în această viață, se folosește de amici pentru a răsplăti prietenia lui, de dușmanii pentru a-și arăta răbdarea, de cei de care se poate folosi pentru a le face bine, de toți pentru a-și dovedi bunăvoința. Și, deși nu iubește lucrurile trecătoare, se folosește bine de acestea și-i ajută pe oameni în funcție de condiția lor, dacă nu o poate face în mod egal pentru toți. De aceea, dacă vorbește mai binevoitor cu cineva dintre apropiații lui decît cu primul-venit nu înseamnă că-l iubește pe acela mai mult, ci în el are mai multă încredere și cu el are mai multe ocazii să stea de vorbă. Căci se ocupă de cei prinși cu problemele pămîntești, cu atît mai mult cu cît el însuși este mai puțin legat de timp. Pentru că n-ar putea să le fie de folos tuturor celor pe care-i iubește, în mod egal, ar fi nedrept dacă n-ar prefera să le fie de folos celor mai apropiați. Însă legătura sufletească este mai puternică decît aceea a locului și a timpului în care ne naștem în acest trup, dar ea este cea mai puternică, fiind una care le întrece pe toate. Un astfel de om, așadar, nu este mîhnit de moartea cuiva, fiindcă cel care-l iubește pe Dumnezeu din tot sufletul știe că acela nu moare pentru sine, pentru că nu moare pentru Dumnezeu. Dar Dumnezeu e stăpîn și al celor vii, și al celor morți[207]. Nefericirea cuiva nu-l face nefericit, așa cum nedreptatea altuia nu-l face nedrept. Și, după cum nimeni nu-i ia dreptatea și pe Dumnezeu, tot așa nimeni nu-i ia fericirea. Iar dacă

92. In omnibus autem officiosis laboribus, futurae quietis certa exspectatione non frangitur. Quid enim ei nocebit, qui bene uti etiam inimico potest? Eius enim praesidio atque munimento inimicitias non pertimescit, cuius praecepto et dono diligit inimicos. Huic viro in tribulationibus parum est non contristari, nisi etiam gaudeat sciens, *quod tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit, quoniam caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis*. Quis huic nocebit? Quis hunc subiugabit? Homo, qui prosperis rebus proficit, asperis quid profecerit discit. Cum enim mutabilium bonorum adest copia, non eis confidit, sed cum subtrahuntur agnoscit, utrum eum non ceperint, quia plerumque cum adsunt nobis putamus, quod non ea diligamus, sed cum abesse coeperint, invenimus qui simus. Hoc enim sine amore nostro aderat, quod sine dolore discedit. Videtur ergo vincere, cum vincatur, qui superando ad id pervenit, quod cum dolore amissurus est, et vincit, cum vinci videatur, quisquis cedendo ad id pervenit, quod non amittit invitus.

XLVIII. **93.** Quem delectat ergo libertas, ab amore mutabilium rerum liber esse appetat, et quem regnare delectat, uni omnium regnatori deo subditus

vreodată e mișcat cumva de primejdia, păcatul sau durerea cuiva, acceptă să reziste pînă la ajutorul, îndreptarea sau consolarea aceluia[208], nu pînă la moartea lui.

92. Însă, în toate eforturile sale dictate de datorie, el nu se lasă doborît în așteptarea viitoarei liniști asigurate[209]. Căci ce-i va dăuna celui care poate să se folosească bine chiar de dușmanul său? Protejat și susținut de Dumnezeu, prin ale cărui învățătură și dar își iubește dușmanii, el nu se teme de dușmăniile lor. La necazuri, acestui bărbat îi e destul să nu se întristeze, dacă nu chiar să se bucure, știind că *necazul aduce răbdare, iar răbdarea aduce biruință în încercare, iar biruința aceasta aduce speranța. Însă speranța aceasta nu înșală, pentru că dragostea lui Dumnezeu a fost turnată în inimile noastre prin Duhul Sfînt care ne-a fost dat*[210]. Cine-i va dăuna acestuia? Cine-l va supune? Omul care reușește în situații favorabile, în cele nefericite învață ce l-a făcut să reușească. Cîtă vreme există belșug de bunuri schimbătoare, nu are încredere în ele, dar, cînd îi sînt luate, află dacă nu cumva ele nu l-au acaparat, fiindcă, de cele mai multe ori, atunci cînd le avem, socotim că nu ne sînt dragi, dar, cînd încep să ne lipsească, descoperim ce fel sîntem. Căci posedam fără să iubim ceea ce pierdem fără durere. Pare că învinge cînd, de fapt, este învins cel care, învingînd, obține ceea ce va pierde cu durere și, în schimb, deși ar părea că este învins, învinge cel care, renunțînd, ajunge să obțină ceea ce nu pierde cu voia sa. Iubire și posesie

XLVIII. **93.** Așadar, cel ce iubește libertatea ar dori să se elibereze de dragostea pentru lucrurile supuse schimbării; și cel ce iubește puterea să rămînă Iubirea justă

haereat plus eum diligendo quam se ipsum. Et haec est perfecta iustitia, qua potius potiora et minus minora diligimus. Sapientem animam atque perfectam talem diligat, qualem illam videt, stultam non talem, sed quia esse perfecta et sapiens potest, quia nec se ipsum debet stultum diligere. Nam qui se diligit stultum, non proficiet ad sapientiam nec fiet quisquis qualis cupit esse, nisi se oderit qualis est. Sed donec ad sapientiam perfectionemque veniatur, eo animo ferat stultitiam proximi, quo suam ferret, si stultus esset et amaret sapientiam. Quapropter si et ipsa superbia verae libertatis et veri regni umbra est, etiam per ipsam nos commemorat divina providentia, quid significemus vitiosi et quo debeamus redire correcti.

XLIX. **94.** Iam vero cuncta spectacula et omnis illa quae appellatur curiositas quid aliud quaerit quam de rerum cognitione laetitiam? Quid ergo admirabilius, quid speciosius ipsa veritate, ad quam omnis spectator pervenire se cupere confitetur, cum vehementer ne fallatur invigilat et inde se iactat, si aliquid acutius ceteris et vivacius in spectando cognoscat et iudicet? Ipsum denique praestigiatorem nihil aliud quam fallaciam profitentem diligenter intuentur et cautissime observant, et si eluduntur, quia sua non possunt, illius delectantur scientia, qui eos eludit.

supus unicului Dumnezeu, conducător a tot ceea ce există, iubindu-l mai mult pe el decît pe sine însuși. Aceasta e dreptatea desăvîrșită prin care iubim mai degrabă lucrurile însemnate și mai puțin pe cele neînsemnate. [Acela] să iubească sufletul înțelept și desăvîrșit după cum îl vede, iar pe cel nechibzuit nu în același fel [în care-l vede], ci în măsura în care el ar putea deveni desăvîrșit și înțelept, fiindcă nu se cuvine nici pe sine însuși să se iubească în măsura în care e nechibzuit. Căci cel care se iubește pe sine cît timp e nechibzuit nu va ajunge la înțelepciune, și nimeni nu va deveni așa cum își dorește să fie, dacă nu se va urî pe sine așa cum este. Dar, pînă să ajungă la înțelepciune și desăvîrșire, să suporte lipsa de judecată a aproapelui cu acel curaj cu care ar suporta-o și pe a sa proprie, dacă ar fi lipsit de judecată, dar ar iubi înțelepciunea. De aceea, dacă însăși trufia este umbra adevăratei libertăți și a adevăratei împărății, chiar cu ajutorul ei providența ne amintește ce însemnăm noi, păcătoșii, și, odată îndreptați, încotro să mergem.

Curiozitatea: exemplul scamatorului

XLIX. **94.** Ce altceva, de fapt, urmăresc toate spectacolele și tot ceea ce se numește curiozitate, dacă nu bucuria rezultată din cunoașterea lucrurilor ? Ce este, așadar, mai demn de admirat, ce e mai frumos decît adevărul însuși, la care orice spectator mărturisește că ar dori să ajungă, atunci cînd urmărește cu atenție pentru a nu fi înșelat și apoi se fălește dacă, privind, ajunge să-l cunoască și să-l aprecieze cu ceva mai multă pătrundere și mai multă agerime decît ceilalți ? În cele din urmă, ei se uită cu atenție și-l observă foarte precauți pe acest scamator, care nu le oferă nimic altceva decît înșelătorie; iar dacă sînt păcăliți, sînt încîntați de

Nam si et ille nesciret, quibus causis fallantur intuentes, vel nescire crederetur, pariter erranti nullus plauderet. Si quis autem de populo unus eum deprehenderit, maiorem illo laudem se mereri putat, non ob aliud, nisi quia decipi fallique non potuit. Si autem multis apertus sit, non ille laudatur, sed irridentur ceteri, qui talia deprehendere nequeunt. Ita omnis palma cognitioni datur et artificio et comprehensioni veritatis, ad quam nullo modo perveniunt, qui foris eam quaerunt.

95. Itaque in tantas nugas et turpitudines mersi sumus, ut cum interrogati, quid sit melius, verum an falsum, ore uno respondeamus verum esse melius. Iocis et ludis tamen, ubi nos utique non vera, sed ficta delectant multo propensius quam praeceptis ipsius veritatis haereamus. Ita nostro iudicio et ore punimur, aliud ratione approbantes aliud vanitate sectantes. Tamdiu autem est ludicrum et ioculare aliquid, quamdiu novimus, in cuius veri comparatione rideatur. Sed diligendo talia excidimus a vero et non iam invenimus, quarum rerum imitamenta sint, quibus tamquam primis pulchris inhiamus, et ab eis recedentes amplexamur nostra phantasmata. Nam redeuntibus nobis ad investigandam veritatem ipsa in itinere occurrunt et nos transire non sinunt nullis viribus, sed magnis insidiis latrocinantia, non intellegentibus quam late pateat, quod dictum est: *Cavete a simulacris.*

priceperea celui care-i păcălește, pentru că de a lor nu se pot folosi. Căci dacă nici acel scamator n-ar ști din ce cauză spectatorii sînt înșelați sau s-ar crede că nu știe, nimeni nu l-ar mai aplauda pe cel care greșește la fel cu ei. Dacă cineva din public singur va fi descoperit trucul, consideră că merită o laudă mai mare decît scamatorul, nu din alte motive, ci numai pentru că a reușit să nu fie nici păcălit, și nici înșelat. Dar, dacă trucul ar fi dat la iveală multora, nu acela este lăudat, ci sînt luați în rîs ceilalți, care nu sînt capabili să-l descopere. Astfel, răsplata este acordată cunoașterii și îndemînării artistice și înțelegerii adevărului, la care în nici un fel cei care-l caută în afara lor înșiși nu pot ajunge.

Setea de fals

95. Și astfel, sîntem cufundați în prostii dezonorante[211] atît de mari, încît, atunci cînd sîntem întrebați ce este de preferat, adevărul sau falsul, răspundem într-un singur glas că de preferat este adevărul. Totuși, ne-am atașa de jocuri și de glume, unde nu cele adevărate, ci cele false ne încîntă cu mai multă plăcere decît poruncile adevărului însuși. Astfel, sîntem pedepsiți de însăși judecata noastră și de cuvintele noastre, una încuviințînd cu mintea, alta urmînd din deșertăciune. Ceva e distractiv și amuzant numai cît timp știm că, în comparație cu un adevăr, stîrnește rîsul. Dar, iubind astfel de lucruri, ne depărtăm de adevăr și nu ne mai dăm seama ale căror lucruri reale sînt ele imitații, după care tînjim ca și cum ar fi deosebit de frumoase și, îndepărtîndu-ne de ele, prețuim închipuirile noastre. În schimb, dacă apoi ne întoarcem pentru a cerceta adevărul, aceste închipuiri ne ies în cale și nu ne lasă să trecem, atacîndu-ne nu cu forța, ci prin numeroase capcane, neînțelegînd cît de departe țintește vorba: *Feriți-vă de idoli!*[212]

96. Itaque alii per innumerabiles mundos vaga cogitatione volutati sunt, alii deum esse non posse nisi corpus igneum putaverunt, alii candorem lucis immensae per infinita spatia usquequaque porrectum ex una tamen parte quasi nigro quodam cuneo fissum duo adversa regna opinantes et talia rebus constituentes principia cum suis phantasmatibus fabulati sunt. Quos si iurare cogam, utrum haec vera esse sciant, fortasse non audeant, sed vicissim dicant: Tu igitur ostende, quid verum sit. Quibus si nihil responderem, nisi ut illam lucem quaerant, qua eis apparet et certum est aliud esse credere aliud intellegere, iurarent et ipsi nec oculis videri posse istam lucem nec cum aliqua locorum vastitate cogitari et nusquam non praesto esse quaerentibus et nihil ea certius atque serenius inveniri.

97. Quae rursus omnia, quae de hac luce mentis nunc a me dicta sunt, nulla alia quam eadem luce manifesta sunt. Per hanc enim intellego vera esse, quae dicta sunt, et haec me intellegere per hanc rursus intellego. Et hoc rursus et rursus, cum quisque se aliquid intellegere intellegit et id ipsum rursus intellegit, in infinitum pergere intellego et nulla hic esse spatia cuiusquam tumoris aut volubilitatis intellego. Intellego etiam non me posse intellegere, nisi vivam, et me vivaciorem intellegendo fieri certius intellego. Aeterna enim vita vitam temporalem vivacitate ipsa superat, nec quid sit aeternitas nisi intellegendo conspicio. Mentis quippe aspectu omnem mutabilitatem

Iluzia maniheilor

96. Astfel, dintr-o cunoaștere neclară, unii au fost purtați prin nenumărate lumi, alții au considerat că Dumnezeu nu poate să fie decît un corp de foc, în timp ce, pe baza închipuirilor lor, și-au imaginat că strălucirea imensei lumini a fost extinsă peste tot, prin spații infinite, dar că dintr-o parte a fost despicată ca de un cui negru, și de aceea ei își închipuie că există două regate opuse, considerîndu-le începuturile tuturor lucrurilor[213]. Dacă i-aș sili să jure dacă ei știu că acestea sînt adevărate, poate n-ar îndrăzni s-o facă, ci la rîndul lor mi-ar spune: „Arată-ne tu, așadar, ce este adevărul." Dacă eu nu le-aș răspunde nimic altceva decît să caute acea lumină prin care li se arată adevărul, și e sigur că una este ceea ce cred și alta ceea ce înțeleg[214], chiar ei ar jura că acea lumină nu poate fi văzută cu ochii și nu poate fi gîndită în vreo întindere spațială, și că nicăieri nu este la dispoziția celor care o caută și că nu poate fi găsit nimic mai sigur și mai clar decît ea.

Inteligența veșnică

97. De altfel, toate cele care au fost spuse de mine acum despre această lumină a minții sînt evidente numai în virtutea aceleiași lumini. Prin ea, de fapt, înțeleg că sînt adevărate cele spuse și iarăși înțeleg prin această lumină că eu le înțeleg. Și acest lucru se întîmplă iar și iar, ori de cîte ori cineva înțelege că înțelege ceva și înțelege chiar acest lucru. Eu înțeleg că pot ajunge la infinit și înțeleg că aici nu există loc pentru vreo exagerare sau vorbărie. Înțeleg chiar că n-aș putea înțelege, dacă n-aș fi în viață, și înțeleg chiar mai bine că, înțelegînd aceasta, am mai multă viață. Căci prin vitalitatea sa viața eternă întrece viața trecătoare și nu reușesc să-mi dau seama ce e veșnicia decît cu ajutorul inteligenței. Cu ochiul minții,

ab aeternitate seiungo et in ipsa aeternitate nulla spatia temporis cerno, quia spatia temporis praeteritis et futuris rerum motibus constant. Nihil autem praeterit in aeterno et nihil futurum est, quia et quod praeterit esse desinit et quod futurum est nondum esse coepit. Aeternitas autem tantummodo est, nec fuit, quasi iam non sit, nec erit, quasi adhuc non sit. Quare sola ipsa verissime dicere potuit humanae menti: *Ego sum qui sum.* Et de illa verissime dici potuit: *Misit me qui est.*

L. **98.** Cui si nondum possumus inhaerere, obiurgemus saltem nostra phantasmata et tam nugatorios et deceptorios ludos de spectaculo mentis eiciamus. Utamur gradibus, quos nobis divina providentia fabricare dignata est. Cum enim figmentis ludicris nimium delectati evanesceremus in cogitationibus nostris et totam vitam in quaedam vana somnia verteremus rationali creatura serviente legibus suis per sonos ac litteras, ignem, fumum, nubem, columnam, quasi quaedam verba visibilia, cum infantia nostra parabolis ac similitudinibus quodammodo ludere et interiores oculos nostros luto huiusce modi curare non aspernata est ineffabilis misericordia dei.

99. Distinguamus ergo, quam fidem debeamus historiae, quam fidem debeamus intellegentiae, quid mandemus memoriae, verum esse nescientes, sed credentes tamen, et ubi sit verum, quod non venit et transit, sed semper eodem modo manet, qui sit

de fapt, deosebesc între veșnicie și orice lucru supus schimbării, iar în veșnicie nu văd intervale ale timpului, fiindcă intervalele de timp constau din mișcările trecute și viitoare ale lucrurilor[215]. În veșnicie însă, nimic nu a trecut și nu va avea loc, fiindcă și ceea ce a trecut încetează să mai existe și ceea ce va fi încă n-a început să existe. Dar veșnicia este numai așa: nici nu a fost, ca și cum deja nu mai este, nici nu va fi, ca și cum încă nu este. De aceea, numai ea cu foarte multă dreptate a putut să spună unei minți omenești: *Eu sînt cel ce sînt*. Și despre ea cu foarte multă dreptate s-a putut spune: *Cel ce se numește „Eu sînt" m-a trimis*[216].

L. **98.** Dacă încă nu ne putem atașa de veșnicie, măcar să ne pedepsim închipuirile și să alungăm de pe scena minții noastre jocurile atît de frivole și de amăgitoare. Să ne folosim de treptele pe care providența a găsit cu cale să le realizeze pentru noi. Căci, încîntați fiind prea mult de reprezentații distractive, în timp ce ne risipim în judecățile noastre și ne schimbăm întreaga viață pe visări deșarte, Dumnezeu, în mila sa nesfîrșită, în vreme ce creatura rațională se supune legilor sale, nu a refuzat să se joace într-un fel cu noi, copiii lui, cu ajutorul parabolelor și comparațiilor, prin sunete și scrieri, foc, fum, nor, stîlp[217], ca și cum ar fi cuvinte vizibile, și să ne curețe ochii lăuntrici de tina de acest fel[218].

Imaginația mîntuitoare

99. Să judecăm, așadar, cîtă încredere datorăm istoriei, cîtă încredere trebuie să arătăm inteligenței, ce să încredințăm memoriei noi, cei care, neștiind ce-i adevărul, credem totuși în el. Să judecăm, de asemenea, unde se află adevărul care nu vine și se duce, ci

Alegorie și providență

modus interpretandae allegoriae, quae per sapientiam dicta creditur in spiritu sancto. Utrum a visibilibus antiquioribus ad visibilia recentiora eam perducere sufficiat an usque ad animae affectiones atque naturam, an usque ad incommutabilem aeternitatem, an aliae significent gesta visibilia, aliae motus animorum, aliae legem aeternitatis, an aliquae inveniantur, in quibus haec omnia vestiganda sint, et quae sit stabilis fides sive historica et temporalis sive spiritalis et aeterna, ad quam omnis interpretatio auctoritatis dirigenda est, et quid prosit ad intellegenda et obtinenda aeterna, ubi finis est omnium bonarum actionum, fides rerum temporalium, et quid intersit inter allegoriam historiae et allegoriam facti et allegoriam sermonis et allegoriam sacramenti, et ipsa locutio divinarum scripturarum secundum cuius linguae proprietates accipienda sit — habet enim omnis lingua sua quaedam propria genera locutionum, quae cum in aliam linguam transferuntur, videntur absurda —, quid prosit tanta loquendi humilitas, ut non solum ira dei et tristitia et a somno expergefactio et memoria et oblivio et alia nonnulla, quae in bonos homines cadere possunt, sed etiam poenitentiae, zeli, crapulae nomina et alia huius modi in sacris libris inveniantur, et utrum oculi dei et manus et pedes et alia huius generis membra, quae in scripturis nominantur, ad visibilem formam humani corporis referenda sint, an ad significationes intellegibilium et spiritalium potentiarum, sicut galea et scutum et gladius et cingulum et cetera talia. Et quod maxime quaerendum est: quid prosit generi humano, quod sic nobiscum per

rămîne întotdeauna la fel. Să judecăm care este modul în care trebuie să interpretăm alegoria despre care se consideră că a fost spusă de înțelepciune în Duhul Sfînt[219]. Dacă e suficient ca această înțelepciune să ne poarte de la cele vizibile mai demult la cele vizibile mai de curînd sau pînă la sentimentele și natura sufletului sau pînă la eternitatea nesupusă schimbării; dacă unele alegorii semnifică fapte vizibile, altele semnifică pasiunile sufletești, altele legea eternității; și dacă se găsesc altele, în care trebuie cercetate toate aceste lucruri și care e credința stabilă, fie istorică și temporară, fie spirituală și eternă spre care trebuie să fie îndreptată orice interpretare a autorității; și la ce folosește pentru interpretarea și obținerea celor eterne, care e ținta tuturor faptelor bune, credința în lucrurile trecătoare; și ce deosebire este între alegoria istoriei și aceea a faptelor, și între alegoria predicii și aceea a slujbei religioase; și cum însăși limba Sfintelor Scripturi ar trebui înțeleasă conform caracteristicilor fiecărei limbi — căci fiecare limbă are unele expresii care, traduse într-o altă limbă, par absurde; la ce folosește limba atît de simplă prin care în cărțile sfinte se găsesc nu numai expresii care se referă la mînia lui Dumnezeu, la tristețea sa, la trezirea din somn, la memoria sa, la uitarea sa și la alte cîteva lucruri care pot să li se întîmple oamenilor buni, ci chiar termeni precum căința, invidia, beția și altele de felul acesta; și dacă ochii lui Dumnezeu, mîinile, picioarele și alte membre de felul acesta, care sînt menționate în Sfintele Scripturi, trebuie înțelese ca forma vizibilă a trupului uman sau trebuie raportate la semnificația facultăților inteligibile și spirituale, precum coiful și scutul și sabia și centironul și celelalte de acest fel[220]. Și ceea ce

rationalem et genitalem et corporalem creaturam sibi servientem divina providentia locuta est. Quo uno cognito omnis ab animis protervitas puerilis excluditur et introducitur sacrosancta religio.

LI. **100.** Omissis igitur et repudiatis nugis theatricis et poeticis divinarum scripturarum consideratione et tractatione pascamus animum atque potemus vasae curiositatis fame ac siti fessum et aestuantem et inanibus phantasmatibus tamquam pictis epulis frustra refici satiarique cupientem. Hoc vere liberali et ingenuo ludo salubriter erudiamur. Si nos miracula spectaculorum et pulchritudo delectat, illam desideremus videre sapientiam, quae *pertendit usque ad finem fortiter et disponit omnia suaviter*. Quid enim mirabilius vi incorporea mundum corporeum fabricante et administrante? Aut quid pulchrius ordinante et ornante?

LII. **101.** Si autem omnes fatentur per corpus ista sentiri et animum meliorem esse quam corpus, nihilne per se animus ipse conspiciet aut quod conspiciet potest esse nisi multo excellentius longeque praestantius? Immo vero commemorati ab his quae iudicamus intueri, quid sit, secundum quod iudicamus, et ab operibus artium conversi ad legem artium eam speciem mente contuebimur, cuius comparatione foeda sunt, quae ipsius benignitate sunt pulchra. *Invisibilia enim dei a creatura mundi per ea,*

cu deosebire trebuie cercetat: la ce folosește neamului omenesc faptul că providența a vorbit astfel cu noi prin creatura dotată cu rațiune, dătătoare de viață și trupească care-i slujește lui Dumnezeu. O dată cunoscut acest lucru, orice îndrăzneală nechibzuită este înlăturată din suflet și în el pătrunde sfînta credință[221].

Contemplarea înțelepciunii

LI. **100.** Așadar, lăsînd deoparte și renunțînd la frivolitățile teatrului[222] și ale poeziei, să ne hrănim și să ne adăpăm cu cercetarea și studiul Sfintelor Scripturi sufletul obosit și sleit de foamea și de setea deșartei curiozități și care în zadar arde de dorința de a se reface și sătura cu închipuiri fără rost, asemenea unor ospețe bogate reprezentate într-un tablou. Să ne instruim prin această ocupație sănătoasă, într-adevăr aleasă și nobilă. Chiar dacă ne desfată minunățiile și frumusețea spectacolelor, să dorim contemplarea acelei înțelepciuni care *ajunge cu tărie de la o margine la alta a lumii și toate le întocmește preaplăcut*[223]. Căci ce e mai demn de admirat decît forța imaterială care creează și conduce lumea materială? Sau ce e mai frumos decît forța imaterială care o orînduiește și o împodobește?

Cunoaștere și mîntuire

LII. **101.** Întrucît toți recunosc că aceste lucruri sînt percepute prin intermediul trupului și că sufletul e mai bun decît trupul, oare sufletul nu va vedea nimic prin sine, sau ceea ce va vedea nu poate fi decît cu mult mai deosebit și mai remarcabil? Ba chiar, reamintindu-ne cele pe care considerăm că le vedem, regula după care judecăm și, întorcîndu-ne de la operele de artă spre legea artelor, vom contempla cu mintea acea frumusețe în comparație cu care sînt urîte lucrurile care, grație ei, sînt frumoase. *Cele nevăzute*

quae facta sunt, intellecta conspiciuntur et sempiterna eius virtus et divinitas. Haec est a temporalibus ad aeterna regressio et ex vita veteris hominis in novum hominem reformatio. Quid est autem, unde homo commemorari non possit ad virtutes capessendas, quando de ipsis vitiis potest? Quid enim appetit curiositas nisi cognitionem, quae certa esse non potest nisi rerum aeternarum et eodem modo se semper habentium? Quid appetit superbia nisi potentiam, quae refertur ad agendi facilitatem, quam non invenit anima perfecta nisi deo subdita et ad eius regnum summa caritate conversa? Quid appetit voluptas corporis nisi quietem, quae non est nisi ubi nulla est indigentia et nulla corruptio? Cavendi sunt ergo inferiores inferi, id est post hanc vitam poenae graviores, ubi nulla potest esse commemoratio veritatis, quia nulla ratiocinatio, ideo nulla ratiocinatio, quia non eam perfundit *lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Quare festinemus et ambulemus, cum dies praesto est, ne nos tenebrae comprehendant. Festinemus a secunda morte liberari, ubi nemo est, qui memor sit dei, et ab inferno, ubi nemo confitebitur deo.

LIII. **102.** Sed miseri homines, quibus cognita vilescunt, et novitatibus gaudent, libentius discunt quam norunt, cum cognitio sit finis discendi. Et quibus vilis est facilitas actionis, libentius certant

ale lui Dumnezeu se văd de la facerea lumii, înțelegîndu-se din făpturi, adică veșnica lui putere și dumnezeire[224]. Aceasta e întoarcerea de la cele trecătoare la cele eterne și reînnoirea vieții cu trecerea de la omul vechi la cel nou. Există ceva prin care omul n-ar putea să-și amintească virtuțile pentru a căuta să le obțină, de vreme ce pînă și viciile pot îndeplini acest lucru? Căci ce dorește curiozitatea, dacă nu cunoașterea care nu poate fi sigură decît privind lucrurile eterne și cele care se găsesc totdeauna în același fel[225]? Ce dorește trufia, dacă nu puterea care se raportează la libertatea de acțiune, pe care sufletul desăvîrșit nu o găsește decît dacă i se supune lui Dumnezeu și se îndreaptă cu cea mai mare dragoste spre împărăția lui? Ce dorește plăcerea trupească, dacă nu liniștea care se află numai acolo unde nu există nici o lipsă și nici un viciu? Așadar, cei păcătoși trebuie să se ferească de cei și mai păcătoși, adică de pedepsele mai grave de care putem să avem parte după această viață, unde nu poate exista nici o amintire a adevărului, fiindcă nu există nici o judecată — și nu există nici o judecată, fiindcă pe ea nu o scaldă *lumina cea adevărată, care luminează pe tot omul care vine în lume*[226]. De aceea, să ne grăbim și să mergem, cît timp mai e încă ziuă, ca să nu ne prindă întunericul[227]. Să ne grăbim să ne eliberăm de a doua moarte[228] — unde nu există nimeni care să-și amintească de Dumnezeu — și să ne eliberăm de infernul unde nimeni nu i se va mărturisi lui Dumnezeu[229].

LIII. **102.** Dar oamenii nefericiți, pentru care cele cunoscute își pierd valoarea, iar ei se bucură de noutăți, preferă să învețe mai degrabă decît să cunoască, deși cunoașterea e scopul învățăturii. Iar cei care nu

Împlinirea și depășirea dorinței

quam vincunt, cum victoria sit finis certandi. Et quibus vilis est corporis salus, malunt vesci quam satiari et malunt frui genitalibus membris quam nullam talem commotionem pati. Inveniuntur etiam, qui malunt dormire quam non dormitare, cum omnis illius voluptatis finis sit non esurire ac sitire et non desiderare concubitum et non esse corpore fatigato.

103. Quare qui fines ipsos desiderant, prius curiositate carent cognoscentes eam esse certam cognitionem, quae intus est, et ea perfruentes, quantum in hac vita queunt. Deinde accipiunt actionis facilitatem pervicacia posita scientes maiorem esse faciliorem-que victoriam non resistere animositati cuiusquam et hoc, quantum in hac vita queunt, sentiunt. Postremo etiam quietem corporis abstinendo ab his rebus, sine quibus agi haec vita potest. Ita gustant, quam suavis est dominus. Nec erit dubium, quid post hanc vitam futurum sit, et perfectionis suae fide, spe, caritate nutriuntur. Post hanc autem vitam et cognitio perficietur; quia *ex parte nunc scimus. Cum autem venerit quod perfectum est*, non erit ex parte et pax omnis aderit. Nunc enim alia lex in membris meis repugnat legi mentis meae, sed liberabit nos de corpore mortis huius gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum. Quia ex magna parte concordamus cum adversario, dum cum illo sumus in via, et tota sanitas et nulla indigentia et nulla fatigatio aderit corpori, quia corruptibile hoc tempore atque ordine suo, quo

prețuiesc libertatea de acțiune preferă să lupte mai degrabă decît să învingă, deși victoria e scopul luptei. Iar cei care nu prețuiesc sănătatea trupului preferă să mănînce mai degrabă decît să fie sătui și preferă să-și procure plăcere prin intermediul organelor reproducerii mai degrabă decît să nu simtă o astfel de excitare. Sînt chiar unii care preferă să doarmă mai degrabă decît să nu moțăie, deși orice scop al acelei plăceri este de a nu fi flămînd și însetat și de a nu dori raportul sexual și de a nu avea trupul obosit.

Cunoașterea desăvîrșită

103. De aceea, cei care doresc să atingă chiar scopurile ca atare renunță mai întîi la curiozitate, fiindcă știu că adevărata cunoaștere este cea lăuntrică, și se bucură de ea cît pot ei în viața aceasta. Apoi, renunțînd la orice îndîrjire, ating libertatea de acțiune, știind că a nu se opune ostilității cuiva constituie o victorie mai mare și mai ușoară și înțeleg aceasta pe cît e posibil în această viață. În sfîrșit, ei obțin chiar liniștea corpului, abținîndu-se de la lucrurile fără de care nu poate fi dusă viața aceasta: astfel, ei gustă cît este de binevoitor Domnul[230]. Nu le va fi un lucru necunoscut ce va fi după viața aceasta și se hrănesc cu credință, cu speranță și cu dragoste în vederea propriei desăvîrșiri[231]. După viața aceasta, însăși cunoașterea va deveni desăvîrșită, de vreme ce *în parte cunoaștem. Dar, cînd va veni ceea ce este desăvîrșit*, nu va mai fi *în parte*[232] și întreaga pace va domni. Căci acum, în mădularele mele, o altă lege se împotrivește legii minții mele, dar harul lui Dumnezeu, prin Isus Cristos, Domnul nostru, ne va elibera de acest trup al morții[233]. Fiindcă, atîta timp cît sîntem pe drum cu adversarul nostru[234], în mare parte sîntem

resurrectio carnis futura est, induetur incorruptione. Non mirum autem, si hoc dabitur his, qui in cognitione solam veritatem amant et in actione solam pacem et in corpore solam sanitatem. Hoc enim in eis perficietur post hanc vitam, quod in hac vita plus diligunt.

LIV. **104.** Qui ergo male utuntur tanto mentis bono, ut extra eam visibilia magis appetant, quibus ad conspicienda et diligenda intellegibilia commemorari debuerunt, dabuntur eis exteriores tenebrae. Harum quippe initium est carnis prudentia et sensuum corporeorum imbecillitas. Et qui certaminibus delectantur, alienabuntur a pace et summis difficultatibus implicabuntur. Initium enim summae difficultatis est bellum atque contentio. Et hoc significare arbitror, quod ligantur ei manus et pedes, id est facilitas omnis aufertur operandi. Et qui sitire et esurire volunt et in libidinem ardescere et defatigari, ut libenter edant et bibant et concumbant et dormiant, amant indigentiam, quod est initium summorum dolorum. Perficietur ergo in eis quod amant, ut ibi eis sit ploratus et stridor dentium.

de acord cu el. Trupul se va bucura de o sănătate deplină și nu va avea parte de nici o lipsă și de nici un moment de oboseală, fiindcă, deși este muritor, în timpul și conform ordinii în care va avea loc reînvierea trupului, se va îmbrăca în nemurire[235]. Însă nu-i de mirare dacă nemurirea va fi dată celor care în cunoaștere iubesc numai adevărul și în acțiune numai pacea și în trup numai sănătatea; căci, după viața aceasta, se va desăvîrși în ei ceea ce ei iubesc mai mult în această viață.

Diversitatea destinului celor damnați

LIV. **104.** Așadar, cei ce se folosesc rău de un bun atît de mare al minții, încît caută dincolo de aceasta mai mult lucrurile vizibile, de care ar fi trebuit să-și amintească pentru a observa și îndrăgi lucrurile inteligibile, vor avea parte de întunericul de afară[236]. Începutul tenebrelor apare cu siguranță din pornirea trupului[237] și din slăbiciunea simțurilor trupului. Cei care-și găsesc plăcerea în lupte se vor îndepărta de pace și vor avea parte de cele mai mari dificultăți; căci începutul celei mai mari dificultăți îl constituie tocmai războiul și rivalitatea. Eu socotesc că aceasta înseamnă că mîinile și picioarele le sînt legate, adică orice posibilitate de acțiune le este luată. Cei care vor să fie însetați și flămînzi și să se aprindă de patimă și să fie osteniți de acestea ca să mănînce și să bea cu mai multă plăcere și să se culce împreună și să doarmă — iubesc lipsa, care este începutul celor mai mari dureri. Așadar, acestora li se va îndeplini ceea ce iubesc, așa încît ei să aibă parte acolo de *plînset și de scrîșnetul dinților*[238].

105. Plures enim sunt, qui haec omnia initia simul diligunt et quorum vita est spectare, contendere, manducare, bibere, concumbere, dormire et in cogitatione sua nihil aliud quam phantasmata, quae de tali vita colligunt, amplexari et ex eorum fallacia superstitionis vel impietatis regulas figere, quibus decipiuntur et quibus inhaerent, etiamsi ab illecebris carnis se abstinere conentur, quia non bene utuntur talento sibi commisso, id est mentis acie, qua videntur omnes, qui docti aut urbani aut faceti nominantur, excellere, sed habent eam in sudario ligatam aut in terra obrutam, id est delicatis et superfluis rebus aut terrenis cupiditatibus involutam et oppressam. Ligabuntur ergo his manus et pedes et mittentur in tenebras exteriores. Ibi erit ploratus et stridor dentium, non quia ipsa dilexerunt — quis enim haec diligat ? — sed quia illa, quae dilexerunt, initia istorum sunt et necessario dilectores suos ad ista perducunt. Qui enim magis amant ire quam redire aut pervenire, in longinquiora mittendi sunt, *quoniam caro sunt et spiritus ambulans et non revertens.*

106. Qui vero bene utitur vel ipsis quinque sensibus corporis ad credenda et praedicanda opera dei et nutriendam caritatem ipsius vel actione et cognitione ad pacificandam naturam suam et cognoscendum deum, intrat in gaudium domini sui. Propterea talentum, quod male utenti aufertur, illi datur, qui talentis quinque bene usus est, non quia transferri potest

Întunericul falsei cunoașteri și iubiri

105. Căci mai mulți sînt cei care iubesc în același timp toate aceste începuturi și a căror viață constă în a asista la spectacole, a se lua la întrecere, a mînca, a bea, a se culca cu cineva, a dormi și a nu strînge în mintea lor nimic altceva decît imagini ale închipuirii pe care ei le dobîndesc din acest fel de viață și în a fixa regulile superstiției sau necredinței, deducîndu-le din astfel de imagini false. Prin acestea, sînt înșelați și de acestea se atașează, deși încearcă să se abțină de la ispitele cărnii, fiindcă nu se folosesc bine de talantul încredințat lor[239], adică de perspicacitatea minții prin care se pare că se disting toți cei care sînt numiți învățați sau cultivați sau spirituali, dar ei au acea comoară legată în batistă sau îngropată în pămînt, adică învelită și acoperită de lucruri delicate și fără rost sau de plăcerile trupești. Așadar, mîinile și picioarele le vor fi legate și ei vor fi trimiși în întunericul de afară[240], unde va fi plînsetul și scrîșnetul dinților, nu fiindcă ei le-au îndrăgit pe acestea — căci cine le-ar iubi? —, ci fiindcă cele pe care ei le-au iubit sînt începuturile plînsetului și scrîșnetului dinților și-i duc în mod inevitabil la ele pe cei care le iubesc[241]. Căci cei cărora le place mai mult să continue drumul decît să se întoarcă și să ajungă la capăt trebuie trimiși spre locurile mai depărtate, *că trup sînt ei, suflare ce trece și nu se mai întoarce*[242].

Răsplata celor drepți

106. În schimb, cel care se folosește bine fie de cele cinci simțuri ale trupului pentru a crede și a vesti faptele lui Dumnezeu și pentru a cultiva dragostea lui, fie de acțiune și de judecată pentru a-și împăca firea sa și pentru a-l cunoaște pe Dumnezeu intră în bucuria stăpînului său[243]. De aceea, talantul care-i este luat celui care se folosește rău de el este dat celui care s-a folosit

acumen intellegentiae, sed ita significatum est posse hoc amittere negligentes et impios ingeniosos et ad eam pervenire diligentes et pios quamvis ingenio tardiores. Non enim datum est illud talentum ei, qui acceperat duo, — habet enim et hoc, qui iam in actione et cognitione bene vivit — sed ei, qui acceperat quinque. Nondum enim habet ad aeterna contemplanda idoneam mentis aciem, qui visibilibus tantum, id est temporalibus credit, sed habere potest, qui horum omnium sensibilium deum artificem laudat et eum persuadet fide et exspectat spe et quaerit caritate.

LV. **107.** Quae cum ita sint, hortor vos, homines charissimi et proximi mei, meque ipsum hortor vobiscum, ut ad id, quo nos per sapientiam suam deus hortatur, quanta possumus celeritate curramus. Non diligamus mundum, quoniam *omnia quae in mundo sunt, concupiscentia carnis et concupiscentia oculorum est et ambitio saeculi.* Non diligamus per carnis voluptatem corrumpere atque corrumpi, ne ad miserabiliorem corruptionem dolorum tormentorumque veniamus. Non diligamus certamina, ne angelis, qui talibus gaudent, in potestatem demur humiliandi, vinciendi, verberandi. Non diligamus visibilia spectacula, ne ab ipsa veritate aberrando et amando umbras in tenebras proiciamur.

108. Non sit nobis religio in phantasmatibus nostris. Melius est enim qualecumque verum quam

bine de cei cinci talanți[244], nu fiindcă ascuțimea inteligenței ar putea fi transferată, ci astfel s-a demonstrat că cei inteligenți, dar nepăsători și necredincioși, pot să și-o piardă, pe cînd cei sîrguincioși și pioși, deși mai înceți în judecată, vor avea parte de inteligență. Căci acel talant nu este dat celui care primise doi — fiindcă cel care-l posedă se comportă deja bine în acțiune și în judecată —, ci celui care primise cinci talanți. Căci cel care crede numai în cele vizibile, adică în cele trecătoare, nu are încă ascuțimea minții potrivită pentru a contempla cele eterne, dar cel care-l laudă pe Dumnezeu, creatorul tuturor lucrurilor sensibile, poate s-o aibă și-l convinge de credința sa și-l așteaptă cu speranță și-l caută cu dragoste[245].

LV. **107.** Pentru că lucrurile stau așa, vă îndemn pe voi, oamenii cei mai dragi și cei mai apropiați mie, și odată cu voi mă îndemn și pe mine însumi să alergăm cît de repede putem spre ceea ce Dumnezeu ne îndeamnă prin înțelepciunea sa. Să nu iubim lumea, pentru că *toate cîte sînt pe lume înseamnă pofta trupului și pofta ochilor și trufia vieții*[246]. Să nu ne fie drag să corupem și să ne lăsăm corupți de pofta trupului, ca să nu ajungem la coruperea mai jalnică ce aduce după sine dureri și chinuri. Să nu îndrăgim vrajba, ca să nu fim încredințați puterii îngerilor pe care-i bucură astfel de lucruri, de a umili, a înlănțui, a biciui[247]. Să nu îndrăgim spectacolele vizibile, ca nu cumva, abătîndu-ne de la adevăr și iubind umbrele, să fim aruncați în întuneric[248].

Disprețul față de lume

108. Să nu ne facem religie din cultul reprezentărilor noastre deșarte. Căci orice lucru adevărat este

Idolatria

omne, quidquid pro arbitrio fingi potest, et tamen animam ipsam, quamvis anima vera sit, cum falsa imaginatur, colere non debemus. Melior est vera stipula quam lux inani cogitatione pro suspicantis voluntate formata, et tamen stipulam, quam sentimus et tangimus, dementis est credere colendam. Non sit nobis religio humanorum operum cultus. Meliores enim sunt ipsi artifices, qui talia fabricantur, quos tamen colere non debemus. Non sit nobis religio cultus bestiarum. Meliores enim sunt extremi homines, quos tamen colere non debemus. Non sit nobis religio cultus hominum mortuorum, quia si pie vixerunt non sic habentur, ut tales quaerant honores, sed illum a nobis coli volunt, quo illuminante laetantur meriti sui nos esse consortes. Honorandi ergo sunt propter imitationem, non adorandi propter religionem. Si autem male vixerunt, ubicumque sint, non sunt colendi. Non sit nobis religio cultus daemonum, quia omnis superstitio, cum sit magna poena hominum et periculosissima turpitudo, honor est ac triumphus illorum.

109. Non sit nobis religio terrarum cultus et aquarum, quia istis purior et lucidior est aer etiam caliginosus, quem tamen colere non debemus. Non sit nobis religio etiam purioris aeris et serenioris cultus, quia luce absente inumbratur, et purior illo est fulgor ignis etiam huius, quem tamen quoniam pro voluntate accendimus et exstinguimus, colere utique non debemus. Non sit nobis religio cultus corporum

mai bun decît ceea ce poate fi imaginat după bunul nostru plac; totuși, n-ar trebui să venerăm chiar sufletul, oricît de adevărat ar fi el, cînd își imaginează lucruri false. Un fir de pai adevărat este mai bun decît lumina produsă printr-o cugetare deșartă, după bunul plac al celui care o concepe, și totuși a considera că firul de pai pe care-l simțim și-l atingem trebuie venerat e curată nebunie. Să nu ne facem religie din cultul creațiilor omenești. Căci sînt mai buni artiștii care realizează astfel de opere, pe care totuși nu trebuie să le venerăm. Să nu ne facem religie din cultul animalelor. Căci mai buni sînt cei de pe urmă oameni, pe care totuși nu trebuie să-i venerăm. Să nu ne facem religie din cultul morților, fiindcă, chiar dacă au trăit în sfințenie, nu sînt considerați așa încît să pretindă astfel de onoruri, ci vor ca noi să-l venerăm pe cel de lumina căruia se bucură, știindu-ne părtași la slava lui. Așadar, ei trebuie onorați ca modele, nu ca obiecte ale cultului religios. Dacă însă ei au trăit rău, oriunde s-ar afla, nu trebuie venerați. Să nu ne facem religie din cultul demonilor, fiindcă orice superstiție, în timp ce pentru ei e o onoare și un triumf, pentru oameni e o mare suferință și o foarte periculoasă infamie.

109. Să nu ne facem religie din cultul pămîntului și apelor[249], fiindcă aerul, chiar încețoșat, este mai limpede și mai luminos decît ele; totuși, nu trebuie să-l venerăm. Să nu ne facem religie din cultul aerului mai pur și mai senin, fiindcă, în absența luminii, el se întunecă. Chiar și para acestui foc este mai pură ca focul, care, fiindcă-l aprindem și-l stingem după voința noastră, oricum nu trebuie venerat. Să nu ne facem

Falsele religii

aethereorum atque coelestium, quae quamvis omnibus ceteris corporibus recte praeponantur, melior tamen ipsis est quaecumque vita. Quapropter si animata sunt, melior est quaevis anima per se ipsam quam corpus quodlibet animatum, et tamen animam vitiosam nemo colendam esse censuerit. Non sit nobis religio cultus illius vitae, qua dicuntur arbores vivere, quoniam nullus sensus in illa est et ex eo genere est ista, qua nostri etiam corporis numerositas agitur, qua etiam capilli et ossa vivunt, quae sine sensu praeciduntur. Hac autem melior est vita sentiens, et tamen vitam bestiarum colere non debemus.

110. Non sit nobis religio vel ipsa perfecta et sapiens anima rationalis sive in ministerio universitatis sive in ministerio partium stabilita, sive quae in summis hominibus exspectat commutationem reformationemque portionis suae, quoniam omnis vita rationalis, si perfecta est, incommutabili veritati secum intrinsecus sine strepitu loquenti obtemperat, non obtemperans autem vitiosa fit. Non ergo per se excellit, sed per illam, cui libenter obtemperat. Quod ergo colit summus angelus, id colendum est etiam ab homine ultimo, quia ipsa hominis natura id non colendo facta est ultima. Non enim aliunde sapiens angelus, aliunde homo, aliunde ille verax, aliunde homo, sed ab una incommutabili sapientia et veritate. Nam idipsum actum est temporali dispensatione ad salutem nostram, ut naturam humanam ipsa dei virtus et dei sapientia incommutabilis et consubstantialis patri et coaeterna suscipere dignaretur, per

religie din cultul corpurilor strălucitoare și cerești, care, deși sînt puse mai presus decît toate celelalte corpuri, totuși orice formă de viață e mai bună decît ele. De aceea, dacă este însuflețit, orice suflet este mai bun prin sine însuși decît orice corp însuflețit, și totuși nimeni n-ar considera că un suflet păcătos trebuie venerat. Să nu ne facem religie din cultul acelei vieți prin care se spune că arborii trăiesc, fiindcă aceștia nu au nici un simț și în acest fel este și acea viața care dă trupului nostru armonie și prin care trăiesc chiar firele de păr și oasele, care sînt tăiate ca fiind fără viață. Însă viața sensibilă e mai bună decît această viață, și totuși noi nu trebuie să venerăm viața animalelor.

Îngerii și religia adevărată

110. Să nu ne facem religie din cultul sufletului rațional, desăvîrșit și înțelept, pus fie în slujba întregii lumi, fie a părților ei, care, în oamenii desăvîrșiți, așteaptă schimbarea și refacerea proporțiilor sale, fiindcă orice viață rațională, dacă e desăvîrșită, se supune adevărului neschimbător care-i vorbește dinăuntru fără sunet, în timp ce, nesupunîndu-se adevărului, devine păcătos. Sufletul nu se înalță deci prin sine, ci prin adevărul căruia i se supune de bunăvoie. Așadar, ceea ce venerează îngerul desăvîrșit trebuie venerat pînă și de cel mai de pe urmă om, fiindcă natura omului a devenit, nevenerîndu-l[250] pe acesta, cea mai de pe urmă[251]. Căci îngerul nu e înțelept dintr-un motiv și omul din alt motiv, îngerul care vorbește nu e adevărat dintr-un motiv și omul din alt motiv, ci ambii sînt astfel dintr-o unică și neschimbătoare și adevărată înțelepciune. Căci acest lucru a fost făcut spre mîntuirea noastră, care transcende timpurile, așa încît pînă și puterea divină și înțelepciunea[252] lui Dumnezeu

quam nos doceret id esse homini colendum, quod ab omni creatura intellectuali et rationali colendum est. Hoc etiam ipsos optimos angelos et excellentissima ministeria dei velle credamus, ut unum cum ipsis colamus deum, cuius contemplatione beati sunt. Neque enim et nos videndo angelum beati sumus, sed videndo veritatem, qua etiam ipsos diligimus angelos et his congratulamur. Nec invidemus, quod ea paratiores et nullis molestiis interpedientibus perfruuntur, sed magis eos diligimus, quoniam et nos tale aliquid sperare a communi domino iussi sumus. Quare honoramus eos caritate, non servitute, nec eis templa constituimus, nolunt enim se sic honorari a nobis, quia nos ipsos, cum boni sumus, templa summi dei esse noverunt. Recte itaque scribitur hominem ab angelo prohibitum, ne se adoraret, sed unum dominum, sub quo ei esset et ille conservus.

111. Qui autem nos invitant, ut sibi serviamus et tamquam deos colamus, similes sunt superbis hominibus, quibus si liceat similiter coli volunt. Sed istos homines perpeti minus periculosum est — omnis enim hominum dominatus in homines aut dominantium aut servientium morte finitur — servitus autem sub angelorum malorum superbia propter ipsum tempus, quod est post mortem, magis metuenda est. Illud etiam cuivis cognoscere facile est, quod sub homine dominante liberas cogitationes habere concessum est. Illos autem dominos in mentibus ipsis

neschimbată și de aceeași natură cu Tatăl și coeternă cu el să binevoiască să-și asume natura umană, prin care să ne învețe că omul trebuie să venereze ceea ce trebuie să venereze orice ființă dotată cu intelect și rațiune. Să fim încredințați că pînă și îngerii cei mai buni și slujitorii desăvîrșiți ai lui Dumnezeu vor să-l venerăm împreună cu ei pe unicul Dumnezeu prin contemplarea căruia sînt fericiți. Căci nu devenim fericiți văzînd îngerul, ci văzînd adevărul prin care iubim și îngerii și-i lăudăm pe aceștia. Nici nu-i invidiem pe ei, fiindcă, atunci cînd nu intervine nici un impediment, cei mai pregătiți se bucură de adevăr, ci îi iubim mai mult pe aceștia, fiindcă ni s-a și poruncit să sperăm așa ceva de la stăpînul comun. De aceea, îi onorăm pe ei cu dragoste, nu prin supunere și nu le înălțăm temple, căci nu vor să fie onorați astfel de noi, fiindcă ei știu că noi înșine sîntem, atunci cînd sîntem buni, templul Dumnezeului suprem[253]. De aceea, corect stă scris că omul este oprit de înger să se adore pe sine, ci este îndemnat să-l adore pe unicul stăpîn sub care și omul este împreună slujitor cu îngerul[254].

Supunere politică și supunere teologică

111. Dar îngerii care ne invită să-i slujim și să-i venerăm ca pe niște zei sînt asemeni oamenilor trufași, cărora, dacă li s-ar permite, vor să fie venerați la fel[255]. E mai puțin periculos să-i suporți pe acești oameni — căci orice dominație a oamenilor asupra oamenilor se sfîrșește prin moartea fie a stăpînilor, fie a supușilor —, însă trebuie să ne temem mai mult de sclavia impusă de trufia îngerilor răi, din cauza timpului care urmează după moarte. Căci e ușor pentru oricine să știe că omului i-a fost lăsat, sub dominația omului, să gîndească liber. Însă noi ne temem de acei

formidamus, qui unus est oculus intuendae ac percipiendae veritatis. Quare si omnibus potestatibus, quae dantur hominibus ad regendam rempublicam, pro nostro vinculo subditi sumus, reddentes Caesari, quod Caesaris est, et deo, quod dei est, non est metuendum, ne hoc post nostram mortem aliquis exigat. Et aliud est servitus animae, aliud servitus corporis. Iusti autem homines et in uno deo habentes omnia gaudia sua, quando per eorum facta deus benedicitur, congratulantur laudantibus, cum vero ipsi tamquam ipsi laudantur, corrigunt errantes, quos possunt; quos autem non possunt, non eis gratulantur et ab illo vitio corrigi volunt. Quibus similes vel etiam mundiores atque sanctiores sunt boni angeli et omnia sancta dei ministeria, quid metuimus, ne aliquem illorum offendamus, si non superstitiosi fuerimus, cum ipsis adiuvantibus ad unum deum tendentes et ei uni religantes animas nostras, unde religio dicta creditur, omni superstitione careamus?

112. Ecce unum deum colo unum omnium principium et sapientiam, qua sapiens est, quaecumque anima sapiens est, et ipsum munus quo beata sunt, quaecumque beata sunt. Quisquis angelorum diligit hunc deum, certus sum, quod etiam me diligit. Quisquis in illo manet et potest humanas preces sentire, in illo me exaudit. Quisquis ipsum habet bonum suum, in ipso me adiuvat nec mihi eius participationem potest invidere. Dicant ergo mihi adoratores

stăpîni ai minții noastre care reprezintă singurul ochi ce trebuie să vadă și să perceapă adevărul. De aceea, dacă noi, în locul lanțului nostru, sîntem supuși tuturor organelor puterii date oamenilor pentru a conduce statul, dînd cezarului ce este al cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu[256], nu trebuie să ne fie teamă că va cere cineva de la noi acest lucru și după moartea noastră. Una e sclavia sufletului, și alta sclavia trupului. Însă oamenii drepți și cei care-și găsesc numai în Dumnezeu toată bucuria lor, cînd Dumnezeu este binecuvîntat prin faptelor lor, îi laudă pe cei care-i laudă. În schimb, cînd ei înșiși sînt lăudați pentru ei înșiși, cei drepți îi îndreaptă, pe cît pot, pe cei care comit această greșeală; însă pe cei pe care nu-i pot lăuda, nu-i felicită, dar vor să-i îndrepte de acel viciu. Dar asemeni acestora sau chiar mai curați și mai sfinți sînt îngerii cei buni și toți sfinții slujitori ai lui Dumnezeu; de ce ne mai temem să nu jignim pe vreunul dintre ei, cu toate că nu am fi superstițioși, de vreme ce, cu ajutorul lor, încercînd să ajungem la unicul Dumnezeu și doar de acesta legîndu-ne sufletele (de unde se crede că provine cuvîntul „religie“[257]), am fi eliberați de orice superstiție?

112. Iată, eu îl venerez pe unicul Dumnezeu, unicul început al întregii creații și înțelepciunea prin care orice suflet înțelept este înțelept și însuși darul prin care sînt preafericite cele ce sînt preafericite. Oricare dintre îngeri îl iubește pe acest Dumnezeu sînt sigur că mă iubește și pe mine. Oricine rămîne în el și poate să audă rugăciunile omenești mă aude în el. Oricine îl are pe el ca bunul său mă ajută în el și nu-mi poate pizmui participarea la fericirea lui.

Venerația înțelepciunii divine

aut adulatores partium mundi, quem non optimum sibi conciliet, qui hoc unum colit, quod omnis optimus diligit, et cuius cognitione gaudet, et ad quod principium recurrendo fit optimus. Quisquis vero angelus excessus suos diligit et veritati esse subditus non vult et privato suo laetari cupiens a communi omnium bonorum et vera beatitudine lapsus est, cui omnes mali subiugandi et premendi, nullus autem bonus, nisi exercendus in potestatem datur. Nullo dubitante non est colendus, cuius laetitia est nostra miseria et cuius damnum est nostra reversio.

113. Religet ergo nos religio uni omnipotenti deo, quia inter mentem nostram, qua illum intellegimus patrem et veritatem, id est lucem interiorem, per quam illum intellegimus, nulla interposita creatura est. Quare ipsam quoque veritatem nulla ex parte dissimilem in ipso et cum ipso veneremur, quae forma est omnium, quae ab uno facta sunt et ad unum nituntur. Unde apparet spiritalibus animis per hanc formam esse facta omnia, quae sola implet, quod appetunt omnia. Quae tamen omnia neque fierent a patre per filium neque suis finibus salva essent, nisi deus summe bonus esset, qui et nulli naturae, quae ab ipso bona esse posset, invidit, et in bono ipso alia, quantum vellent, alia, quantum possent, ut manerent, dedit. Quare ipsum donum dei cum patre et filio aeque incommutabile colere et tenere nos convenit: unius

Să-mi spună, așadar, adoratorii sau adulatorii[258] părților lumii ce altă ființă ce nu e desăvîrșită și-o apropie cel ce cinstește acest singur fapt pe care orice ființă desăvîrșită îl iubește și de a cărui cunoaștere se bucură și spre care, întorcîndu-se din nou ca spre un început, devine desăvîrșit. Dar orice înger care îndrăgește actele sale de trufie și nu vrea să se supună adevărului și, dorind să se bucure de bunul său, s-a depărtat de binele comun[259] și de adevărata fericire. El trebuie să-i supună și să-i strivească pe toți cei răi, însă nici un om bun nu este dat în puterea acestuia, decît cel care trebuie pus la încercare. Fără îndoială, nu trebuie venerat cel a cărui bucurie înseamnă nenorocirea noastră și a cărui damnare înseamnă reîntoarcerea noastră.

Religia trinitară

113. Religia, așadar, să ne lege[260] de unicul Dumnezeu atotputernic, de vreme ce în mintea noastră prin care-l recunoaștem ca Tată și ca adevăr, adică lumina interioară prin care îl înțelegem, nici o creatură nu este interpusă între noi și el. De aceea, să venerăm în el și cu el însuși adevărul, sub nici un aspect deosebit de el, care e forma tuturor lucrurilor care de Unul au fost făcute și care spre Unul se îndreaptă. De aceea, sufletele spirituale își dau seama că toate lucrurile au fost făcute după acest model, care singur duce la îndeplinire ceea ce toate lucrurile doresc. Totuși, toate acestea nici n-ar fi fost făcute de Tatăl prin Fiul, și nici n-ar fi rămas întregi în limitele naturii lor dacă Dumnezeu n-ar fi în cel mai înalt grad bun. El nu invidiază nici o natură care, prin lucrarea sa, ar putea să fie bună și a consimțit ca unele să rămînă în binele însuși cît ar voi, și altele cît ar putea. De aceea,

substantiae trinitatem, unum deum, a quo sumus, per quem sumus, in quo sumus, a quo discessimus, cui dissimiles facti sumus, a quo perire non permissi sumus, principium, ad quod recurrimus, et formam, quam sequimur, et gratiam, qua reconciliamur; unum, quo auctore conditi sumus, et similitudinem eius, per quam ad unitatem formamur, et pacem, qua unitati adhaeremus, deum, qui dixit: *Fiat,* et verbum, per quod factum est omne, quod substantialiter et naturaliter factum est, et donum benignitatis eius, quo placuit et conciliatum est auctori suo, ut non interiret, quidquid ab eo per verbum factum est, unum deum, quo creatore vivimus, per quem reformati sapienter vivimus, quem diligentes et quo fruentes beate vivimus, unum deum ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia. Ipsi gloria in saecula saeculorum. Amen.

împreună cu Tatăl și Fiul, se cuvine să venerăm și să păstrăm darul lui Dumnezeu la fel de neschimbător: Treimea unei singure substanțe[261], unicul Dumnezeu de la care sîntem, prin care sîntem, pentru care sîntem[262], de care noi ne-am separat, cu care am încetat să mai semănăm, care nu ne-a îngăduit să pierim. El este începutul la care ne întoarcem și modelul pe care îl urmăm și harul prin care sîntem împăcați; unicul Dumnezeu, prin lucrarea căruia am fost creați și prin asemănarea cu care am fost formați spre unitate și prin pacea căruia rămînem atașați de unitate. El este Dumnezeu care a spus: *Să fie*[263] și Cuvîntul prin care a fost făcut tot ceea ce a fost făcut în mod substanțial și natural; darul bunăvoinței acestuia prin care autorul său a vrut și a consimțit să nu moară orice a fost făcut de el prin Cuvîntul său. El este unicul Dumnezeu care ne-a creat pentru a ne da viață, prin care noi, schimbați, trăim în mod înțelept, pe care iubindu-l și de care bucurîndu-ne trăim fericiți[264]. El este unicul Dumnezeu din care, prin care, pentru care toate au fost făcute. Mărire lui în vecii vecilor. Amin[265].

NOTE

[1] Cf. *Ioan*, 14, 6.

[2] Succesiunea conjuncțiilor formează în frază o figură de stil (*polysyndeton*) menită să accentueze caracterul impetuos și convingător al rostirii.

[3] Tema dezacordului dintre școlile filozofice se găsește și în *Confessiones*, VI, 5, 7 sau Lactantius, *Divinae Institutiones*, I, 1; III, 14; 18.

[4] Prologul, care constituie un fel de scurtă apologetică generală (I–VII), pune problema raportului dintre creștinism și filozofie. Prin filozofie, Augustin înțelege aici în mod privilegiat *neoplatonismul*, ceea ce el numește însă tot *platonism*. Trebuie remarcat că pentru Augustin nu există conștiința filozofică a distanței dintre platonismul inițial și neoplatonismul specific școlii ulterioare a lui Plotin. De altfel, această distincție este una modernă, iar a încerca atribuirea ei unor autori din contextul Antichității tîrzii ar însemna comiterea unui anacronism. Augustin înțelege, în general, prin platonism un ideal filozofic mai degrabă apropiat versiunii neoplatoniciene ascetice.

[5] În dialogurile platoniciene, Socrate jură în mai multe locuri pe cîine, cf. *Apologia*, 22a; *Phaidon*, 98e; *Charmides*, 172e; *Lysis*, 211e; *Phaidros*, 228b; *Hippias Maior*, 287e; *Cratylos*, 411b; *Republica*, III, 399e; VIII 567d; IX, 592a; *Gorgias*, 461a; 466c; 482b. Augustin interpretează jurămîntul lui Socrate pe cîini sau pe alte creaturi într-un mod justificat, considerînd că prin aceasta filozoful grec încearcă să arate superioritatea creației divine în fața templelor păgîne și să îndemne la înălțarea spiritului de la

făpturi la Creatorul acestora. Perspectiva augustiniană se opune aici interpretării creștine curente, cf. Tertullianus, *Apologeticum*, 14; Lactantius, *Divinae Institutiones*, III, 20.

[6] *Memoriae litterisque* „amintirii prin intermediul scrierilor" este hendiadă.

[7] *Opiniones erroresque* „păreri greșite" este hendiadă.

[8] Cicero, *Orat.*, 10, 4: „Numesc aceste forme ale lucrurilor *idei* și spun că ele sînt înnăscute, eterne și legate numai de rațiunea și inteligența noastră; celelalte lucruri se nasc, mor, trec, pier și nu rămîn prea mult timp în una și aceeași stare."

[9] Cf. *I Cor.*, 1, 24.

[10] Augustin e convins de divinitatea lui Cristos încă de la Cassiciacum, cf. *Contra Academicos*, II, 1, 1; III, 19, 42; *De beata vita*, IV, 34; *De ordine*, II, 5, 16; 9, 27. Această teză este recurentă în *De vera religione*, cf. VIII, 14; XII, 24; XVI, 30; XXXI, 57–58; XXXVI, 66. Augustin afirmă, pe de altă parte, și deplina umanitate a lui Cristos, cf. VIII, 14; XVI, 30.

[11] *Litteris monumentisque* „prin documente scrise" e hendiadă.

[12] *Ioan*, 1, 1–3.

[13] Cf. *Confessiones*, IV, 15, 25: *Qualis in me tunc erat nesciente alio lumine illam illustrandam esse, ut sit particeps veritatis, quia non est ipsa natura veritatis...* „Cînd nu știam că ea trebuie să fie luminată de o altă lumină ca să poată participa la adevăr, fiindcă nu reprezintă ea însăși natura adevărului". De asemenea, VI, 4, 6: *Et credendo poteram, ut purgatior acies mentis meae dirigeritur aliquo modo in veritatem tuam semper manentem et ex nullo deficientem* „Și aș fi putut să devin sănătos crezînd, pentru ca ascuțișul minții mele să fie mai curat și într-un fel mai îndreptat spre Adevărul Tău, care rămîne în veci și care nu duce lipsă de nimic".

[14] *Matei*, 6, 19–21. Aici, ca și în numeroase alte locuri, Sfîntul Augustin folosește textul din *Itala*, vechea versiune latină a Bibliei, realizată înainte ca Sfîntul Ieronim să-și fi publicat versiunea revizută, cunoscută sub numele de *Vulgata*. Textul din *Vulgata*: *nolite thesaurizare vobis thesauros in terra ubi erugo et tinea demolitur ubi fures effodiunt et furantur thesaurizate autem vobis thesauros in caelo ubi neque erugo neque tinea demolitur et ubi*

fures non effodiunt nec furantur ubi enim est thesaurus tuus ibi est et cor tuum.

[15] *Gal.*, 6, 8 (*Vulgata*: *quoniam qui seminat in carne sua de carne et metet corruptionem qui autem seminat in spiritu de spiritu metet vitam aeternam*).

[16] *Luca*, 14, 11; 18, 14 (*Vulgata*: *quia omnis qui se exaltat humiliabitur et qui se humiliat exaltabitur*).

[17] *Matei*, 5, 39 (*Vulgata*: *sed si quis te percusserit in dextera maxilla tua praebe illi et alteram*).

[18] *Ibid.*, 5, 44.

[19] *Luca*, 17, 21.

[20] *II Cor.*, 4, 18 (*Vulgata*: *non contemplantibus nobis quae videntur sed quae non videntur quae enim videntur temporalia sunt quae autem non videntur aeterna sunt*).

[21] *I Ioan*, 2, 15–16 (*Vulgata*: *nolite diligere mundum neque ea quae in mundo sunt si quis diligit mundum non est caritas Patris in eo quoniam omne quod est in mundo concupiscentia carnis et concupiscentia oculorum est et superbia vitae*).

[22] Cf. *Threni*, 3, 41.

[23] În latina clasică, substantivul *crapula*, *-ae* semnifică exclusiv „beție, exces de băutură". La autorii creștini din primele secole precum Tertullianus, *crapula*, *-ae* e folosit cu sensul de „exces alimentar", sens pe care-l găsim și în Noul Testament. Cf. *Luca*, 21, 34.

[24] Adjectivul *spiritualis* se opune, conform tradiției pauline, lui *carnalis* (cf. *Rom.*, 7, 14; 15, 17; *I Cor.*, 2, 14 etc.).

[25] Ca rezultat al propriei sale experiențe în proximitatea maniheismului sau, mai tîrziu, a scepticismului Noii Academii, Augustin accentuează necesitatea existenței unei autorități care să conducă rațiunea însăși la țelul ei, cf. Van Fleteren, *Authority and Reason. Faith and Understanding in the Thought of St. Augustine*, în *Augustinian Studies*, 4 (1973), pp. 33–71. Autoritatea supremă e reprezentată de Cristos, cf. *Contra Academicos*, III, 19, 42; *De ordine*, II, 9, 27; *Confessiones*, VII, 19, 25. Textele-sursă augustiniene în problema autorității sînt *De utilitate credendi*, VIII, 20 și *Confessiones*, VI, 5, 7.

[26] Încă de la începutul carierei sale literare, Augustin consideră că în creștinism își găsesc împlinirea aspirațiile filozofilor antici, cf. *Contra Academicos*, III, 19, 42 sau *De beata vita.*

[27] Conceptul de *sacramentum* urma să fie definit în secolul de aur al patristicii și al marilor sinoade ecumenice drept unul central pentru tradiția apostolică. F. van der Meer, *Augustin als Seelsorger*, Köln, 1951, p. 353 surprinde participarea Sfîntului Augustin la procesul de constituire a acestui concept central în dogmatica creștină: „Dacă se ivește prilejul să dea exemple tipice, el alege firește Botezul, Euharistia, Mirungerea, pe care le vede separat de mulțimea celorlalte taine. E însă limpede că pentru el cuvîntul *sacramentum* include o realitate absolut nediferențiată [...]. Într-un cuvînt, Sfîntul Augustin numește în același fel, *sacramentum*, atît Botezul și Euharistia, cît și comemorările anuale ale tainelor creștine, pe care noi le numim sărbători."

[28] Augustin se întreabă ce anume distinge filozofia de adevărata religie. Aceasta din urmă este numită „cale a unei vieți bune și fericite" (I, 1). Este exact rolul pe care neoplatonismul îl atribuie filozofiei, scop atins prin exercițiul efectiv al contemplației adevărului. Contemplația, la rîndul său, are nevoie de o anumită susținere de tip ascetic, de o disciplină atît intelectuală, cît și morală. După lectura dialogului ciceronian *Hortensius*, Augustin se află în căutarea acestui ideal (cf. *Confessiones*, III, 4, 7–8). Deși într-un prim moment filozofia pare la Augustin să se suprapună religiei, el introduce necesara lor distincție ocazionată de opoziția dintre Platon și creștinism. Platonismul reprezintă, în cea mai favorabilă interpretare, doar o tendință naturală a sufletului omenesc și nu poate să fie, așadar, adevărata religie. Căutare intelectuală a adevărului și a Binelui suprem, platonismul nu conduce la o practică de același nivel, la un cult divin în conformitate cu aceste convingeri. Nici chiar Socrate sau Platon, ca exponenți exemplari ai tradiției filozofice, nu au reușit să depășească acest hiatus. Abia creștinismul parcurge distanța dintre teorie și practică pentru a o anula. Cu toate acestea, Augustin nu respinge pur și simplu platonismul, deoarece acesta, cu doar cîteva nuanțări (IV, 7: *...paucis mutatis verbis atque sententiis*), se apropie mult de credința creștină. În pofida aces-

tei identificări parțiale a platonismului cu credința creștină, ceea ce conferă superioritate acesteia din urmă este eficacitatea sa, capacitatea sa universală de răspîndire (IV, 6), precum și unitatea pe care o realizează între doctrină și cult (V, 8). În spatele acestei difuziuni universale, se află acțiunea providenței (IV, 6: *...deo per quem populis iam omnibus haec credenda persuasa sunt*), care menține multitudinea comunităților într-o unitate fraternă, manifestată atît în credință, cît și în cult (III, 5). Astfel, participarea la sfintele taine devine criteriu decisiv de apartenență religioasă (V, 8), deoarece credința nu poate fi redusă la o simplă opțiune individuală, ci angajează dimensiunea socială a ființei umane (IV, 6). Începînd cu istoria Vechiului Legămînt (V, 9), mîntuirea se universalizează în cadrul unui popor spiritual, dincolo de barierele etnice sau culturale obișnuite (VI, 11).

[29] În *De haeresibus*, 17, lucrare ulterioară, Augustin îi va numi ofiți (*Ophitae*), termen care arată o mai precisă cunoaștere a acestei secte religioase caracterizate prin adorarea lui Cristos sub formă de șarpe, în fața căruia era plasată pîinea euharistică pentru a fi consacrată, cf. *Dictionnaire de théologie catholique*, s.v. *Ophites*.

[30] Maniheismul — doctrină religioasă întemeiată de profetul Mani, probabil nobil persan, născut în 216, mort în 275; maniheismul e bazat pe ideea conflictului perpetuu dintre bine (lumină) și rău (întuneric). Structural, maniheismul este o sinteză de mituri provenite din tradițiile babiloniene, ca și din mazdeism, zoroastrism și creștinism; doctrina inițială — influențată de gnostici — a fost expusă de întemeietorul Mani într-un lung șir de predici rostite în Persia, Asia Mică, India și China, apoi în șapte scrieri (*Cartea giganților*, *Shapurakana* etc.), cu caracter religios și moral. Pe cît de respins de religiile din care descinde doctrina sa, pe atît e de peren și de contaminant prin unele teze ale sale. Atacat cu violență în polemicile sale cu teologii creștini, Mani a fost condamnat deopotrivă de mazdeism și de budism, prin stăruința liderilor acestor două religii, și, în cele din urmă, a fost supus unei pedepse cumplite: jupuirea de viu și decapitarea din porunca regelui persan Bahram. Esența pesimismului maniheist se referă la răul originar și la neputința omului de a-l

înfrînge. Religie dualistă, maniheismul rezidă, în primul rînd, în definirea omului ca ființă duală, compusă din lumină și întuneric (binele divin și răul satanic), iar mîntuirea omului este adusă de Isus Cristos, pentru că acest salvator are natură dumnezeiască, dar, în clipa apariției lui pe pămînt, capătă aparență corporală umană. În polemica sa cu creștinii, Mani afirma că răul are aceeași autonomie și e la fel de etern ca și binele; el raporta însă răul la materie, care se confunda cu întunericul, iar binele la spirit, adică la lumină. Așadar, cele două lumi sau imperii — întunericul și lumina — deveneau pentru el elemente egale și adverse, toată istoria omenirii nefiind altceva decît o bătălie neîncetată între întuneric (rău) și lumină (bine), adică între Diavol și Dumnezeu. Maniheismul îl considera pe Isus Cristos (cel din Evanghelie) un pseudo-Cristos, intercalat în acțiunea autenticului Cristos, neîntrupat vreodată și necumulînd atribute umane și divine. Iată de ce, ulterior, a fost trimis în lume Mani, supranumit „Alinătorul“ (cf. gr. παράκλητος „apărător; mijlocitor“), ca trimis principal al imperiului luminii. Aparenta apropiere de doctrina creștină a determinat prigonirea maniheismului ca sectă eretică de către creștinism (mai ales după secolul al V-lea) și de către islam (secolele al VIII-lea–al IX-lea). Totuși, doctrina maniheismului s-a răspîndit pe o arie vastă, între Roma și China; pe de o parte, în Europa e absorbită de diferite erezii și secte creștine medievale (bogomili, cathari, albigenzi, pavlichieni, molocani), pe de altă parte în Orient, de secta islamică mazdakită (cf. Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, s.v. *maniheism*).

[31] Ca și erezia ofiților (v. *supra*), secta fotinienilor — reprezentată de Paul din Samosata, care vedea în Cristos un simplu om — precum și arianismul nu sînt considerate prea periculoase de către Augustin, cf. *De haeresibus*, 45; 49.

[32] Arianismul reprezintă învățătura lui Arius (c. 256–c. 336), preot în Alexandria, discipol al lui Lucian de Antiohia din școala lui Origen (c. 185–c. 254). Invocînd anumite texte biblice, el susține că ființa lui Dumnezeu este unică și incomunicabilă și trage concluzia că Fiul nu are natură identică cu Tatăl. Separînd natura Tatălui de cea a Fiului, Arius face diferență între „născut“

și „creat“, de unde inferioritatea Fiului. Fiul e Dumnezeu nu în mod adevărat, prin naștere, ci este creat, de aceea El are un început. Arius și-a formulat erezia spunînd: „A fost un timp cînd Fiul nu era“, adică Tatăl a existat înainte de — și fără — Fiul. Fiul nu este de aceeași natură cu Tatăl, dar se deosebește de celelalte creaturi. El este cea dintîi dintre creaturi, înțelepciunea creată sau „chipul“ lui Dumnezeu, instrumentul prin care Tatăl a zămislit celelalte creaturi. Deși a fost apărat de Eusebius, episcop al Nicomediei, Arius a fost vehement criticat de episcopii Alexandru și Atanasie ai Alexandriei. Disputa ariană nu se sfîrșește cu sinodul I ecumenic (325), deoarece arianismul este adoptat de urmașii împăratului Constantin, Constant (353–362) și Valens (364–378), care-i persecută pe partizanii Crezului de la Niceea. Pentru unii părinți ai Bisericii, erezia lui Arius ar fi o urmă tîrzie a politeismului păgîn, care, reducînd divinitatea la o categorie fizică, adoră creatura.

33 În primele secole ale creștinismului, semnificația termenului „erezie“ nu era diferențiată în mod clar de aceea a „schismei“; ambele cuvinte se refereau la separare în facțiuni. Însă o caracteristică esențială a acestei separări era aceea că semăna „dezbinări și sminteli împotriva învățăturii pe care ați primit-o“. Augustin i-a definit pe eretici ca fiind cei care, „avînd păreri greșite despre Dumnezeu, fac rău credinței înseși“ (cf. *De fide et symbolo*, 10, 21), spre deosebire de schismatici, care, „prin dezbinări răuvoitoare, se rup de unirea frățească, chiar dacă poate cred ceea ce credem și noi“ (cf. *De haeresibus*, 7).

34 Cf. *Matei*, 3, 12; *Luca*, 3, 17.

35 Cf. *Isaia*, 6, 9–10.

36 De la gr. καθολικός „universal“. Pînă în secolul al II-lea, termenul distingea Biserica de comunitățile locale și de sectele eretice sau schismatice. Chiril de Ierusalim (315–386 p.Chr.) a dispus generalizarea folosirii cuvîntului în virtutea influenței crescînde a Bisericii, capacității ei de a se adapta credincioșilor, precum și perfecțiunii morale și spirituale a doctrinei și clerului.

37 Albert C. Outler (Augustine, *Confessions, Enchiridion*, Library of Christian Classics, vol. VII, Philadelphia, 1995, pp. 14–15) spunea despre harul lui Dumnezeu: „Tema centrală

a tuturor scrierilor lui Augustin este Dumnezeul suveran al harului și harul suveran al lui Dumnezeu. Harul este pentru Augustin libertatea lui Dumnezeu de a acționa fără absolut nici o constrîngere externă — de a acționa din iubire mai presus de orice înțelegere și control al omului; de a crea, de a judeca și de a mîntui; de a-și da de bunăvoie Fiul ca Mijlocitor și Mîntuitor, de a dărui Bisericii puterea și îndrumarea Duhului Sfînt, de a modela destinul întregii creații și al celor două societăți umane, « cetatea pămîntească » și « cetatea lui Dumnezeu ». El este iubirea nemeritată din partea lui Dumnezeu, necondiționată și pe deplin manifestă. Atinge profunzimile inimii și ale voinței omului. Călăuzește și dă imbold pelerinajului celor chemați la credință. Îndeamnă și înalță sufletul către căință, credință și laudă. Preschimbă voința omului, ca aceasta să fie capabilă de fapte bune. Alină neliniștile religioase prin iertare și darul speranței. Pune temelia smereniei creștine, zdruncinînd din temelii mîndria omenească. Harul lui Dumnezeu s-a întrupat în Isus Cristos și rămîne imanent prin Duhul Sfînt în Biserică."

[38] Augustin consideră că schismaticii nu sînt complet excluși din Biserică decît în măsura în care ei înșiși o fac, fie separîndu-se, fie căzînd pradă trufiei.

[39] Cf. *Matei*, 3, 12.

[40] Cf. *Ps.*, 5, 13; *Matei*, 6, 4; 6, 18.

[41] Romanianus este bogatul proprietar de pămînt din Thagaste care l-a susținut financiar în anii de școală și pe care tînărul Augustin l-a convertit la maniheism. Augustin urma să-l reconvertească, să-l aducă la creștinism. Numele lui Romanianus apare în *Confessiones*, VI, 14, 24; *Contra Academicos*, I, 1, 1–2; II, 2, 3; *Epistulae*, 15, 27 (4–5), 31 (7), 32.

[42] Cf. Augustin, *Contra Academicos*, II, 3, 8.

[43] În cea de a doua introducere a acestei lucrări (VII–XI), Augustin îl invită pe Romanianus să-i lase deoparte atît pe cei care nu sînt filozofi în ideile lor religioase, cît și pe cei care nu sînt religioși în susținerile lor filozofice, pentru a se concentra asupra credinței creștine universale (VII, 12). Pentru a atinge acest scop, se propune meditația asupra istoriei și a profeției, ca moduri de revelare a voinței divine în vederea vieții veșnice

(VII, 13). Aceste teme atestă o credință trinitară, ignorată de platonicieni, credință care se exprimă însă printr-un comportament similar celui neoplatonician, de întoarcere la Binele prim printr-o tehnică purificatoare, care să facă posibilă perceperea realităților spirituale. Respectarea preceptelor divine, mediată de credință, constituie elementul specific creștin al acestui parcurs spiritual. Pe de altă parte, intervenția divină este necesară datorită înclinației dezordonate a simțurilor, care-și are originea în păcatul primordial. Dumnezeu acționează în istorie pentru a contracara efectele păcatului, iar momentul culminant al intervenției sale îl constituie întruparea lui Cristos. Augustin rezumă etapele vieții cristice recurgînd la recapitularea Simbolului credinței. Apelul la istorie subîntinde recursul la autoritatea credinței. Actul de credință, deși rațional (XXIV, 45), are doar un rol propedeutic în raport cu inteligența.

[44] *Dispensatio temporalis* — economia mîntuirii; totalitatea mijloacelor pe care divinitatea le pune la dispoziția omului pentru a se mîntui.

[45] Augustin consideră că relația dintre Tatăl și Fiul este mai ușor de exprimat decît cea dintre aceștia și Duhul Sfînt. În acest sens, el notează în *Confessiones*, VII, 9, 13–15 că a găsit exprimată cu claritate la platonicieni relația dintre *Verbum* și *Deus*. Cf., de asemenea, atitudinea augustiniană față de Treimea porfiriană în *De civitate Dei*, X, 23.

[46] Cf. *Isaia*, 7, 9.

[47] *I Cor.*, 11, 19 (*Vulgata*: *nam oportet et hereses esse ut et qui probati sunt manifesti fiant in vobis*).

[48] Cf. *Ioan*, 3, 19–21.

[49] Cf. *ibid.*, 8, 56.

[50] Sfîntul Augustin se referă în acest pasaj la dualismul gnostic, mai ales cel al maniheilor.

[51] Am pus între paranteze pătrate „și nefericire“ (în textul latinesc, *atque miseria*), deoarece aceste cuvinte sînt considerate o interpolare, în diversele manuscrise apărînd deopotrivă *misella*, *miscela*, *missaria*, *mixtura*. De altfel, cuvîntul nu are sens în cadrul frazei.

[52] Augustin redactase deja, pînă în anul scrierii tratatului *De vera religione*, alte texte îndreptate contra maniheilor, cum ar fi *De Genesi contra Manichaeos* (388), și a continuat să scrie, ulterior, *De duabus animabus contra Manichaeos* (391), *Contra Faustum Manichaeum* (398) și *De natura boni contra Manichaeos* (399 sau 404).

[53] Concepția cu privire la suflet este aici îndatorată platonismului, aspect de altfel rectificat de autor în *Retractationes*, I, 13, 2: „În această carte, într-un loc, am scris: « De aceea, să-ți fie clar și să știi că n-ar fi putut exista în cadrul religiei nici o greșeală, dacă sufletul, în locul Dumnezeului său, nu ar cinsti un alt suflet sau un trup sau propriile închipuiri. » Aici am întrebuințat cuvîntul « suflet » înțelegînd toate făpturile necorporale, fără să vorbesc după obiceiul Scripturilor, care, cînd nu se folosesc de un cuvînt în sens figurat, nu știu dacă vor să se înțeleagă numai sufletul cu care trăiesc ființele muritoare, între care se numără și oamenii, cît timp sînt muritori. Dar, puțin după aceea, am îmbrățișat mai bine și mai pe scurt același sens, acolo unde am zis: « Să nu slujim, așadar, creaturii mai mult decît Creatorului și să nu rătăcim în cugetările noastre: în acest fel, religia devine desăvîrșită. »"

[54] Cf. *Rom.*, 1, 21–25.

[55] În *De vera religione*, termenii *admonitio* și *commemoratio* sînt echivalenți, cf. XL, 75; XLV, 84; XLVIII, 93; LII, 101. În alte opere, Augustin utilizează cu precădere *admonitio*.

[56] Augustin îi numește pe manihei *loquaces* „palavragii". Cf. *Confessiones*, V, 7, 12: *Non erat de talibus, quales multos loquaces passus eram, conantes ea me docere et dicentes nihil* „El nu era unul dintre acei vorbăreți de felul cărora eu suportasem mulți, indivizi care se străduiseră să mă învețe ceva și nu-mi spuseseră, de fapt, nimic". De asemenea, VII, 2, 3: *...adversus illos deceptos deceptores et loquaces mutos, quoniam non ex eis sonabat verbum tuum, satis ergo illud...* „împotriva acelor înșelători înșelați și vorbăreți muți era destul pentru mine, Doamne, faptul că nu de la ei răsună Cuvîntul tău..."

[57] Cf. *Luca*, 2, 14.

[58] Cf. *Matei*, 7, 7.

[59] Expresia „izvorul vieții" poate fi pusă în legătură cu unul dintre atributele plotiniene ale transcendenței (cf. *Enneade*, II, 5, 3, dar, mai ales, III, 8, 10) și atestă, prin urmare, inspirația neoplatoniciană a textului lui Augustin. Expresia a fost reținută și în neoplatonismul arab, dînd titlul celei mai importante lucrări pe care a redactat-o Avicebron, *Fons vitae*, în secolul al XII-lea, transmisă în secolul următor tradiției medievale latine.

[60] *Nequitia*, *-ae* < adj. *nequam*, comp. *nequior*, superl. *nequissimus*; *nihil* < *ne* + *hilum*.

[61] Cicero, *Tusc.*, III, 18, 1.

[62] *Înțel.*, 1, 13 (*Vulgata*: *quoniam deus mortem non fecit nec laetatur in perditione vivorum*).

[63] În acest context, termenul *essentia* trebuie reținut sub forma unei semnificații generale de „ființă pură", deosebită de sensul aristotelic și scolastic al „esenței", opusă accidentelor și obiect al definiției.

[64] Adjectivul *terrenus*, *-a*, *-um* are uneori sensul „muritor, muritoare" (în opoziție cu divinitatea). Cf. Horatius, *Carmina*, IV, 11, 27.

[65] Cf. relația *homo–humus* în latină; aluzie la *Gen.*, 2, 7.

[66] *I Cor.*, 15, 50 (*Vulgata*: *quoniam caro et sanguis regnum dei possidere non possunt*).

[67] Cf. *Rom.*, 8, 10.

[68] Cf. *Gen.*, 2, 16–17.

[69] Cf. *I Cor.*, 9, 24.

[70] Cf. *Fapt.*, 2, 38.

[71] Cf. *I Cor.*, 2,15.

[72] Cf. *Matei*, 22, 37–40.

[73] Reflecția ulterioară asupra textelor Scripturii (mai ales *I Petru*, 3, 18 și *I Cor.*, 15, 45) îl va conduce pe Augustin la o schimbare de perspectivă cu privire la descrierea învierii. Aceasta nu va mai fi văzută ca restaurare a trupului la starea originară, ci ca existență spirituală (*Retractationes*, I, XIII, 4): „De asemenea, în alt loc am zis: « După moartea fizică, pe care o datorăm păcatului originar, acest trup va fi redat, la timpul și la rîndul său, vechii sale statornicii. » Aceste cuvinte trebuie înțelese în sensul că vechea statornicie a trupului, pe care am pierdut-o păcătuind,

avea o atît de mare fericire, încît nu mergea spre deficiența bătrîneții. Așadar, acestei vechi statornicii îi va fi restituit acest trup la învierea morților. Dar va avea ceva mai mult, anume că nu va mai fi nevoit să fie susținut de alimente materiale, ci va fi suficient întreținut în viață numai prin suflet, după ce va învia întru sufletul care dă viață, făcîndu-se om duhovnicesc. Dar acel trup care a fost la început, deși nu avea să moară, dacă omul nu ar fi păcătuit, totuși a fost făcut ființă cu suflet viu."

[74] Cf. *Ioan*, 1, 3.

[75] *Matei*, 23, 26 (*Vulgata*: *munda prius quod intus est calicis et parapsidis ut fiat et id quod de foris est mundum*).

[76] *Rom.*, 8, 11 (*Vulgata*: *vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem spiritum eius in vobis*).

[77] *I Cor.*, 15, 55 (*Vulgata*: *ubi est mors victoria tua ubi est mors stimulus tuus*).

[78] *Ibid.*, 15, 54 (*Vulgata*: *absorta est mors in victoria*).

[79] Cf. *Apoc.*, 12, 9.

[80] Pentru voința ca principiu ultim al subiectivității, înțeleasă ca „voință care se dorește pe sine ca voință", cf. *Confessiones*, VIII, 9.

[81] Cf. *Luca*, 2, 14.

[82] Cf. *Matei*, 6, 13 (*Pater noster*); *Matei*, 26, 41.

[83] *Ioan*, 1, 14.

[84] Cf. *Matei*, 12, 46 sqq.

[85] Cf. *Luca*, 2, 51.

[86] *Ioan*, 2, 4 (*Vulgata*: *et dicit ei Iesus quid mihi et tibi est mulier nondum venit hora mea*).

[87] Cf. *ibid.*, 19, 26–27. Isus o încredințează pe mama sa printr-o dispoziție testamentară apostolului Ioan, de unde reiese clar că Isus era unicul fiu al Mariei și că aceasta, după moartea lui, nu mai avea pe nimeni care s-o ocrotească. Dimensiunii filiale i se adaugă cea spirituală, prin care Maria devine, în tradiția ulterioară, Maica tuturor credincioșilor.

[88] Cf. *II Cor.*, 8, 9.

[89] Cf. *Ioan*, 18, 36–37.

[90] Cf. *Matei*, 27, 26.

[91] Augustin urmează principiile de exegeză biblică ale școlii alexandrine, potrivit cărora Scriptura conține două tipuri de

învățături: primul nivel, literal și accesibil tuturor, constă în explicarea tainelor credinței și stă la baza construcției dogmatice, iar cel de-al doilea, alegoric, cuprinde sensuri inaparente, care se descoperă doar printr-o hermeneutică adecvată și susține viața ascetică. Cf. XVII, 33 și *Confessiones*, VI, 5, 8.

[92] Cf. *Matei*, 7, 7.

[93] Cf. *Ps.*, 2, 11.

[94] Augustin face aici referire la starea de sclavie în care s-a găsit poporul evreu în Egipt.

[95] Cf. *Gal.*, 5, 13.

[96] Sacramentele conțin, la rîndul lor, sensuri ascunse. Cele instituite în Vechiul Testament au scopul de a stimula dorința primirii harului divin, rămînînd valabile și în regimul vieții creștine, în timp ce sacramentele Noului Testament, instituite de Cristos, se adresează noului popor al lui Dumnezeu. Cf. XVII, 34.

[97] *Speciosus* < *species*; *species*, *-ei* = (*rar*) privire; aspect, înfățișare, chip, formă; (*ocazional*) spectacol, scenă, tablou; (*sens special*) aspect, frumos, frumusețe, strălucire, demnitate; (*concept*) arătare, apariție, fantomă; specie, speță; (*filozofic*) idee; (*ocazional*) formă ideală, tip. *Speciosus* (3) *adj.* = arătos, aspectuos, frumos la vedere.

[98] *Formosus* < *forma*; *forma*, *-ae* = formă exterioară, aspect, configurație, chip; frumusețe; figură, reproducere, imagine, portret, statuie, plan; (*sens special*) a) figură geografică; b) apariție, fantasmă; (*ocazional*) formă, tipar, stanță, cadră; (*sens figurat*) formă, fel, tip, gen, model; (*sens figurat*) a) (*filozofic*) specie; b) (*sens retoric*) figură, mod deosebit; (*sens gramatical*) formă gramaticală; (*sens juridic*) normă, regulă. *Formosus* (3) *adj.* = frumos.

[99] Problema creației din nimic, în contextul teologiei iudeo-creștine, a întîlnit în Antichitatea tîrzie teoria emanaționistă de origine neoplatoniciană, pentru care creația înseamnă o producere a realului urmînd o formă, asemeni modelului inițiat de Platon în dialogul *Timaios*. Deoarece Augustin ține aici la principiul platonician al formei determinate ontologic, el combină cele două teorii, oferind un model sincretic: admite creația din nimic, dar consideră principiul formei drept dovadă a bunătății creatorului și a binelui pe care îl semnifică creaturile. Cele două

modele ale creației au mai cunoscut și alte soluții de combinare, de pildă Albert cel Mare, *De causis et processu universitatis*, II, 1. 17 pentru care creația inteligenței, depozitară a formelor, are loc din nimic, dar restul lucrurilor create urmează modelul formei predisponibile, de origine platoniciană.

[100] *Gen.*, 3, 3.

[101] *Ibid.*, 2, 17.

[102] Cf. *Rom.*, 1, 25.

[103] Cf. *ibid.*, 8, 5.

[104] *Ecl.*, 1, 2–3 (*Vulgata*: *vanitas vanitatum omnia vanitas quid habet amplius homo de universo labore suo quod laborat sub sole*).

[105] *Abundentia laboriosa ... copiosa egestas* = oxymoron și antiteză.

[106] Cf. *Ps.*, 4, 8.

[107] Cf. *Rom.*, 8, 23.

[108] *Înțel.*, 9, 15.

[109] *Aut ... aut ... aut ... aut* = polysyndeton.

[110] Cf. *Apoc.*, 21, 1; cf. *Is.*, 65, 17.

[111] *I Cor.*, 3, 22–23.

[112] *Ibid.*, 11, 3.

[113] Damnarea păcătoșilor—dovada celor drepți—desăvîrșirea celor fericiți = gradație ascendentă.

[114] Relația *auctoritas–fides*, sub o altă formă *credere–intellegere*, apare și în alte lucrări augustiniene.

[115] În tradiția creștină, credința are prioritate temporară în raport cu rațiunea, pregătind înălțarea spirituală a omului. Acceptarea principiilor morale și a trăirii unei vieți în conformitate cu credința purifică mintea și o face aptă să perceapă lumea imaterială și imuabilă a Dumnezeului trinitar. Abia *in patria* va putea sufletul să înțeleagă ceea ce *in via* trebuie acceptat pe calea credinței. Cf. VII, 13; VIII, 14.

[116] Este vorba de evrei, care practicau acest ritual. Circumcizia are loc la opt zile de la nașterea copilului de parte masculină și este considerată ca o datorie prin care părinții proclamă continuitatea apartenenței copilului lor la poporul evreu.

[117] Cf. Vergilius, *Aen.*, VIII, 326–327: *Deterior donec paulatim ac decolor aetas, Et belli rabies et amor successit habendi*

„Pînă cînd puțin cîte puțin vine-apoi o vîrstă mai grea și nevoiașă, și groaznice războaie și pofta de-a strînge averi" (trad. G.I. Tohăneanu, Editura Antib, Timișoara, 1994).

[118] Cf. *Rom.*, 6, 6 și *passim.*

[119] Cf. *De civitate Dei*, XIV, 28: *Fecerunt itaque civitates duas amores duo, terrenam scilicet amor sui usque ad contemptum Dei, caelestem vero amor Dei usque ad contemptum sui. Denique illa in se ipsa, haec in Domino gloriatur* „Două iubiri au construit două cetăți: iubirea de sine pînă la disprețul față de Dumnezeu a făcut cetatea de pe pămînt; iubirea de Dumnezeu pînă la disprețul față de sine a făcut cetatea din cer. Una se slăvește în sine însăși, cealaltă în Dumnezeu".

[120] Cf. *Efes.*, 4, 24 și *passim.*

[121] Cf. *ibid.*, 4, 13.

[122] Cf. *Gen.*, 1, 26 (27).

[123] Cf. *ibid.*, 2, 1–3.

[124] Dacă în rîndul autorilor latini există un consens în ceea ce privește etapele vieții (copilăria, tinerețea, maturitatea și bătrînețea), ei nu sînt întru totul de acord în ceea ce privește limitele de vîrstă între care se încadrează aceste etape: *infantia* „copilăria fragedă" pînă la șapte ani; *pueritia* „copilăria" de la șapte la paisprezece sau șaptesprezece ani (vîrsta majoratului și cea la care se îmbracă toga virilă); *adulescentia* „tinerețea" de la paisprezece (sau șaptesprezece) ani la douăzeci și șapte (douăzeci și opt sau treizeci) de ani; *iuventus* „vîrsta maturității" de la douăzeci și șapte (douăzeci și opt sau treizeci) pînă la patruzeci și cinci (sau cincizeci) de ani; *aetas senioris* „vîrsta maturității depline" de la patruzeci și șase la șaizeci (uneori, pînă la șaptezeci) de ani; *senectus* „bătrînețea" de la șaizeci la optzeci de ani. Dincolo de această vîrstă, romanul este *provectus aetate* (sau *grandis natu*), adică „înaintat în vîrstă".

[125] Cf. *Rom.*, 6, 21–23.

[126] Cf. *I Cor.*, 15, 49.

[127] Cf. *Matei*, 24, 30; 25, 31.

[128] *I Cor.*, 15, 51.

[129] Cf. *Matei*, 3, 12; 13, 38.

[130] Cf. *I Cor.*, 3, 1–3; *Evrei*, 5, 12.

[131] Cf. *I Cor.*, 2, 6.

[132] Literal, „oamenilor sufletești", adică oamenilor lăsați numai în stăpînirea sufletului lor omenesc, inteligent bineînțeles, dar necondus de Duhul lui Dumnezeu.

[133] Cf. Augustin, *Soliloquia*, I, 4; Cicero, *Tusculanae disputationes*, I, 68.

[134] Treptele expuse pe care ne ridicăm la contemplarea adevărului divin sînt de inspirație platoniciană, cf. *Republica*, V și VII. Ascensiunea spirituală descrisă în *De vera religione* mai poate fi întîlnită și în alte lucrări ale lui Augustin, cf. *Confessiones*, VII, 10, 16; 17, 23; 20, 26; *De quantitate animae*; *De musica*, VI; *De libero arbitrio*, II.

[135] Conform tratatelor de estetică, în orice entitate armonioasă părțile se află în corelație nu numai între ele, ci și cu întregul, iar în interiorul întregului o tendință capitală trebuie să predomine asupra contrariului ei. În sînul întregului, aceste contraste trebuie să îmbine maximum de diferență între ele cu maximum de unitate în raport cu întregul, astfel încît să se instaureze o proporție ideală.

[136] *Convenientia* (gr. τὸ πρέπον) = armonia. În istoria artei antice, armonia reprezintă raporturile care se stabilesc între întreg și părțile înseși, astfel încît să predomine unitatea în diversitate. Pitagoricienii aveau deci deplină dreptate să dea armoniei următoarea definiție: „armonia este unirea elementelor foarte amestecate care converg, deși sînt diferite."

[137] *Sit ... esse ... esse ... est* = polyptoton; textul insistă pe ideea existenței.

[138] Triada „ființă, viață, inteligență" — ce corespunde celor trei atribute pe care Platon le consacră ideilor în *Sofistul*, 249b — a fost preluată de tradiția neoplatoniciană. Plotin o menționează frecvent în *Enneade*.

[139] Apropierea dintre „a vedea" și „a ști" (= a distinge cu ochii minții) este întîlnită în multe limbi vechi și moderne. Văzul, superior celorlalte simțuri pentru că aduce cele mai multe informații din lumea exterioară, este considerat cel mai intelectual dintre simțuri. Cf. Aristotel, *Metafizica*, I, 1, 980a.

[140] *Efes.*, 3, 15 (*Vulgata*: *ex quo omnis paternitas in caelis et in terra nominatur*).

[141] *Ioan*, 5, 22.

[142] *I Cor.*, 2, 15.

[143] *II Cor.*, 5, 10 (*Vulgata*: *omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi*).

[144] *Pulchra ... delectant* și *delectent ... pulchra* = chiasm și *commutatio* (gr. ἀντιμεταβολή). Cf. *Esse oportet ut vivas non vivere ut edas*.

[145] Lucrurile materiale nu posedă unitatea desăvîrșită, ci doar o formă relativă de unitate, cf. *De ordine*, II, 18, 48 și Plotin, *Enneades*, VI, 9, 1.

[146] Incapacitatea de a-l vedea pe Dumnezeu depinde atît de factori intelectuali, cît și de cauze morale. Cf. *Contra Academicos*, III, 19, 42; *Confessiones*, VII, 17, 23; 20, 26; X, 30, 39–41; *Soliloquia*, I, 13, 23; *De musica*, VI, 13, 37–42. Programul de purificare propus de Augustin este expus și în *De ordine*, II, 5, 16; 9, 27.

[147] Cf. *Ecl.*, 1, 2.

[148] Cf. *De magistro*, XIII, 42.

[149] Simțurile ne dau informații corecte, erorile se datoresc spiritului (sufletului); e vorba chiar de văz. Cf. Lucretius, IV, 484–485.

[150] Augustin problematizează statutul imaginilor și rolul acestora în procesul gnoseologic, criticînd teoria materialistă a maniheiștilor din perspectiva doctrinei neoplatonice, cf. *De beata vita*, I, 4; *Confessiones*, III, 6, 10; *Epistulae*, VII și IX (către Nebridius).

[151] Sintagma *in cubili suo* „în culcușul său“ — întîlnită și în *Confessiones*, IX, 4, 10 sub forma *intus in cubili* „în interior, în culcuș“ — reprezintă încă o expresie a temei interiorității. În *Enarrationes in Psalmos*, IV, 9, Augustin explică înțelesul metaforic al lui *cubile* „culcuș“, echivalîndu-l cu *cor* „inimă“.

[152] Cf. *Ps.*, 4, 3–5.

[153] Cf. *ibid.*, 1, 1.

[154] *Ps.*, 45, 11 (*Vulgata*: *vacate et videte quoniam ego sum deus*).

[155] *Matei*, 11, 30.
[156] Cf. *Iacob*, 4, 4.
[157] *Ioan*, 1, 12.
[158] Cf. *Ioan*, 1, 1.
[159] Cf. *Rom.*, 1, 25.
[160] Impietatea sau lipsa de evlavie provine, în această viață, din păcat și conduce, în viața veșnică, la damnare. Lucrurile materiale nu pot fi în mod legitim ținta adorației umane, deoarece ele captează dorința fără să poată acorda fericirea, cf. LIV, 104.
[161] Cf. *I Cor.*, 9, 24.
[162] În dramaticul proces de conștiință parcurs de Augustin, el a încercat să concilieze neoplatonismul cu dogma Bisericii creștine universale; după trecerea la creștinism, deviza care l-a condus a fost *credo ut intelligam* „cred pentru a înțelege". Relația *credere–intellegere–scrire* e formulată și în *De magistro*, 11, 36–38, unde e comentat același citat din *Isaia*, 7, 9.
[163] *I Ioan*, 2, 15–16. V. *supra*.
[164] *Matei*, 4, 3–4 (*Deut.* 8, 3) (*Vulgata*: *dic ut lapides isti panes fiant* [...] *non in pane solo vivet homo sed in omni verbo quod procedit de ore dei*).
[165] *Ibid.*, 4, 8–10 (*Deut.*, 6, 13–14) (*Vulgata*: *tibi omnia dabo si cadens adoraveris me*). Restul textului este identic cu cel din *Vulgata*.
[166] *Ibid.*, 4, 7 (*Deut.* 6, 16); cf. *Luca*, 4, 1–18 (*Vulgata*: *non temptabis dominum deum tuum*).
[167] *Înțel.*, 8, 1 (*Vulgata*: *adtingit enim a fine usque ad finem fortiter*).
[168] *Ioan*, 1, 9 (*Vulgata*: *erat lux vera quae inluminat omnem hominem venientem in mundum*).
[169] Cf. *II Cor.*, 4, 16.
[170] Cf. *Ps.*, 146, 5.
[171] Cf. *Iudita*, 8, 25; *I Cor.*, 10, 10; *Apoc.*, 15, 7.
[172] Cf. *Confessiones*, III, 3, 6; V, 12, 22.
[173] Cf. *Rom.*, 6, 20.
[174] Cf. *I Cor.*, 15, 52.
[175] Cf. *Rom.*, 13, 1 (*Vulgata*: *quae autem sunt a deo ordinatae sunt*).

[176] Cf. Cicero, *Cato*, 15, 54.

[177] Cf. *I Cor.*, 11, 32 sqq.; *Efes.*, 5, 23.

[178] Cf. *Gal.*, 3, 28.

[179] Cf. *Ioan*, 12, 35.

[180] *Ibid.*, 1, 9. V. *supra*.

[181] Exemplul augustinian a fost activ de-a lungul întregului Ev Mediu, el fiind folosit, de pildă, de Albert cel Mare pentru a ilustra unicitatea și individualitatea actului uman al creației. Cf. Albert cel Mare, *De quindecim problematibus*, cap. I, în *Despre unitatea intelectului, antologie de filozofie medievală*, traducere și comentarii de Alexander Baumgarten, Editura IRI, București, 2000, p. 103, sau *De anima*, Editura Stroick, 1968, p. 168.

[182] Vara, cînd zilele erau mai lungi decît nopțile, era firesc ca și orele ce alcătuiau perioada diurnă să aibă durata mai lungă decît orele din intervalul de timp nocturn; iarna, în schimb, situația stătea exact invers: orele din timpul nopții erau mai lungi decît cele din timpul zilei.

[183] Perioadă de cinci ani.

[184] Cf. *Gen.*, 1, 26–27.

[185] *Matei*, 22, 30 (*Vulgata*: *in resurrectione ergo neque nubent neque nubentur sed sunt sicut angeli dei in caelo*).

[186] *I Cor.*, 6, 13 (*Vulgata*: *esca ventri et venter escis deus autem et hunc et haec destruet*).

[187] *Rom.*, 14, 17.

[188] Pasajul trimite, cel puțin indirect, la Platon, *Phaidros* 246a sqq.

[189] Dacă în *De ordine* accentul e pus pe motivele intelectuale care împiedică sau îngreunează vederea lui Dumnezeu, în *De vera religione* Augustin tratează în primul rînd cauzele morale. Astfel, *falsitas* și *vitia* pot deveni imitații perverse ale Creatorului, care conțin urme ale adevărului.

[190] Cf. *I Paral.*, 29, 15; *Iov*, 8, 9 și *passim*.

[191] Cf. *Gen.*, 3, 16–17: „Femeii i-a zis: « Îți voi înmulți chinurile și suspinul. În chinuri vei naște prunci; te vei întoarce spre bărbatul tău și el îți va fi stăpîn. » Iar lui Adam i-a zis: « Pentru că ai ascultat de glasul femeii tale și ai mîncat din singurul pom din care ți-am poruncit să nu mănînci, blestemată fie glia prin

muncile tale. În chinuri vei mînca din ea cîte zile vei trăi. »" *Ecl.*, 1, 3: „Ce folos are omul din toată truda lui cu care trudește sub soare?"

[192] Cf. *Matei*, 22, 37.

[193] Cf. *ibid.*, 22, 39.

[194] Cf. *Tob.*, 4, 16; *Matei*, 7, 12; *Luca*, 6, 31.

[195] *Rom.*, 13, 10 (*Vulgata*: *dilectio proximo malum non operatur*).

[196] Cf. *Matei*, 5, 44.

[197] Cf. *Luca*, 9, 62.

[198] Cf. *ibid.*, 14, 26.

[199] În *De Genesi contra Manichaeos*, I, 19, 30, Augustin susține de asemenea că, dacă nu ar fi existat păcatul, omul nu s-ar fi născut pe calea sexuală pe care o cunoaștem. De unde rezultă că nici familia nu ar fi avut actuala formă în condițiile absenței păcatului originar. Augustin revine însă asupra acestor teze, corectîndu-le în sensul unei valorizări a familiei chiar în situația primordială neviciată de existența păcatului, cf. *Retractationes*, I, 10, 2; 13, 8: „De asemenea, în alt loc am spus: « Dar un om nu trebuie iubit de către un alt om nici măcar așa cum sînt iubiți frații de sînge sau fiii sau soțiile sau afinii sau rudele prin alianță sau cetățenii. Căci și această iubire este trecătoare. Căci n-am avea astfel de legături de rudenie de care avem parte prin naștere și prin moarte, dacă natura noastră, respectînd poruncile și chipul lui Dumnezeu, nu ar fi împinsă în această stare de depravare. » Acest sens îl dezaprob cu totul, așa cum l-am dezaprobat în prima carte din *De Genesi contra Manichaeos*. Căci duce la concluzia că acei primi soți nu vor da naștere la urmași, dacă nu vor fi păcătuit, ca și cînd ar fi fost necesar să se nască muritori, dacă s-ar naște din împreunarea soțului cu soția. Căci încă nu văzusem că s-ar fi putut ca din nemuritori să se nască nemuritori, dacă, prin acel mare păcat, firea omenească nu s-ar fi schimbat în mai rău. Și, prin aceasta, dacă fecunditatea și fericirea ar fi rămas și la părinți și la fii, pînă la un număr determinat de sfinți, pe care l-a predestinat Dumnezeu; atunci s-ar naște oameni care să nu urmeze unor părinți muritori, ci care să domnească alături

de unii care sînt vii. Așadar, acestea ar fi încuscririle și înrudirile dacă nimeni nu ar săvîrși greșeli și dacă nimeni nu ar muri.“

[200] *Matei*, 6, 24.

[201] Cf. *Luca*, 10, 27.

[202] Cf. *ibid.*, 10, 27.

[203] *Exod.*, 20, 17 (*Vulgata*: *non concupisces domum proximi tui*).

[204] Cf. *Matei*, 12, 48–50.

[205] Termenul „testament“ — care este un act prin care cineva, exprimîndu-și dorințele ce urmează a-i fi împlinite după moarte, își transmite drepturile și bunurile materiale — a fost adăugat de apostolul Pavel (*II Cor.*, 3, 14) ideii de alianță dintre Dumnezeu și poporul său ales. Termenul „alianță“, care apare în Vechiul Testament, era oarecum învechit și mai puțin înțeles în conținutul lui religios de lumea greco-romană. Ca atare, această nouă „alianță“ între Dumnezeu și oameni a fost numită „Noul Testament“, în timp ce vechea „Alianță“ devenea „Vechiul Testament“. Adjectivul „Nou“, nu arată o caracteristică de timp, ci de conținut religios, doctrinal și moral.

[206] Cf. *Ps.*, 72, 28.

[207] Cf. *Rom.*, 14, 9.

[208] Sintagmele *periculo vel errore vel dolore ... auxilium aut correctionem aut consolationem* formează o serie ternară de antonime aflată în *climax*.

[209] *Futurae quietis certa exspectatione* = hypallage.

[210] *Rom.*, 5, 3–5 (*Vulgata*: *quod tribulatio patientiam operatur patientia autem probationem probatio vero spem spes autem non confudit quia caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis*).

[211] *Nugas et turpitudines* „prostii dezonorante“ = hendiadă.

[212] *I Ioan*, 5, 21 (*Vulgata*: *custodite vos a simulacris*).

[213] V. nota 30.

[214] Cf. *Is.*, 7, 9.

[215] Pentru relația dintre timp și mișcare, cf. *Confessiones*, XI, 24, 31.

[216] *Exod.*, 3, 14. Textul este identic cu cel din *Vulgata*.

[217] Dumnezeu sau îngerul Domnului i se adresează lui Moise în Vechiul Testament prin toate aceste simboluri. V. *Exod.*,

20, 1–2: „Și Domnul a grăit toate aceste cuvinte, zicînd: « Eu sînt Domnul Dumnezeul tău, care te-a scos din țara Egiptului, din casa robiei. »" *Ibid.*, 31, 18: „După ce a încetat a-i vorbi lui Moise pe muntele Sinai, i-a dat cele două table ale mărturiei, table de piatră, scrise cu degetul lui Dumnezeu." *Ibid.*, 3, 2: „[Acolo] i s-a arătat un înger al Domnului în pară de foc dintr-un rug. Vedea că rugul arde cu văpaie, dar nu se mistuie." *Ibid.*, 24, 15: „Și s-au urcat Moise și Iisus în munte, iar norul a acoperit muntele." *Ibid.*, 33, 9: „După ce intra Moise în cort, stîlpul de nor cobora, stătea la ușa cortului și-i grăia lui Moise."

218 Cf. *Ioan*, 9, 6.

219 Continuînd ciclul normal al studiilor, Augustin, după terminarea școlii gramaticianului (*grammaticus*), pleacă la Madaura și apoi la Carthagina pentru a urma școla retorului (*rhetor*). Sarcina retorului era aceea de a preda elocința, atît din punct de vedere teoretic, cît și practic. Teoria era de mult fixată: cea care se preda în secolul al IV-lea era aceeași retorică pe care școala greacă, de la sofiști și Isocrate la Hermagoras, o desprinsese treptat din experiență și o codificase. Aici, ca și în alte domenii, tradiția romană s-a mulțumit să asimileze, fără a o modifica substanțial, tehnica grecească. Acest efort de adaptare a fost realizat definitiv de Cicero: de la *De inventione* la *Orator*, el a izbutit nu numai să creeze limbajul necesar, ci și să furnizeze învățămîntului manualele indispensabile, devenind maestrul de necontestat al retorilor latini. Discursurile lui Cicero furnizau școlii modele strălucite, perioadele sale devenind adevărate modele pentru cei care studiau tehnica oratorică. Tot pe Cicero, Augustin l-a luat drept bază a sistemului său de învățămînt cînd a devenit retor.

220 Cf. *Efes.*, 6, 14–17.

221 Interpretarea alegorică a avut o lungă tradiție în poetica și filozofia greacă, la Platon și la Plotin, fiind considerată un principiu exegetic de bază. Augustin s-a arătat profund interesat de formularea de reguli pentru discernerea sensului figurat și evitarea riscului ca textul sacru să fie înțeles *ad litteram*. O regulă generală formulată de Augustin în *De doctrina christiana*, III, 33 este aceea de a discerne între sensul propriu și sensul figurat în cazul textului biblic.

[222] *Nugis theatricis* — termen peiorativ. Despre pasiunea din perioada tinereții pentru spectacolele de teatru a lui Augustin pentru care, după convertire, se căiește amarnic, cf. *Confessiones*, III, 2, 2–4.

[223] *Înțel.*, 8, 1 (*Vulgata*: *adtingit enim a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suaviter*).

[224] *Rom.*, 1, 20 (*Vulgata*: *invisibilia enim ispius a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur sempiterna quoque eius virtus et divinitas*).

[225] În *De doctrina christiana* și în *Confessiones*, Augustin își va radicaliza poziția cu privire la mobilurile cunoașterii, considerînd că orice demers neordonat spre viața fericită și nefundamentat pe Scriptură aparține curiozității (*curiositas*) nelegitime, izvorîte din același păcat originar.

[226] *Ioan*, 1, 9. V. *supra*.

[227] Cf. *Ioan*, 12, 35.

[228] Cf. *Apoc.*, 20, 14.

[229] Cf. *Ps.*, 6, 6.

[230] Cf. *ibid.*, 33, 9.

[231] Cf. *I Cor.*, 13, 13. Relația dintre cele trei virtuți creștine cardinale (*fides–spes–caritas*) apare și în alte lucrări augustiniene, rezultatul fiind de fiecare dată același: iubirea impune credința și hrănește speranța. Cf. *De doctrina christiana*, I, 37, 89–90.

[232] *Ibid.*, 13, 9–10 (*Vulgata*: *ex parte enim cognoscimus*). Restul textului este identic cu cel din *Vulgata*.

[233] Cf. *Rom.*, 7, 23–25.

[234] Cf. *Matei*, 5, 25.

[235] Cf. *I Cor.*, 15, 53.

[236] Cf. *Matei*, 22, 13.

[237] Cf. *Rom.*, 8, 6–7.

[238] Cf. *Matei*, 22, 13.

[239] Cf. *ibid.*, 25, 14 sqq.; *Ioan*, 19, 11 sqq.

[240] Cf. *Matei*, 22, 13.

[241] Prezența viciului în viața cuiva îl face să prefere repausului activitatea, adică parcurgerea drumului în locul atingerii țelului, și aceasta din cauza maladiei unei dorințe mereu neîmplinite. Cf. *Contra Academicos* III, 15, 34.

[242] *Ps.*, 77, 39 (*Vulgata*: *quia caro sunt spiritus vadens et non rediens*).

[243] Cf. *Matei*, 25, 21 ; 23.

[244] Cf. *ibid.*, 25, 14 sqq.

[245] Cf. *I Cor.*, 13, 13.

[246] *I Ioan*, 2, 16. V. *supra*.

[247] Cele trei gerunzii — *humiliandi*, *vinciendi*, *verberandi* — se află în *climax*.

[248] Cf. *Matei*, 25, 30.

[249] Augustin face aici referiri la diferite culte păgîne care venerau pămîntul, apa, lumina etc.

[250] *Colit ... colendum ... non colendo* = polyptoton.

[251] *Summus ... ultima* = antiteză.

[252] Cf. *I Cor.*, 1, 24.

[253] Cf. *ibid.*, 3, 16.

[254] Cf. *Apoc.*, 22, 8–9.

[255] Începînd din secolul II p.Chr., după ce influența mentalității religioase orientale s-a făcut tot mai puternic simțită, romanii au început să creadă că anumiți bărbați sînt „predestinați“ și îndeplinesc o misiune divină. Sulla sau Pompeius au pretins că au parte de protecția specială a unei divinități, iar Iulius Caesar susținea că este fiul zeiței Venus. Augustus a înțeles ce rol important poate juca cultul imperial pentru mentalitatea unor popoare obișnuite să-l considere pe suveranul lor un zeu. Augustus are deci grijă ca acest cult să privescă doar *genius*-ul împăratului, nu și persoana acestuia, autorizînd populațiile orientale să-i construiască un templu, cu condiția ca Roma să fie onorată cu acest templu. În secolul al III-lea, împărați precum Aurelianus sau Diocletianus vor fi declarați zei din timpul vieții, primind titulatura de *dominus et deus*.

[256] Cf. *Matei*, 22, 21.

[257] Augustin derivă *religio, -onis* din *religare*, aceeași etimologie găsindu-se la Lactantius, *Divinae Institutiones*, IV, 28 și la Sfîntul Ieronim, *In Amos*, III, 9. Înțelesul cel mai vechi este „teamă, scrupul“ și, mai ales, „scrupul religios“. În *Retractationes*, I, 13, 9, Augustin explică: „În aceste cuvinte ale mele, explicația care a fost dată spre a se arăta de unde vine cuvîntul

« religie » mi-a plăcut mai mult. Căci nu-mi scapă faptul că autori de limbă latină au dat și altă explicație cuvîntului « religie ». Susținînd că vine de la *religĕre* « a realege », cuvînt compus de la *legere*, adică « a alege », ca în latină să se vadă ca *religo* este ca *eligo*." Este preferat, așadar, *religare* lui *relegere*, în contrast cu Cicero, *De natura deorum*, II, 28, 72. De asemenea, în *De civitate Dei*, Augustin scrie în același sens: „Recurgînd la alegerea lui Dumnezeu sau, mai degrabă, înfăptuind identificarea cu el (căci datorită nepăsării îl pierdusem, alungîndu-l din inimile noastre), deci legîndu-ne și contopindu-ne din nou cu el prin credință — de aici derivă termenul de *religie* —, năzuim spre el prin iubire." Ambrozie oferă o altă etimologie, obscură, cf. *De virginibus*, I, 8, 52. Totuși, etimologia nu poate fi corectă, de vreme ce un substantiv de declinarea a III-a (*religio*, *-onis*) nu poate proveni dintr-un verb de conjugarea I (*religare*).

258 *Adoratores ... adulatores* = paronomază.

259 *Privato ... communi* = antiteză.

260 Joc de cuvinte realizat pe baza unei derivări neîntemeiate a substantivului *religio* din verbul *religare*. Cf. nota 257.

261 Între anii 400 și 420, Augustin a scris *De Trinitate*, care constituie fundamentul doctrinei trinitare occidentale. Începutul acestei lucrări e consacrat polemicii împotriva arianismului, care, deși fusese condamnat la sinodul de la Constantinopol și la cel de la Aquileia din 381, era încă viu în Occident și chiar la Carthagina. Fundamentală este insistența asupra problemei relației dintre Persoanele divine: Dumnezeu este iubire, iar raporturile intratrinitare sînt raporturi de iubire.

262 *Rom.*, 11, 36 (*Vulgata*: *quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso omnia*). *Ex ipso et per ipsum et in ipso* = polyptoton.

263 *Gen.*, 1, 2; cf. *Ioan*, 1, 3.

264 În fraza *vivimus ... sapienter vivimus ... beate vivimus*, cuvîntul *vivimus* se află în epiforă și *climax*.

265 *Rom.*, 11, 36 (*Vulgata*: *quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso omnia ipsi gloria in saecula amen*).

INDICE AL PASAJELOR CITATE DIN BIBLIE

Vechiul Testament

Noul Testament

INDICE DE AUTORI CITAȚI

BIBLIOGRAFIE

I. *Ediții ale tratatului* **De vera religione***:*

1. *S. Aur. Augustini Ep. Liber de vera religione notis illustratus*, Mediolani–Placentiae, 1775.
2. *Liber de vera religione, liber de utilitate credendi, liber de moribus ecclesiae catholicae, liber de catechizandis rudibus*, ed. Cigheri, Florentiae, 1791.
3. *Philosophia militans, Urtext von Augustins Schrift De vera religione, nebst einer Einführung*, vom Verfasser des Spinoza redivivus und Augustinus redivivus, Halis Saxonum, 1920.
4. *De vera religione*, introd., testo e comm. di S. Carassali, Panormi, 1925.
5. *De magistro*, *De vera religione*, testo e note e trad. di D. Bassi, Florentiae, 1930; Augustiae Taurinorum, 1942.
6. *La vera religione*, ed. G. Baravalle, C.R. Somasco, Edizione Paoline, Roma, 1960.
7. *De vera religione*, ed. W.M. Green (C.S.E.L., LXXIX), Vindobonae, 1961.
8. *Aurelii Augustini De vera religione*, în *Opera*, ed. K.-D. Daur (C.Chr.Lat., XXXII, pars IV, I), Thurnhout, 1962.
9. *Oeuvres de Saint Augustin*, *La foi chrétienne*, ed. J. Pegon, G. Madec, Bibl. Aug., 8, 1982.
10. *La vera religione*, introd. gen. e particolari, trad., note e indici di A. Pieretti, Roma, 1995.

II. *Traduceri*

1. Antoine Arnauld, *Le livre de saint Augustin de la Véritable religion, traduit en francois, avec le latin en suitte reveu très exactement*, Paris, 1647–1775.
2. R. Cerizier, *Le livre de S. Augustin de la véritable Religion*, Bruxelles, 1661.
3. Ph. Goibaud du Bois, *Les deux livres de saint Augustin, De la véritable religion et Des moeurs de l'Église catholique*, Paris, 1690.
4. Fr. Leopold Grafen zu Stolberg, *Zwo Schriften des heiligen Augustinus Von der wahren Religion und Von den Sitten der Katholischen Kirche*, Münster–Leipzig, 1803.
5. Fr. Leopold Grafen zu Stolberg, *Von der wahren Religion und Von den Sitten der Katholischen Kirche*, Grätz, 1821.
6. Abbé Joyeux, apud Raulx et Poujoulat (*Oeuvres complètes de S. Augustin*, III, pp. 547–585), Bar-le-Duc, 1865.
7. Peronne (*S. Augustin. Oeuvres complètes*, III, pp. 596–669), Édit. Vivès, Paris, 1873.
8. S. Colombo, *Sant'Agostino Della vera religione*, vol. XVII, Torino, 1925.
9. S. Agostino, *De vera religione*, ed. S. Carassali, Palermo, 1925.
10. S. Agostino, *Della Vera religione*, ed. A. Neno, Firenze, 1933.
11. D. Bassi, ed., *S. Agostino* De Magistro *e* De vera religione, Firenze, 1930, Torino, 1942; Firenze, 1938, 1952.
12. F.M. Bongioanni, ed., *S. Agostino Della vera religione*, Milano–Verona, 1938, 1942.
13. V. Capanaga, ed. *Obras de sanAgustín*, IV, 1–233, Madrid, 1948.
14. C.J. Perl, *Aurelius Augustinus: Werke in deutscher Sprache*, Paderborn, 1957.
15. S. Augustin, *De la vrai religion*, éd. par J. Pégon („Bibliothèque Augustinienne", VIII), Paris, 1982.

III. *Studii*

1. Anton I. Adămuț, *Filosofia Sfântului Augustin*, Editura Polirom, Iași, 2001.
2. P. Alfaric, *L'évolution intellectuelle de Saint Augustin*, vol. I, *Du Manichéisme au Néoplatonisme*, Paris, 1918, pp. 476–492; 499–506.

3. W. Beierwaltes, *Agostino e il neoplatonismo cristiano*, Vita e Pensiero, 1995.
4. S. Biolo, *L'autocoscienza in S. Agostino*, Pontificia Univ. Gregoriana, 2001.
5. Ch. Boyer, *Christianisme et néo-platonisme dans la formation de Saint Augustin*, Officium Libri Catholici, Roma, 1953.
6. L. Bouyer, *La spiritualité du Nouveau Testament et des Pères*, Paris, 1960.
7. E. Buonaiuti, *Sant'Agostino*, Giordano, 1996.
8. M. Camisasca, *Auctoritas e ratio nel De vera religione di S. Agostino. I. La „dispensazione" della Provvidenza–Actio, ratio, dilectio*, în *Atti del Congresso Internazionale su S. Agostino nel XVI centenario della conversione*, Roma, 1987, pp. 539–546.
9. Idem, *Verso la vera felicità. „Auctoritas" e „ratio" nel De vera religione*, Casale Monferrato, 1988.
10. V. Capanaga, *San Agustín*, Barcelona, 1951.
11. A. Caprioli, *Fede e ragione. L'esperienza di S. Agostino*, San Lorenzo, 1999.
12. F. Cayré, *Les sources de l'amour divin. La divine présence d'après saint Augustin*, Desclée de Brouwer, Paris, 1933.
13. G. Cereso, *La fantasia e l'illusione in S. Agostino*, Il Nuovo Melangolo, 2001.
14. E. Cizek, *Istoria literaturii latine*, Grupul editorial Corint, București, 2003, pp. 459–471.
15. H. Chadwick, *Augustin*, trad. rom. de Ioan Lucian Muntean, Humanitas, București, 1998.
16. P. Courcelle, *Recherches sur les Confessions de saint Augustin*, Paris, 1968.
17. Idem, *Verissima philosophia*, în *Epektasis. Mélanges patristiques offerts au cardinal Jean Daniélou*, coord. J. Fontaine, C. Kannengiesser, Paris, 1972.
18. A. Cresson, *Saint Augustin. Sa vie, son oeuvre*, ed. a 3-a, Paris, 1957.
19. F. Cupaiuolo, *Storia della letteratura latina*, Napoli, 1994, pp. 402–464.
20. K.D. Daur, *Prolegomena zu einer Ausgabe von Augustins De vera religione*, în „Sacris Erudiri", 12, 1961, pp. 313–365.

21. Pierre de Labriolle, *Histoire de la littérature latine chrétienne*, ed. a 2-a, Paris, 1924.
22. Vaz H.C. de Lima, *Um esbôco de Filosofia religiosa: O De vera religione de santo Agostino*, în *Verbum*, XII, Rio de Janeiro, 1955, pp. 349–360.
23. E.R. Dodds, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, Cambridge, 1965.
24. H. Dörries, *Das Verhältnis des Neuplatonischen und Christlichen in Augustins De vera religione*, în *Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft*, XXXIII, 1924, pp. 64–102.
25. H. Dörries, *Was ist „Spätantiker Platonismus" ? Überlegungen zur Grenziehung zwischen Platonismus und Christentum*, în *Theologische Rundschau*, 1972.
26. R.B. Eno, *Doctrinal Authority in Saint Augustine*, în *Augustinian Studies*, 12, 1981, pp. 133–160.
27. K. Flasch, *Agostino d'Ippona. Introduzione all'opera filosofica*, Il Mulino, Bologna, 2002.
28. G. Folliet, *„Miscela" ou „Miseria" (Augustin, De vera relig., IX, 16)*, în *Revue des études augustiniennes*, 14, 1968, pp. 27–46.
29. É. Gilson, *Introduction à l'étude de St. Augustin*, Paris, 1931.
30. Idem, *Le christianisme et la tradition philosophique*, în *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 1941–1942, pp. 249–250.
31. Idem, *L'esprit de la philosophie médiévale*, Paris, 1944.
32. R. Guardino, *La conversione di Sant'Agostino*, Marcelliana, 2002.
33. A. Guzzo, *Agostino dal Contra Academicos al De vera religione*, Torino, 1957, pp. 128–152.
34. P. Hadot, *Marius Victorinus. Recherches sur sa vie et ses oeuvres*, Paris, 1971.
35. H. Hagendahl, *Augustine and the Latin Classics*, vol. 2, Stockholm–Göteborg–Uppsala, 1967.
36. W. Hensellek, *Sprachstudien an Augustins De vera religione*, Wien, 1981.
37. E. Hoffmann, *Die Anfänge der augustinischen Geschichtstheologie in De vera religione. Ein Kommentar zu den paragraphen 48–51*, Heidelberg, 1962.

38. R. Holte, *Béatitude et sagesse. Saint Augustin et le problème de la fin de l'homme dans la philosophie ancienne*, Paris, 1962.
39. E. von Ivanka, *Plato Christianus. La réception critique du platonisme chez les Pères de l'Église*, trad. E. Kessler, Paris, 1990.
40. R. Jolivet, *Le problème du mal chez saint Augustin*, Paris, 1936.
41. Idem, *La doctrine augustinienne et l'illumination*, în *Revue de philosophie*, 1930, pp. 382–502.
42. Idem, *Saint Augustin et le néoplatonisme chrétien*, Paris, 1932.
43. A. Kallis, *Der Aufweis des Daseins Gottes nach Augustins De vera religione*, în *Theologia*, 34, 1963, pp. 616–623.
44. L. Keeler, *Sancti Augustini doctrina de cognitione*, Roma, 1953.
45. W. Kersting, *„Noli foras ire, in te ipsum redi". Augustinus über die Seele*, în *Prima philosophia*, 3, 1990, pp. 309–331.
46. E. König, *L'idée de vérité dans la philosophie de St. Augustin*, Paris, 1921.
47. Idem, *Augustinus philosophus: Christliche Glaube und philosophisches Denken in den Frühschriften Augustins*, München, 1970.
48. E. Maccagnolo, *S. Agostino e la vera religione*, în *Settimane agostiniane pavesi*, 6, 1964, pp. 37–57.
49. Idem, *Sant'Agostino e la vera religione*, în *Studia patavina*, 25, 1978, pp. 505–521.
50. G. Madec, *Connaissance de Dieu et action de grâce. Essai sur les citations de l'Epître aux Romains 1, 18–25 dans l'oeuvre de saint Augustin*, în *Recherches augustiniennes*, 1962, pp. 273–309.
51. Idem, *Petites études augustiniennes*, Institut d'Études Augustiniennes, Paris, 1994.
52. Idem, *Saint Augustin et la philosophie. Notes critiques*, Paris, 1996.
53. A. Mandouze, *L'aventure de la raison et de la grâce*, Paris, 1968.
54. Henri-Irénée Marrou, *Sfîntul Augustin și sfîrșitul culturii antice*, trad. Dragan Stoianovici și Lucia Wald, Editura Humanitas, București, 1997.
55. Christine Mohrmann, *St. Augustin écrivain*, în *Recherches augustiniennes*, I, 1958, pp. 43–66.

56. Idem, *Études sur le latin des chrétiens*, tome I, ed. II, Roma, 1961, pp. 391–402.
57. C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, vol. II, tom. 2, Editura Polirom, București, 2004, pp. 11–59.
58. Idem, *Saint Augustin et l'augustinisme*, Paris, 1955.
59. Reta J. Oroz, *San Agustín. Cultura Clásica y Cristianismo*, Universidad Pontificia de Salamanca, Salamanca, 1988.
60. E. Paratore, *Storia della letteratura latina*, ed. a 8-a, Firenze, 1967.
61. Constantin C. Pavel, *Problema răului la fericitul Augustin*, EIBMBOR, București, 1996.
62. Idem, *Introducere în gândirea Fericitului Augustin*, Editura Anastasia, București, 1998.
63. G. Penco, *La vita ascetica come „filosofia" nell'antica tradizione monastica*, în *Studia monastica*, 1960, pp. 79–93.
64. R. Pichon, *Histoire de la littérature latine*, ed. a 9-a, Paris, 1924, pp. 732–779; 826–932.
65. A. Pincherle, *La formazione teologica di Sant'Agostino*, Roma, 1947.
66. Idem, *Vita di Sant'Agostino*, Laterza, Bari, 2000.
67. E. Portalié, *Dictionnaire de théologie catholique*, Paris, 1931, s.v. *Saint Augustin.*
68. H.C. Puech, *Le Manichéisme*, Paris, 1949.
69. J. Quasten, *Initiation aux Pères de l'Église*, trad. J. Laporte, Paris, 1955.
70. M. Raimondi, *Auctoritas e ratio nel De vera religione di S. Agostino.* II. *I presupposti logico-teoretici*, în *Atti del Congresso Internazionale su S. Agostino nel XVI centenario della conversione*, Roma, 1987, pp. 547–552.
71. O. du Roy, *L'intelligence de la foi en la Trinité selon saint Augustin. Genèse de sa théologie trinitaire jusqu'en 391*, Paris, 1966.
72. M. Simonetti, *Letteratura cristiana antica greca e latina*, Milano, 1969, *passim.*
73. A. Solignac, *Il circolo neoplatonico milanese al tempo della conversione di Agostino*, în *Agostino a Milano. Il battesimo*, Palermo, 1988.

74. K. Svoboda, *L'esthétique de Saint Augustin et ses sources*, Les Belles Lettres, Paris, 1933.
75. C. Terzi, *Il problema del male nella polemica antimanichea di S. Agostino*, Udine, 1937.
76. W.S. Teuffel–W. Kroll, *Geschichte der römischen Literatur*, vol. III, Leipzig, 1913–1920.
77. W. Theiler, *Porphyrios und Augustin*, Halle, 1933.
78. P. Thévenaz, *De la philosophie divine à la philosophie chrétienne. L'affrontement de l'hellénisme et du christianisme*, în *Revue de théologie et de philosophie*, 1951, pp. 4–20.
79. *Traduzioni e studi sul trattato De vera religione di S. Agostino*, în *Civiltà cattolica*, LXXXVI, 1935, I, pp. 191–195.
80. A. Trapè, *Agostino. L'uomo, il pastore, il mistico*, Città Nuova, Roma, 2001.
81. J. Trouillard, *Le Parménide de Platon et son interprétation néoplatonicienne*, în *Revue de théologie et de philosophie*, 1973.
82. F.E. Van Fleteren, *Authority and Reason, Faith and Understanding in the Thought of St. Augustine*, în *Augustinian Studies*, 4, 1973, pp. 33–71.
83. Idem, *Augustine's De vera religione. A new 85. Approach*, în *Augustinianum*, 16, 1976, pp. 475–497.
84. Idem, *Background and Commentary on Augustine's De vera religione*, în *Lectio Augustini*, X, Roma 1994, pp. 33–49.
85. A. Vecchi, *Il concetto di filosofia e il problema del corso storico nel De vera religione di S. Agostino*, în *Actes du XIe Congrès international de philosophie*, XIV, Louvain, 1953, vol. XIV, pp. 282–291.
86. B.R. Voss, *Spuren von Porphyrios De regressu animae bei Augustins De vera religione*, în *Museum Helveticum*, 20, 1963, pp. 237–239.

CUPRINS

Redactor
S. SKULTÉTY
Tehnoredactor
DOINA PODARU
DTP
STELIAN BIGAN
Corector
NADEJDA STĂNCULESCU

Apărut 2007
BUCUREŞTI – ROMÂNIA

Lucrare executată la S.C. „UNIVERSUL" S.A.

Colecția „Surse clasice"

În *Seria greacă* au apărut:

1. Aristotel, *Despre suflet*, traducere din greacă, notă introductivă și note de Alexander Baumgarten;
2. Damascius, *Despre principii: aporii și soluții*, traducere din greacă, introducere și note de Marilena Vlad.

În pregătire:

3. Platon, *Timaios*, traducere din greacă și note de Petru Creția și Cătălin Partenie;
4. *Fragmentele vechilor stoici*, I, traduceri și note coordonate de Adrian Muraru.

În *Seria latină* a apărut:

1. Augustin, *De vera religione,* traducere de Cristian Bejan, note de Alin Tat.

În pregătire:

2. Lucretius, *De rerum natura*, traducere de D. Murărașu, ediție revizuită și comentată de Vasile Rus;
3. Augustin, *Soliloquia, De dialectica, De magistro*, traduceri de Eugen Munteanu, Constantin Noica și Mihai Rădulescu;
4. Macrobius, *Comentariu la Visul lui Scipio*, traducere și note de Liliana Peculea.

Surse clasice

Tratatul *Despre adevărata religie* constituie mărturia preocupării lui Augustin pentru asimilarea tradiției filozofiei grecești în teologia creștină. Această întîlnire a culturilor are drept cheie augustiniană cristologia: între *sapientia* lui Cicero, *nous*-ul neoplatonician și *logos*-ul ioanic, acest tratat descoperă continuități fundamentate pe elogiul stoic al ordinii universale, pe filozofia aristotelică a imaginii sau pe estetica platoniciană a proporțiilor. Asumînd riguros tradiția gîndirii antice, Augustin proiectează asupra ei modelul teoretic al Cuvîntului întrupat, oferind o meditație asupra devenirii spirituale a omului și a descoperirii adevărului etern.

În curs de apariție:

Lucretius, *Despre natura lucrurilor*

Augustin, *Solilocvii; Despre dialectică; Despre învățător*

Macrobius, *Comentarii la Visul lui Scipio*

